

ZELF INITIATIEF BIJ LEERLINGEN MET EEN VERSTANDELIJKE BEPERKING

NAAM: LOTTE KIVITS

STUDENTENNUMMER: 2124620

OPLEIDING: MASTER-EN

JAAR: 2017-2018

BEGELEID DOOR: A. BOOSTEN

Inhoudsopgave

Samenvatting	4
1. Probleemanalyse	5
1.1 Context	5
1.2 Aanleiding en probleemstelling	5
1.3 Aanpak en doel van het onderzoek	6
1.4 Maatschappelijke relevantie	6
2. Theoretisch kader	7
2.1 Communicatie bij leerlingen met een verstandelijke beperking	7
2.2 Communicatiesystemen	8
2.2.1 PECS	8
2.2.2 PODD	10
2.2.3 COCP	10
2.2.4 Welk communicatiesysteem is passend bij dit onderzoek?	11
2.3 Onderzoeksvraag	11
2.3.1 Hoofdvraag	11
2.3.2 Deelvragen	11
3. Onderzoeksmethodologie	12
3.1 Onderzoeksparadigma	12
3.2 Onderzoeksstrategie	12
3.3 Participanten	13
3.4 Onderzoeksmethoden	13
3.4.1 Observeren met behulp van de videocamera	13
3.4.2 Logboek	14
3.5 Kwaliteit van onderzoek	14
3.5.1 Betrouwbaarheid, validiteit en triangulatie	14
3.5.2 Ethische aspecten	15
4. Datapresentatie en –analyse	17
4.1 Vooronderzoek	17
4.1.1 Data literatuurstudie	17
4.1.2 Data good practices	17
4.2 Data, deelvragen	19
4.2.1 Data, deelvraag 1 en 2 leerling L	19
4.2.2 Data, deelvraag 1 en 2 leerling N	23
5. Conclusies, discussie en aanbevelingen	27
5.1 Conclusies deelvragen en beantwoording onderzoeksvraag	27

5.1.1. Conclusies deelvraag 1	27
5.1.2. Conclusies deelvraag 2	27
5.1.3. Beantwoording onderzoeksvraag	29
5.2 Discussie	29
5.3 Aanbevelingen	30
5.3.1 Aanbevelingen voor de school en de thuissituatie	30
5.3.2. Aanbevelingen voor de leerlingen en het vervolgonderzoek	30
Literatuur	31
Bijlagen	33
Bijlage A: Interviewvragen	33
Bijlage B: Ontwerp aanleerstrategie PECS	34
Bijlage C: Observatieformulier voor de interventie leerling L	38
Bijlage D: Observatieformulier voor de interventie leerling N.	47
Bijlage E: Observatieformulier tijdens de interventie leerling L.	56
Bijlage F: Observatieformulier tijdens de interventie leerling N.....	64
Bijlage G: Observatieformulier NA de interventie leerling L	74
Bijlage H: Observatieformulier NA de interventie leerling N.	80
Bijlage I: Aanleerstrategie koek/smarties leerling L.	87
Bijlage J: Aanleerstrategie koek/smarties leerling N.	90

Samenvatting

Dit praktijkgericht onderzoek heeft als doel om leerlingen met een verstandelijke beperking te leren zelf initiatief te nemen tot contact, zodat het stellen van een hulpvraag in het dagelijks leven wordt gestimuleerd en passiviteit bij leerlingen wordt verminderd.

Het theoretisch kader heeft geleid tot de volgende onderzoeksvraag en deelvragen:

In hoeverre stimuleert een zelf ontworpen aanleerstrategie binnen de methode Picture Exchange Communication System (PECS) het zelf initiatief van ZML-leerlingen om tot een hulpvraag te komen bij de algemene dagelijkse levensverrichtingen (ADL)?

Deelvragen

1. In welke mate wordt er bij ADL-handelingen zelf initiatief genomen voor de interventie?
2. In welke mate wordt er bij ADL-handelingen zelf initiatief genomen na de interventie?

Het betreft een ontwerponderzoek met kenmerken van een actieonderzoek (De Lange et al., 2016) waarbij gebruik wordt gemaakt van de regulatieve cyclus (Van Strien, 1984). In de fase van vooronderzoek is er literatuurstudie verricht en een voorbeeld van 'good practices' geobserveerd om tot een ontwerp te komen. Aan de hand van de richtlijnen van het communicatiesysteem PECS is een aanleerstrategie ontworpen voor fase 1, 2 en 3 (Huskens & Didden, 2008). De aanleerstrategie is bij twee leerlingen ingeoeft en toegepast binnen de school bij ADL-handelingen namelijk fruit schillen/eten, beker open draaien en het uit- en aankleden.

Om dit te onderzoeken maak ik gebruik van de volgende onderzoeksmethoden namelijk observeren met behulp van een camera (De Lange et al., 2016) en een ongestructureerd logboek (Ponte, 2012). Om het beeldmateriaal te analyseren maak ik gebruik van een observatieformulier. Mijn collega en ik analyseren de beelden onafhankelijk van elkaar. De waarnemingen worden met elkaar besproken om tot een eenduidig analysebeeld te komen.

Uit het onderzoek kan geconcludeerd worden dat het zelf initiatief bij leerlingen in het dagelijks leven significant is toegenomen door de ontworpen aanleerstrategie PECS. Tevens is er ontwikkeling te zien bij leerlingen op het gebied van spraak en taal. Hierdoor zijn leerlingen minder passief en minder afhankelijk van hun omgeving, waardoor zij beter kunnen communiceren en functioneren in de maatschappij.

Tot slot heb ik vanuit de conclusies de volgende aanbevelingen uitgebracht:

- De geleerde vaardigheden generaliseren in verschillende omgevingen met verschillende mensen.
- De PECS-map of spraakcomputer uitbreiden met pictogrammen of afbeeldingen, waardoor zelf initiatief gestimuleerd wordt bij andere ADL-handelingen.
- Bewust situaties creëren om fase 3 van PECS bij leerlingen in te slijpen en in een vervolgonderzoek verder ingaan op fase 4 van PECS (Huskens & Didden, 2008).

Lotte Kivits

Waalwijk, 2018

1. Probleemanalyse

1.1 Context

Het onderzoek wordt uitgevoerd op basisschool X, waarin basisonderwijs en speciaal onderwijs aangeboden wordt. De school beschikt over een zogenaamd 'geïntegreerd project onderwijs en zorg' voor een groep leerlingen met een indicatie (meervoudig) lichamelijk beperkt of zeer moeilijk lerend (ZML). De leerlingen volgen deels onderwijs in de speciale groep en integreren in de reguliere groep bij bepaalde activiteiten zoals handvaardigheid, zelfstandig werken, gym, vieringen. Momenteel bestaat deze speciale groep, waarin ik werkzaam ben, uit acht leerlingen met een verstandelijke beperking. De groep varieert in leerlingen met een kalenderleeftijd tussen de 5 en 12 jaar en een ontwikkelingsleeftijd tussen de 2 en 4 jaar. Deze wordt bezet door meerdere parttimers zoals twee leerkrachten, twee onderwijsassistenten en vier persoonlijke begeleiders (PBG). Mijn rol is om leerlingen met speciale behoeften op hun eigen niveau te laten ontwikkelen in de speciale groep. Daarnaast heb ik een coachende rol binnen de school om leerkrachten handvatten en adviezen aan te reiken over hoe zij in de reguliere groep de leerling met speciale behoeften aan kunnen sturen.

1.2 Aanleiding en probleemstelling

Leerlingen met een verstandelijke beperking doorlopen dezelfde ontwikkelingsfasen als leerlingen zonder een beperking, maar dan trager (Došen, 2010). Dit geldt eveneens op het gebied van taal- en communicatieve vaardigheden, waardoor leerlingen met een beperking in het dagelijks leven belemmerd worden in hun zelfstandig functioneren en vaak afhankelijk zijn van initiatieven en hulp van anderen (Diemel, 2012).

Vanuit mijn onderwijsvisie wil ik leerlingen met een beperking zoveel mogelijk zelfstandig laten functioneren, zodat zij een gevoel van eigenwaarde en autonomie ontwikkelen. Volgens Stevens (2011) willen leerlingen het gevoel hebben dingen zelf te kunnen doen. Kijkend naar de ecologie van mijn leerlingen zie ik dat er in de leefomgeving te vaak gedacht en gehandeld wordt voor de leerling (Meersbergen en Jeninga, 2012). Het gevolg daarvan is 'aangeleerde hulpeloosheid', aldus Timmer (in Damen & Cordang, 2007, p. 12). Leerlingen worden te snel geholpen door de omgeving, waardoor ze niet geleerd hebben om zelf initiatief te nemen of een vraag te stellen. Dit kan er toe leiden dat deze leerlingen sterk afhankelijk blijven van initiatieven en hulp van anderen.

Daarbij komend hebben zij niet de taal om hun behoeften te kunnen uiten. Bij ZML-leerlingen loopt de communicatie en de interactie volgens Damen en Cordang (2007) niet zo vanzelfsprekend. Binnen mijn werkcontext signaleer ik dat leerlingen niet of nauwelijks spreken en zichzelf communicatief niet kunnen uiten. Dit levert vaak problemen op bij het uitvoeren van algemene dagelijkse levensverrichtingen (ADL), bijvoorbeeld bij het dicht maken van hun jas, het vragen om drinken, het schillen van hun fruit of het aan- en uitkleden bij de gymles. Zij laten bij deze handelingen internaliserend gedrag gezien zoals passiviteit, angst en geen durf om de volgende stap te zetten. Het zelf initiatief of het stellen van een vraag komt dan niet tot stand. Daarnaast heb ik, door middel van zelfreflectie, observaties en gesprekken, ontdekt dat mijn collega's en ik het zelf initiatief van leerlingen beperkt houden. In de praktijk zijn wij geneigd het initiatief te nemen door een hulpvraag voor te leggen aan de leerling zoals 'Wat wil je vragen?'. Dit is voor mij de aanleiding om hier onderzoek naar te doen.

1.3 Aanpak en doel van het onderzoek

Met het onderzoek wil ik nagaan hoe ik twee leerlingen met een verstandelijke beperking kan leren zelf initiatief te nemen tot contact. Hierdoor wordt het stellen van een hulpvraag gestimuleerd en internaliserend gedrag zoals passiviteit verminderd. Om dit te kunnen realiseren ga ik mij theoretisch verdiepen in verschillende communicatiesystemen. Een communicatiesysteem is een hulpmiddel om taal te leren gebruiken en begrijpen (Bogdashina, 2006). Voor het passende communicatiesysteem dat aansluit de behoeften van de leerlingen, ontwerp ik een aanleerstrategie om het effect rondom het zelf initiatief te onderzoeken. Mijn persoonlijk doel is om hen op een passende wijze te kunnen begeleiden in hun ontwikkeling op communicatief en contactueel niveau en te streven naar de autonomie van de leerling in de maatschappij.

1.4 Maatschappelijke relevantie

In de visie van mijn school staat beschreven: streeft naar het bevorderen van sociale cohesie door middel van integratie in een reguliere groep. Dit past binnen de uitgangspunten voor Passend Onderwijs (Huizinga, Graas & Bexkens, 2017) en sluit aan bij de verklaring van Salamanca UNESCO 1994 (in den Otter, 2009, p. 3).

‘Reguliere scholen met deze inclusieve inslag zullen het meest effectief zijn in het bestrijden van discriminerende opvattingen, in het creëren van een open gemeenschap, in het bouwen aan een inclusieve samenleving en het bereiken van onderwijs voor iedereen’.

Om te zorgen voor effectieve participatie en interactie kunnen communicatiesystemen ingezet worden. Het zorgt ervoor dat leerlingen met een verstandelijke beperking in het dagelijks leven hun uitingsmogelijkheden vergroten op verschillende plaatsen, zoals thuis, op school of dagbesteding, op straat en in een winkel. Dit kan er toe leiden dat interactie tussen leerling en begeleider of leerling en burger makkelijker verloopt en elkaars uitdrukkingen beter begrepen worden.

2. Theoretisch kader

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op communicatie bij leerlingen met een verstandelijke beperking en de verschillende communicatiesystemen die ingezet kunnen worden om de communicatie mogelijkheden van leerlingen te vergroten. Tevens beargumenteer ik aan de hand van de verwerkte theorie welk communicatiesysteem naar mijn mening passend is bij het onderzoek. Vanuit het gekozen communicatiesysteem ontwerp ik een aanleerstrategie om te onderzoeken wat voor effect het heeft voor het zelf initiatief van leerlingen in de praktijk.

2.1 Communicatie bij leerlingen met een verstandelijke beperking

In het kader van het onderzoek staat het onderwerp 'communicatie' centraal. Volgens Damen & Cordang (2007) is communicatie het bewust of onbewust overbrengen van informatie, kennis of behoeften naar elkaar. Binnen mijn werkcontext wordt er op verschillende manieren gecommuniceerd, namelijk door gesproken taal, geschreven taal, gebaren, lichaamstaal en mimiek, door te wijzen naar voorwerpen en het overhandigen van foto's of pictogrammen. Voor mij is communicatie effectief als je de ander begrijpt en als je zelf begrepen wordt. Er is pas sprake van effectieve communicatie volgens Watson (1984) als het doelgericht is, het volhouden wordt tot de ander de boodschap begrijpt en sociaal aanvaardbaar is.

Leerlingen met een verstandelijke beperking hebben volgens Došen (2010) beperkingen in het intellectuele functioneren (IQ lager dan 70). Intelligentie zegt iets over de verstandelijke vermogens van een leerling en kan opgevat worden als de mate waarin een leerling de wereld om hem heen kan begrijpen en hier mee om kan gaan. In de DSM-5 (2014) wordt onderscheidt gemaakt in: licht, matig, ernstig en diepe verstandelijke beperking. In dit onderzoek heb ik te maken met leerlingen met een ernstige verstandelijke beperking waarbij het IQ tussen de 20 en de 40 ligt. Deze leerlingen hebben een ontwikkelingsleeftijd van 2 tot 4 jaar. Volgens Timmers-Huigens (2005) ervaren en ordenen zij de wereld op associatief niveau, dit wil zeggen dat zij relaties kunnen leggen tussen objecten en gebeurtenissen. Door associaties te maken krijgt de omgeving een herkenbare betekenis, waardoor deze betrouwbaar wordt. Het gaat hierbij vooral om het herkennen.

Volgens Došen (2010) heeft deze doelgroep beperkingen in het adaptieve gedrag met betrekking tot conceptuele, sociale en praktische vaardigheden. Adaptieve vaardigheden of ook wel aanpassingsvaardigheden, bepalen voor een belangrijk deel hoe een leerling in het dagelijkse leven functioneert. Onder conceptuele vaardigheden wordt verstaan: het gebrekkige communicatieve niveau van een leerling ofwel het begrijpen en hanteren van taal. Onder praktische vaardigheden wordt verstaan: activiteiten van het dagelijks leven (ADL) zoals eten, aankleden, hygiëne en huishoudelijke activiteiten (Došen, 2010).

Binnen mijn werkcontext zijn er een aantal leerlingen met een verstandelijke beperking die niet of nauwelijks spreken. Zij zijn aangewezen op de non-verbale communicatie. Daarbij is volgens Diemel (2012) sprake van geringe communicatie dat de ontwikkeling van communicatie kan bemoeilijken zoals extreem afhankelijk zijn van anderen, reageren trager op prikkels en zijn niet goed in staat signalen af te geven. Om te bepalen hoe deze communicatie gestalte moet krijgen, is het van belang om in kaart te brengen wat een leerling begrijpt en wat hij/zij communicatief kan aangeven (Blokhuys & Kooten, 2003). Er wordt dan gesproken over communicatieniveaus. Dit zegt iets over de wijze waarop de leerling omgaat met de vorm, inhoud en het gebruik van taal waarmee hij zelf communiceert en waarmee hij door de omgeving kan worden aangesproken (Oskam & Scheres, 2003). Volgens Maljaars & Noens (2008) zijn er vier communicatieniveaus zoals sensatie, presentatie,

representatie en meta-representatieniveau. In het kader van het onderzoek is het representatieniveau ofwel het begrijpen van de verwijzende betekenis van een afbeelding van groot belang (Maljaars & Noens, 2008). Bij het inzetten van communicatiesystemen wordt voornamelijk gebruik gemaakt van visuele ondersteuning zoals pictogrammen, spraakcomputers met afbeeldingen of foto's. Visualisatie ondersteunt het taalaanbod en vereenvoudigt het verwerken van informatie (Diemel, 2012).

2.2 Communicatiesystemen

Een communicatiesysteem is een hulpmiddel om taal te leren gebruiken en begrijpen. Bovendien geeft Bogdashina (2006) aan dat het van belang is dat het communicatiesysteem aangepast wordt op de innerlijke taal van de leerling. Het is van belang om te kunnen vaststellen hoe een leerling informatie opneemt (bijvoorbeeld visueel of auditief), zodat het vertalen van externe taal naar interne taal gemakkelijker wordt. Er zijn verschillende communicatiesystemen zoals spraakloze systemen (gebarentaal of geschreven taal) en non-verbale oftewel visuele systemen (de taal van objecten, afbeeldingen, tekeningen of foto's) (Bogdashina, 2006). Verder is het een noodzaak dat een goed communicatiesysteem spontane communicatie bevordert, eenduidig en gemakkelijk te gebruiken is in het dagelijks leven (Huskens & Didden, 2008). Hiervoor ga ik mij verdiepen in verschillende communicatiesystemen zoals PECS, PODD en COCP. Vervolgens maak ik een vertaalslag naar mijn werkcontext en beargumenteer ik welk communicatiesysteem naar mijn mening passend is voor dit onderzoek.

2.2.1 PECS

Volgens Bondy en Frost (in Huskens & Didden, 2008, p. 191) is Picture Exchange Communication System (PECS) een visueel communicatiesysteem voor leerlingen met autisme en andere sociaal-communicatieve stoornissen. Op basis van de kenmerken die worden gezien bij leerlingen met een verstandelijke beperking geldt dit ook voor hen. Kenmerken die ik binnen mijn werkcontext signaleer zijn: weinig initiatief nemen tot contact (geringe mentale activiteit), het duurt langer voordat zij de boodschap van een ander begrijpen (trage informatieverwerking), begrijpen meer taal dan ze zelf kunnen uiten of kunnen niet of nauwelijks spreken.

PECS gaat om het uitwisselen van plaatjes, foto's of pictogrammen om met de ander te communiceren. Leerlingen kunnen kenbaar maken wat ze graag willen krijgen of aangeven welke behoefte zij hebben. Kenmerkend aan PECS is het leren van het zelf initiatief en het leren vragen. Deze kenmerken staan centraal in dit onderzoek en worden verstaan onder de probleemstelling binnen mijn werkcontext. Om PECS aan te leren zijn twee trainers nodig. Er is een communicatiepartner die interactie heeft met de leerling en een schaduwtrainer die fysieke nabijheid biedt door achter de leerling te staan en hem aan te sturen. Aansturen kan door middel van prompts of hulpniveaus. Er zijn drie hulpniveaus te onderscheiden:

- volledig fysieke begeleiding, dat wil zeggen hand over hand begeleiding.
- gedeeltelijk fysieke begeleiding, dat wil zeggen fysieke begeleiding verminderen (vanuit de elleboog of aantikken)
- zelfstandig, de leerling voert de handeling zelf uit.

*Figuur 1: Uitwisselen
(Huskens & Didden, 2008)*

Er kunnen ook prompts gegeven worden. Dit wordt door de communicatiepartner of de schaduwtrainer gedaan. Bij het geven van prompts wordt er geen gebruik gemaakt van verbale interactie. Vormen van prompting zijn: aankijken, knikken, wijzen of de open hand cue. Het geven van prompts voorkomt faalangst en vergroot de kans op beloning. Bij het aanleren van PECS wordt er uitgegaan van een foutloos leerproces. Door het bieden van prompts door zowel de communicatiepartner als de schaduwtrainer wordt het maken van fouten voorkomen. Ook generalisatie moet bij leerlingen vaak geleerd worden. Generalisatie kan bevorderd worden door in verschillende omgevingen, met verschillende personen te werken (Huskens & Didden, 2008). In het kader van het onderzoek is het noodzakelijk dat leerlingen met een verstandelijke beperking hulp, sturing en toezicht krijgen bij het uitvoeren van de ADL-handelingen (Diemel, 2012). Ik vind het een voordeel dat PECS met twee trainers werkt, omdat leerlingen in mijn groep veel nabijheid van begeleiders nodig hebben om tot leren te komen. Een handeling voor- en nadoen helpt hen de opdracht inzichtelijk en duidelijk te maken, waardoor ze het beter kunnen begrijpen en uit kunnen voeren. Daarnaast leren de trainers de leerling kennen en kunnen dan beter afstemmen.

De PECS-methode wordt in verschillende fasen doorlopen:

Fase 1: uitwisselen, dat wil zeggen vragen om één gewenst item door een plaatje te geven aan de communicatiepartner. Bij ZML- leerlingen is er volgens Damen en Cordang (2007) sprake van een trage informatieverwerking. De beginfase wordt eenvoudig en duidelijk aangeboden door een vaardigheid één voor één aan te leren en één plaatje uit te wisselen. Naar mijn mening is dit een voordeel voor leerlingen met een verstandelijke beperking en hebben zij baat bij het uitvoeren van enkelvoudige opdrachten in het hier en nu. Op deze manier zijn zij beter in staat om de aangeboden leerstof te verinnerlijken. Daarnaast leren ze in een latere fase de plaatjes te onderscheiden in een PECS-mapje.

Fase 2: vergroten van afstand/spontaniteit, dat wil zeggen de leerling neemt initiatief om met het plaatje naar de communicatiepartner te gaan en te vragen om het gewenste item. Volgens Lavooij (2003) zijn ZML-leerlingen moeilijk te motiveren voor nieuwe ervaringen en nemen weinig initiatieven. In het kader van het onderzoek vind ik deze fase een voordeel. De ADL-handelingen hebben een grote invloed op het leven van leerlingen met een beperking. Ze zijn vaak afhankelijk van hulp of begeleiding. Mijn visie is om leerlingen zo onafhankelijk mogelijk te maken. Ik laat de leerling eerst zelf de handeling uitvoeren. Wanneer de handeling niet haalbaar is, leer ik de leerling het op een andere manier op te lossen, bijvoorbeeld door te communiceren. Op deze manier stimuleer ik de zelfstandigheid van de leerling in plaats van de handeling zonder interactie voor hem uit te voeren.

Fase 3: onderscheiden van visuele verwijzers, dat wil zeggen de juiste afbeelding behorend bij een item uit te wisselen.

Fase 4: zinstructuur, dat wil zeggen dat de leerling leert om zinnen te maken door het plaatje 'ik wil' en het gewenste item op een zinstrip te plakken.

Fase 5: De leerling leert te reageren op de vraag 'Wat wil je?'.

Fase 6: De leerling leert spontaan en in reactie op een vraag opmerkingen te plaatsen, bijvoorbeeld 'wat zie je?', 'wat hoor je?'.

PECS is een communicatiesysteem met goede resultaten mits de leerling op representatieniveau betekenis kan verlenen. Dat betekent dat de leerling de verwijzende betekenis van een afbeelding begrijpt (Noens & Berckelaer-Onnes, 2002).

2.2.2 PODD

De afkorting PODD staat voor Pragmatic Organisation Dynamic Display. Het communicatiesysteem is ontwikkeld voor leerlingen met spraakbeperkingen die gepaard gaan met bewegingsbeperkingen. Het systeem wordt ook ingezet voor leerlingen die alleen spraakbeperkingen hebben. Het doel is dat leerlingen met complexe communicatiebehoeften en hun communicatiepartners gemakkelijker kunnen communiceren (Porter & Calfier, 2009). PODD is een hulpmiddel dat weergegeven is in een boek met vele symbolen. De symbolen staan gecategoriseerd op één, twee of drie pagina's en hebben verschillende tabbladen waarmee een dialoog plaats kan vinden. In het kader van het onderzoek vind ik dit een nadeel. In de beginfase bestaat het boek uit meerdere symbolen wat het onoverzichtelijk kan maken en meer prikkels kan oproepen bij leerlingen. Binnen de benaderingswijze structured teaching wordt de duur van gevisualiseerde schema's aangegeven (Mesibov, Shea & Schopler, 2006). De duur zegt iets over de hoeveelheid informatie die een leerling geboden wordt. Bij te veel informatie kan het voor een leerling onoverzichtelijk worden en is de informatie die wordt aangeboden niet meer te bevatten. Binnen mijn werkcontext signaleer ik dat leerlingen bij teveel informatie overprikkeld raken en hun aandacht er niet bij kunnen houden of ongehoorzaam gedrag vertonen.

*Figuur 2:
Poddboek
(Porter,
2009)*

Bij het gebruik van PODD luistert de leerling terwijl de communicatiepartner zijn gesproken taal ondersteunt door woorden in de vorm van pictogrammen aan te wijzen in het boek. De communicatiepartner moet dus de nodige kennis hebben om het PODD-boek te kunnen hanteren. Naar mijn mening is dit een nadeel voor de functionaliteit in de maatschappij. Op het gebied van communicatie betekent dit dat het PODD-boek minder toegankelijker is voor leken. De leerling is dan tot op zekere hoogte afhankelijk van de 'gevorderde' communicatiepartner.

2.2.3 COCP

De afkorting COCP staat voor Communicatieve Ontwikkeling van niet of nauwelijks sprekende kinderen of volwassenen en hun communicatiepartners. Kenmerkend van COCP is het optimaliseren van de interactie tussen leerlingen met hun communicatiepartners, zodat er een goede basis ontstaat voor de ontwikkeling van communicatieve vaardigheden.

Het doel voor de niet of nauwelijks sprekende leerlingen is het toegang geven tot communiceren, nieuwe communicatieve vaardigheden te ontwikkelen of bestaande communicatievormen vaker te gebruiken. Volgens Heim, Jonker en Veen (2011) is het doel van de communicatiepartners dat zij hun interactiestijl en taalaanbod zo goed mogelijk leren afstemmen op de niet of nauwelijks sprekende leerlingen.

Voor de aanpak wordt een communicatiegroep samengesteld die bestaat uit een orthopedagoog, logopedist, ergotherapeut, leerkracht en ouders. In het kader van het onderzoek is er op mijn werkplek een beperkt aantal uren voor de ergotherapeut beschikbaar, is er geen sprake van samenwerking met een orthopedagoog en is de logopediste extern. Naar aanleiding van deze gegevens is het minder toegankelijk om een communicatiegroep op te stellen voor het onderzoek. De communicatiegroep bepaalt een interventiedoel en dit doel wordt uitgewerkt in een concreet plan. Het COCP-programma kent een cyclische opbouw:

Fase 1: onderzoek door middel van vragenlijsten, interviews en (video) observaties met alle betrokkenen om een totaal beeld te krijgen van het communicatief functioneren.

Fase 2: formulering doel en plan, dat is bedoeld om een interventiedoel te bepalen en een basis te

leggen voor het interventieplan.

Fase 3: bij uitvoering wordt het interventieplan toegepast volgens de afspraken.

Fase 4: bij evaluatie wordt het verloop van de interventie en de resultaten besproken. Er wordt vervolgens een nieuw interventiedoel geformuleerd voor de opbouw van een nieuwe cyclus. Elke cyclus duurt volgens Heim (2001) acht tot tien maanden. Voor het onderzoek vind ik het een nadeel dat COCP een intensief en tijdrovend programma is dat veel vraagt van de communicatiepartners. Tevens blijkt uit onderzoeken dat het COCP- programma het meest effectieve resultaat behaalt bij de communicatiepartners zoals het aanpassen van hun eigen handelen. Door deze resultaten laten de niet of nauwelijks sprekende leerlingen vorderingen zien, waardoor ze meer communiceerden (Heim, 2001 & Heim, Veen & Velthausz, 2011).

2.2.4 Welk communicatiesysteem is passend bij dit onderzoek?

Dankzij deze theoretische verdieping concludeer ik dat het communicatiesysteem PECS passend is bij dit onderzoek. Voor dit onderzoek kies ik het systeem PECS omdat dit in tegenstelling tot andere communicatiesystemen gericht is op het vragen naar een voorwerp in plaats van het benoemen van een voorwerp. Zoals beschreven in het theoretisch kader signaleer ik meer voordelen bij de PECS-methode wat van belang is voor het onderzoek.

Tevens is PECS één van de frequenter onderzochte communicatiesystemen. Uit onderzoek blijkt dat PECS een bruikbaar middel is voor leerlingen met weinig spraak tot geen functionele spraak en dat ouders en professionals goed te trainen zijn in het uitvoeren van PECS (Rooijen & Rietveld, 2017). Dit in tegenstelling tot het PODD-boek wordt er bij de PECS-methode gewerkt met losse pictogrammen of foto's in een PECS-mapje die de leerling zelf kan hanteren. Hierdoor is PECS een bruikbaar middel en toegankelijker voor de gemeenschap.

Tot slot geeft PECS mij handvatten om leerlingen op een passende wijze te kunnen begeleiden in hun ontwikkeling op communicatief en contactueel niveau, waardoor ik de autonomie van leerlingen kan stimuleren.

2.3 Onderzoeksvraag

Uit theoretisch onderzoek blijkt dat PECS het meest geschikte communicatiesysteem is om mijn probleemsituatie aan te pakken. Daardoor kom ik tot de volgende onderzoeksvraag:

2.3.1 Hoofdvraag

In hoeverre stimuleert een zelf ontworpen aanleerstrategie binnen de methode Picture Exchange Communication System (PECS) het zelf initiatief van ZML-leerlingen om tot een hulpvraag te komen bij de algemene dagelijkse levensverrichtingen (ADL)?

2.3.2 Deelvragen

In welke mate wordt er bij ADL-handelingen zelf initiatief genomen voor de interventie?

In welke mate wordt er bij ADL-handelingen zelf initiatief genomen na de interventie?

3. Onderzoeksmethodologie

3.1 Onderzoeksparadigma

Dit onderzoek is gebaseerd op de regulatieve cyclus van Van Strien (in De Lange et al., 2016) en wordt opgezet vanuit het interpretatieve- en het kritisch-emancipatorische onderzoeksparadigma. Het interpretatieve paradigma is gericht op betekenisverlening (De Lange et al., 2016). In het kader van het onderzoek wil ik leerlingen leren begrijpen binnen hun sociale wereld, zodat ik het ontwerp kan afstemmen op de behoefte van de doelgroep. De Lange et al. (2016) schrijven dat het kritisch-emancipatorische paradigma gericht is op een stem geven aan de doelgroep. In het kader van dit onderzoek wil ik leerlingen een stem geven om hun behoeften duidelijk over te brengen naar hun omgeving. De stappen van de regulatieve cyclus sluit aan bij een ontwerponderzoek. Voor het onderzoek betekent dit concreet het volgende: het probleem is dat leerlingen met een verstandelijke beperking weinig tot geen zelf initiatief nemen bij ADL-handelingen zoals fruit eten en drinken en uit- en aankleden. Ook spreken zij niet of nauwelijks waardoor zij veel moeite hebben met het stellen van een hulpvraag. Aan de hand van het communicatiesysteem PECS wordt voor de eerste drie fasen een plan/aanleerstrategie ontworpen en uitgevoerd in de praktijk. Na afloop wordt geëvalueerd of de interventie het gewenste effect heeft gehad.

Figuur 3: regulatieve cyclus Van Strien 1984

3.2 Onderzoeksstrategie

Het onderzoek is passend bij een ontwerponderzoek met kenmerken van een actieonderzoek. Actieonderzoek is een strategie die uitermate geschikt is voor professionals die de eigen beroepspraktijk willen onderzoeken om deze vervolgens te kunnen verbeteren of vernieuwen. Het doel van een ontwerponderzoek is een nieuw of verbeterd product ontwerpen. Het ontwerponderzoek bestaat uit een fase van vooronderzoek, een ontwerpfase en een evaluatiefase (De Lange et al., 2016).

Vooronderzoek

In de fase van vooronderzoek doe ik literatuuronderzoek en ga ik op zoek naar 'good practices'. Ik breng in kaart welke kennis bruikbaar is voor het maken van het ontwerp. De theoretische verdieping heeft betrekking op het probleem en de mogelijke aanpak hiervan. Deze theoretische verdieping is terug te vinden in het theoretisch kader. Dit betekent dat het communicatiesysteem PECS het uitgangspunt wordt van het onderzoek.

Om 'good practices' in beeld te krijgen, wordt een semi-gestructureerd interview afgenomen met een externe deskundige die werkzaam is binnen het speciaal onderwijs. Bij het semi-gestructureerd interview worden gegevens verzameld aan de hand van onderwerpen en een vragenlijst (Verhoeven, 2011). De gespreksonderwerpen en vragen die ik voorbereid voor het interview hebben te maken met het aanleerproces, het communicatieniveau en de persoonlijke ervaringen rondom het werken met PECS. Als interviewer stel ik mij flexibel op voor eigen inbreng van de participant en speel in op de situatie (Verhoeven, 2011). Tevens kan de participant tijdens het interview een stem geven aan mensen die anders niet gehoord worden zoals leerlingen met een verstandelijke beperking (De Lange et al., 2016). In de praktijk werk ik met leerlingen met een jonge ontwikkelingsleeftijd en een verstandelijke beperking die niet of nauwelijks kunnen communiceren met gesproken taal. Daarentegen signaleer ik dat zij wel middels geluid, mimiek, gebaren, lichaamstaal, aanwijzen van

voorwerpen, pictogrammen of foto's hun stem kunnen geven. Volgens Kienhuis (2008) is de eigen inbreng van de leerling belangrijk in de ontwikkeling van het onderwijsprogramma. Leerlingen kennen hun eigen leerproces en kunnen dat aansturen, waardoor de leerkracht kan leren (Kienhuis, 2008). Als leerkracht sta ik open voor de stem van de leerlingen en wil ik van hen leren. Tijdens het gesprek wil ik achterhalen of er vanuit 'good practices' leerlingen hun stem heb laten gelden bij het aanleerproces. Die verkregen input wil ik meenemen voor de leerlingen binnen mijn werkcontext.

Ontwerpfase

De verkregen input die ik heb verzameld tijdens het vooronderzoek draagt bij aan de richtlijnen voor het maken van het ontwerp. Het ontwerp bestaat uit aanleerstappen voor fase 1: uitwisseling, fase 2: vergroten van afstand / spontaniteit en fase 3: onderscheiden van visuele verwijzers van het communicatiesysteem PECS. De aanleerstrategie wordt afgestemd op de leerling en uitgevoerd bij de vaardigheden: fruit schillen/eten, drinken (beker open draaien) en uit- en aankleden. Indien nodig wordt de interventie bijgesteld en een nieuw prototype ontworpen om weer te gebruiken.

Evaluatiefase

Na de uitvoering wordt geëvalueerd of de interventies het gewenste effect hebben gehad.

3.3 Participanten

Actieonderzoek is een onderzoeksstrategie die volgens De Lange et al. (2016) gekleurd wordt door emancipatie, participatie en empowerment van alle betrokkenen. Ontwerponderzoek is een vorm van interventie- en participatief onderzoek waarbij betrokkenen die te maken hebben met het probleem een rol spelen in alle fasen van het onderzoek (De Lange et al., 2016). De doelgroep van het onderzoek zijn twee leerlingen met een verstandelijke beperking binnen mijn werkcontext. Voor ieder van hen wordt een afgestemde aanleerstrategie ontworpen. In de interventiefase wordt de aanleerstrategie uitgevoerd door vijf duo-collega's (leerkracht, twee onderwijsassistenten en twee PGB-ers) en ikzelf. Zij nemen de rol van schaduwtrainer en communicatiepartner op zich en wisselen tijdens het aanleerproces onderling van rol. Hierbij wordt generalisatie gestimuleerd door met verschillende personen te werken (Huskens & Didden, 2008).

Tot slot zijn de School Video Interactie Begeleider (SVIB) en de externe deskundige participanten van het onderzoek. De SVIB-coach speelt een rol bij de interventiefase. Met elkaar worden videobeelden geanalyseerd om de interactie tussen leerling en leerkracht in kaart te brengen. De externe deskundige speelt een rol in het vooronderzoek waarbij ik input krijg om het ontwerp zo passend mogelijk te maken binnen mijn werkcontext.

3.4 Onderzoeksmethoden

3.4.1 Observeren met behulp van de videocamera

Deelvraag 1: In welke mate wordt er bij ADL-handelingen zelf initiatief genomen voor de interventie?

Om deze deelvraag te kunnen beantwoorden stel ik door middel van behoefteanalyse de huidige situatie in de praktijk vast. Hierbij maak ik gebruik van observeren met behulp van de videocamera om het gedrag van de leerlingen in kaart te brengen. Volgens Wels (in De Lange et al., 2016 p. 179) is door middel van video-opnames de interactie zichtbaar, herhaalbaar, toegankelijk, controleerbaar en bespreekbaar. Als onderzoeker vraagt dit van mij om over vaardigheden en kennis te beschikken die te maken hebben met video-opnamen. Ik bepaal met wie, wat, wanneer, waar en hoe vaak er wordt opgenomen. In het kader van het onderzoek zullen er dagelijks video-opnames gemaakt worden tijdens het fruit eten en drinken. Twee keer per week zullen er video-opnames worden gemaakt

tijdens het omkleden van de gymles. Daarnaast houd ik rekening met onverwachte situaties, bijvoorbeeld gebeurtenissen of interacties die invloed hebben op het gedrag van de leerling en waarop niet geanticipeerd kan worden, maar wel gegevens opleveren voor het onderzoek. Om het beeldmateriaal te analyseren maak ik gebruik van een observatieformulier. Het observatieformulier bestaat uit twee delen. Een deel waar geturfd dient te worden zoals wanneer, hoe vaak en in welk hulpniveau wordt er zelf initiatief genomen bij het uitvoeren van een ADL-handeling. En een deel voor opmerkingen om opvallende zaken rondom het gedrag te beschrijven. Hierbij betrek ik mijn collega's en het beeldmateriaal wordt onafhankelijk van elkaar geanalyseerd. De waarnemingen worden samen besproken om tot een eenduidig analysebeeld te komen. De resultaten van deze onderzoeksmethode gebruik ik om het zelf initiatief van leerlingen voor de interventie in beeld te krijgen en na te gaan welke aanleerstrategie gewenst is om van de huidige naar de gewenste situatie te komen.

Interventiefase

In de interventiefase wordt de ontworpen aanleerstrategie aangeboden. Hierbij maak ik gebruik van School Video Interactie Begeleiding (SVIB) om het gedrag van de leerlingen en de interactie tussen leerlingen en leerkracht in kaart te brengen (Den Otter et al., 2009). Om het beeldmateriaal met de SVIB-coach te analyseren wordt gebruik gemaakt van micro-analyse oftewel klein kijken. Heijkant en Wegen (2000) schrijven dat micro-analyse wordt gebruikt om beeld voor beeld na te gaan wat aanwezig is en wat nog geleerd moet worden ten aanzien van de elementen van basiscommunicatie. Klein kijken helpt mij om kritisch te kijken naar initiatieven en ontvangstbevestiging van leerlingen. Indien nodig wordt de interventie bijgesteld en een nieuw prototype ontworpen om weer te gebruiken.

Deelvraag 2: In welke mate wordt er bij ADL-handelingen zelf initiatief genomen na de interventie?

De onderzoeksmethode die ik beschrijf bij deelvraag 1 geldt ook voor deelvraag 2.

De resultaten van de onderzoeksmethode gebruik ik om het zelf initiatief van leerlingen na de interventie in beeld te krijgen en na te gaan in de evaluatiefase in hoeverre de interventies het gewenste effect hebben gehad.

3.4.2 Logboek

Om ontwikkelingen en opvallende zaken rondom het gedrag van leerlingen bij te houden en te vergelijken met mijn collega's, wordt een ongestructureerd logboek ingezet. Een logboek wordt dagelijks bijgehouden, waarin notities worden gemaakt die met het proces en de inhoud van het onderzoek te maken hebben (Verhoeven, 2011). Een ongestructureerd logboek houdt in dat er zelf wordt bepaald, wat er wordt opgeschreven (Ponte, 2012). Daarnaast houd ik rekening met onverwachte situaties die zich voor kunnen doen bij video-opnamen. Het kan zijn dat er geen camera aanwezig is of de batterij leeg is of de camera kapot gaat. Dit ondervang ik dan deels met een logboek.

3.5 Kwaliteit van onderzoek

3.5.1 Betrouwbaarheid, validiteit en triangulatie

Om meer kennis te verwerven is er breed ingezet op het verkrijgen van theoretische verdieping. Hiervoor heb ik verschillende literatuur bestudeerd zoals boeken, artikelen en sites die met het onderzoeksdoel te maken hebben. De theoretische verdieping heeft mij gebracht tot het maken van een keuze van een communicatiesysteem. Het gekozen communicatiesysteem PECS is passend voor

het ontwerp voor het onderzoek. Validiteit verwijst naar de mate waarin het instrument daadwerkelijk meet wat het beoogt te meten (De Lange et al., 2016). Als een interview goed voorbereid, afgenomen en uitgewerkt wordt, scoort het hoog op validiteit (De Lange et al., 2016). In het kader van het onderzoek wordt er kritisch gekeken naar de voorbereiding van het semi-gestructureerd interview. Om het interview goed af te nemen wordt er gewerkt aan de relatie met de participant (Verhoeven, 2011). Dit doe ik door mij beleefd, voorzichtig en attent op te stellen. Ik probeer de participant op haar gemak te stellen door te starten met een informeel gesprekje. Als het ijs is gebroken, ga ik in op het inhoudelijke aspect van het gesprek. Ik zorg voor een goede structuur en opbouw door informatie te geven over het gespreksdoel, de geschatte duur van het gesprek en de waardering van deelname (Verhoeven, 2011). Tevens gebruik ik een vragenlijst met onderwerpen die alleen van belang zijn voor de onderzoeksvraag. Ik richt mijn aandacht op de participant en neem een actieve luisterhouding aan. Tot slot bouw ik het gesprek langzaam af door aan te geven wanneer de laatste vraag is en bedank de participant voor deelname aan het interview.

Om de betrouwbaarheid van de resultaten van het onderzoek te verhogen is interbeoordelaarsbetrouwbaarheid van toepassing (Verhoeven, 2011). Tijdens het analyseren van de video-opnamen met de SVIB-coach en mijn duo-collega worden verzamelde gegevens in overeenstemming bekrachtigd om te bepalen of de observaties overeenkomstig zijn. Triangulatie leidt tot grotere nauwkeurigheid en betrouwbaarheid van het onderzoek (De Lange et al., 2016). Door middel van een interview met betrekking tot good practices en het in zetten van verschillende onderzoeksmethoden zoals observeren met hulp van de camera en het logboek is er sprake van triangulatie.

3.5.2 Ethische aspecten

Gedurende dit onderzoek wordt rekening gehouden met verschillende ethische aspecten. Hierbij hanteer ik de vijf gedragsregels (Andriessen et al., 2010).

1. *Dienen het professionele en maatschappelijke belang*

In het kader van het onderzoek richt ik mij op het zelf initiatief van leerlingen met geringe communicatie vaardigheden. Dit om leerlingen in het dagelijks leven te stimuleren om hun uitingsmogelijkheden te vergroten op verschillende plaatsen in de maatschappij.

2. *Respectvol zijn*

Middels een brief heb ik toestemming aan ouders gevraagd om videobeelden van hun kind te maken. Daarbij houd ik rekening met enige gêne of angst voor de camera bij leerlingen. Dit wil ik verminderen door voor het onderzoek de camera meerdere malen in de werkcontext te gebruiken. Tijdens het interview zijn er audio-opnamen gemaakt waar toestemming voor is verkregen. Alle gegevens worden geanonimiseerd voor de privacy van hun kind en na afronding van het onderzoek worden alle audio- en video-opnames vernietigd.

3. *Zorgvuldig zijn*

Tijdens het gehele onderzoeksproces ben ik transparant en duidelijk (De Lange et al., 2016) naar alle participanten. De participanten zijn geïnformeerd over het doel van het onderzoek, hun deelname en wat het onderzoek kan opleveren. De video- en audio-opnamen die zijn gemaakt, worden alleen voor onderzoeksdoeleinden gebruikt binnen het team en zorgvuldig bewaard.

4. *Integer zijn*

Er wordt een veilig klimaat gecreëerd met participanten door openheid en eerlijkheid in gesprekken

te creëren. Dit biedt de mogelijkheid om meningen te uiten zonder dat er geoordeeld wordt en is er ruimte om tot andere inzichten te komen.

5. Verantwoorden van keuzes en gedrag

Ik verantwoord mij over de onafhankelijkheid van leerlingen met een beperking, omdat leerlingen adequaat worden geholpen bij ADL-handelingen in hun omgeving. Dit kan er toe leiden dat deze leerlingen sterk afhankelijk blijven van initiatieven en hulp van anderen. Daarom heb ik de keuze gemaakt om PECS als leidraad te gebruiken en dit communicatiesysteem verder te ontwikkelen door middel van een zelfontworpen aanleerstrategie. De resultaten en aanbevelingen worden gecommuniceerd met de collega's en ouders.

4. Datapresentatie en –analyse

In dit hoofdstuk worden de resultaten van de data-analyse per deelvraag weergegeven. In het vooronderzoek worden data weergegeven die bijdragen aan de richtlijnen voor het hanteren van de PECS-methode en het maken van het ontwerp; de aanleerstrategie PECS.

4.1 Vooronderzoek

In het vooronderzoek wordt gebruik gemaakt van good practices en literatuurstudie waarmee data worden verzameld voor het maken van het ontwerp. Hierbij maak ik gebruik van de deductieve benadering (De Lange et al., 2016). De deductieve manier van data verzamelen houdt in dat ik uit ga van de theorie over het betreffende onderwerp PECS. De relevante informatie uit de theorie heb ik verwerkt bij het opstellen van de interviewvragen ([bijlage A](#)).

4.1.1 Data literatuurstudie

Data voor ontwerpcriteria
- communicatieniveau in kaart brengen (Maljaars & Noens, 2008) - gekozen communicatiesysteem PECS (Huskens & Didden, 2008) - PECS-methode fase 1: uitwisselen, fase 2: onderscheiden van visuele verwijzers en fase 3: vergroten van afstand/spontaniteit (Huskens & Didden, 2008) - aansturen via hulpniveaus en prompts (Huskens & Didden, 2008) - PECS aanleren met twee trainers (Huskens & Didden, 2008) - visualisering ondersteunt en vereenvoudigt communicatie (Diemel, 2012)

4.1.2 Data good practices

Interviewvragen	Data voor ontwerpcriteria
- Hoe wordt het communicatieniveau van een leerling bepaald? En wordt dit gegeven meegenomen in de overweging om PECS aan te leren?	- COMVOOR-test afnemen om communicatieniveau te bepalen - betekenis verlenen aan pictogrammen, voorwerpen of foto's
- Hoe worden de fasen van PECS aangeleerd binnen jullie school? Welke aanleerstappen zijn hiervoor ondernomen?	- nagaan waar een leerling om wil vragen (eten, voorwerp etc.) voor inoefenen - fase 1 aanleren in een aparte ruimte - transfer maken naar de klassensituatie/ADL handling - collega's instrueren over aanleerstrategie - fasen worden in kleine stappen aangeboden - fase 2 en 3 van PECS worden omgewisseld. Reden: de leerling heeft meer vaardigheden bij de generalisatie naar andere situaties en het is minder belastend voor de begeleiders om in te gaan op initiatieven van leerlingen
- Hoe vaak wordt er aandacht aan besteed? Hoe vaak wordt de aanleerstrategie aangeboden?	- korte momenten inoefenen - meerdere keren op één dag inoefenen

- Hoe ziet het gedrag van de schaduwtrainer en de communicatiepartner eruit?	- schaduwtrainer blijft neutraal, praat niet - schaduwtrainer en communicatiepartner wisselen van rol - aansturen via hulpniveaus of prompts - corrigeert wanneer nodig - communicatiepartner geeft NOOIT een verbale cue - pas verbale interactie nadat de leerling initiatief heeft genomen - communicatiepartner geeft prompts - vormen van prompting: aankijken, knikken, wijzen, open hand cue
- Als leerlingen kunnen praten, maar geen initiatief nemen, wat wordt er dan van hen verwacht tijdens het aanleerproces? (Bijvoorbeeld alleen het uitwisselen van plaatjes of ook verbale communicatie)	- verbale taal wordt niet van de leerling geëist - taal kan gestimuleerd worden door te verwoorden en te benoemen
- Wat kunnen jullie mij adviseren als ik PECS binnen mijn school wil gaan integreren?	- ervoor waken dat de stappen niet te vlug doorlopen worden - goede voorbereiding
- Waar zijn jullie tijdens de introductie van PECS tegen aangelopen? - En hoe hebben jullie deze uitdagingen ondervangen om het succesvoller te maken?	- geen eenduidige uitleg naar collega's waardoor er geen snelle vooruitgang wordt geboekt of de methode niet aanslaat - zorgen voor een duidelijke uitleg en het doel ervan, zodat collega's achter de werkwijze staan om de methode zo optimaal mogelijk te kunnen hanteren en ontwikkelingen te zien

Het ontwerp is tot stand gekomen doordat ik in gesprek ben gegaan met een externe deskundige die gespecialiseerd is in het werken met PECS. Tijdens het gesprek zijn er door middel van een PECS-map en losse pictogrammen stappen gedemonstreerd. Daarnaast heb ik een kort moment van de werkwijze PECS in de praktijk gezien. Tot slot heb ik aan de hand van deze data een aanleerstrategie ontworpen die afgestemd is op de individuele leerling. Hierbij heb ik geanalyseerde data van voor de interventie meegenomen in het maken van het ontwerp. Bijvoorbeeld verbale prompts veranderen in een andere vorm van prompting zoals wijzen naar de map of een open hand cue (Huskens & Didden, 2008). Bij dit ontwerpcriterium wordt de prompt visueel gemaakt, zodat leerlingen met een verstandelijke beperking beter de kans krijgen de informatie te verwerken (Diemel, 2012). In [bijlage B](#) is het ontwerp per individuele leerling te lezen.

4.2 Data, deelvragen

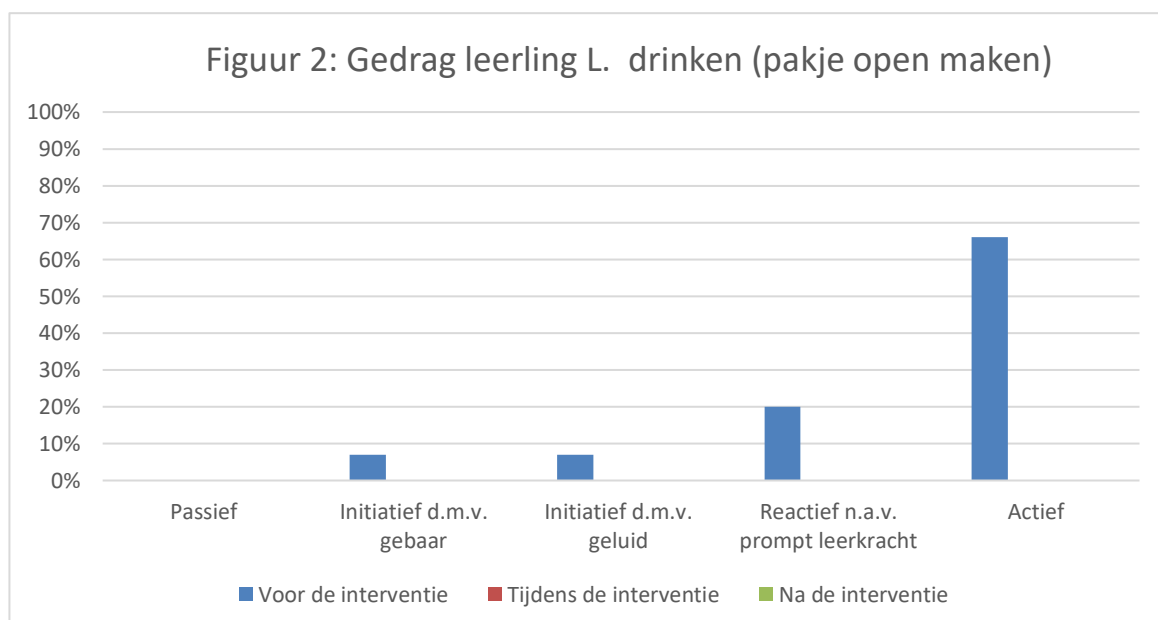
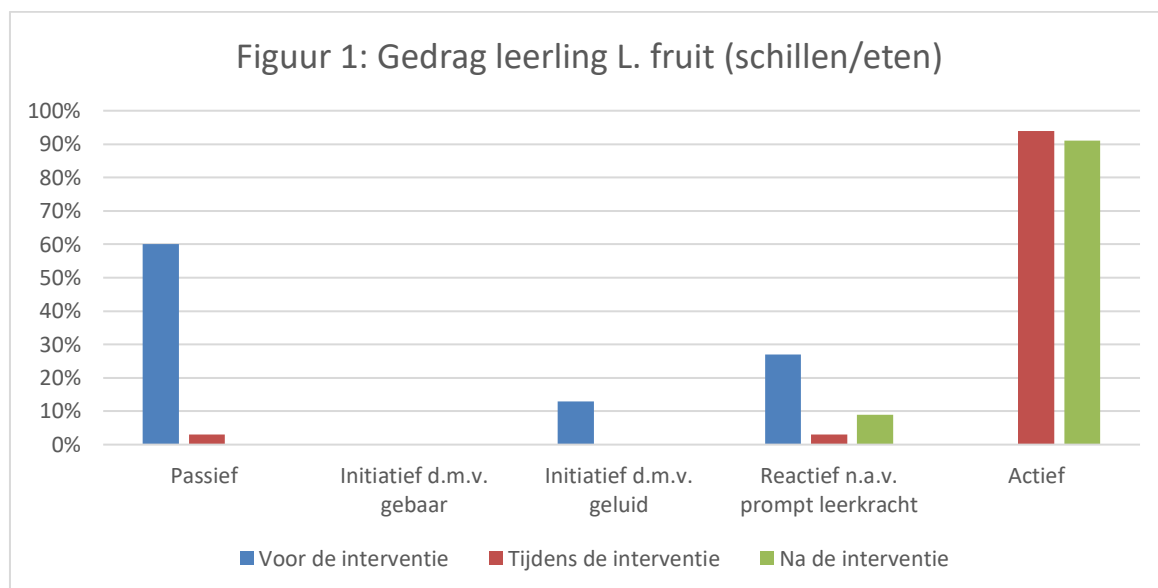
Naast de deductieve benadering maak ik gebruik van de inductieve benadering (De Lange et al., 2016). De inductieve manier van data verzamelen houdt in dat ik verschijnselen in het gedrag van leerlingen waarneem. De waarnemingen worden door middel van een observatieformulier geanalyseerd (bijlage C, D, E, F, G, H). Zowel het zichtbare gedrag als het onzichtbare gedrag volgens het ijsbergmodel van McClelland en Spencer & Spencer (in de Lange et al., 2016, p. 59). Het rapporteren van de resultaten van videoanalyses worden weergegeven in getallen en woorden (De Lange et al., 2016). Ik heb gekozen voor een staafdiagram waarbij in één oogopslag kan worden gezien of er vorderingen zijn in het gedrag en of de interventie effect heeft gehad.

4.2.1 Data, deelvraag 1 en 2 leerling L.

Deelvraag 1: In welke mate wordt er bij ADL-handelingen zelf initiatief genomen voor de interventie?

Deelvraag 2: In welke mate wordt er bij ADL-handelingen zelf initiatief genomen na de interventie?

ADL-handeling fruit en drinkmoment

Voor de interventie

Tijdens het fruit (figuur 1) toont de leerling in 60% van de observatiemomenten passief gedrag. Ondanks dat er een signaal wordt gegeven om te eten, kijkt de leerling voor zich uit, maakt draaiende bewegingen met het hoofd of ligt met haar hoofd op tafel. In 27% van de observatiemomenten toont de leerling reactief gedrag, nadat de leerkracht een verbale of non-verbale prompt heeft gegeven. Een verbale of non-verbale prompt wordt aangeboden op een vragende manier zoals 'Wat wil je vragen?' of door de hulpvraag voor te zeggen zoals 'Wil je helpen?' met het bijbehorende gebaar. De ene keer reageert de leerling en doet het gebaar na. De andere keer schudt zij met haar hoofd of geeft geen reactie.

In 13% van de observatiemomenten toont de leerling initiatief door middel van geluid. Leerling L. spreekt niet, maar maakt klanken. Als hier niet direct op gereageerd wordt, laat de leerling weer passief gedrag zien. In tegenstelling tot het drinken (figuur 2) toont de leerling in 66% van de observatiemomenten actief gedrag. Hieruit blijkt dat de leerling de motorische handeling (drinkpakje open maken) voldoende beheerst en dus over het algemeen actief initiatief neemt. In het kader van het onderzoek heb ik er daarom voor gekozen om *geen* interventie voor deze ADL-handeling toe te passen ([bijlage C](#)).

Tijdens de interventie

Fase 1 (uitwisselen) is in een aparte ruimte met eten ingeoeft. Tijdens het inoefenen van fase 1 en een paar stappen van fase 2 (onderscheiden van visuele verwijzers) toont de leerling in 77% van de observatiemomenten actief gedrag. Kortom de leerling verstaat de aanleerstappen van fase 1 ([bijlage 9](#)) en kan de transfer naar de klassensituatie en de ADL-handelingen maken ([bijlage I](#)).

Bij de transfer naar het fruit toont de leerling in 94% van de observatiemomenten actief gedrag.

Actief gedrag vertaalt zich in de aanleerstappen van de ontworpen aanleerstrategie PECS. De aanleerstappen bestaan uit: aantikken (fase 1), spraakcomputer gebruiken en de juiste pictogram aantikken/onderscheiden (fase 2), afgewend aantikken (fase 3), zelf de spraakcomputer pakken en aantikken (fase 3). Hierbij biedt de schaduwtrainer geen hulp en handelt de leerling zelfstandig.

Opvallend is dat leerling L. op de derde dag één keer op grote afstand (fase 3) de communicatiepartner aantikt. Na het aantikken wijst de leerling naar de spraakcomputer.

De leerling toont zowel in 3% van de observatiemomenten passief gedrag als reactief gedrag. Passief gedrag vertaalt zich in rondkijken, waarbij de schaduwtrainer volledige fysieke hulp biedt. Volledige fysieke hulp is hand op hand begeleiding of open hand cue. Reactief gedrag wordt getoond, nadat de schaduwtrainer gedeeltelijke fysieke hulp heeft geboden. Gedeeltelijke fysieke hulp is het wijzen naar de schouder van de communicatiepartner, begeleiden vanuit de elleboog, wijzen naar de spraakcomputer, aankijken, knikken of verbaal ([bijlage E](#)). Opmerkelijk hierbij is dat wijzen naar de spraakcomputer al voldoende is voor leerlingen.

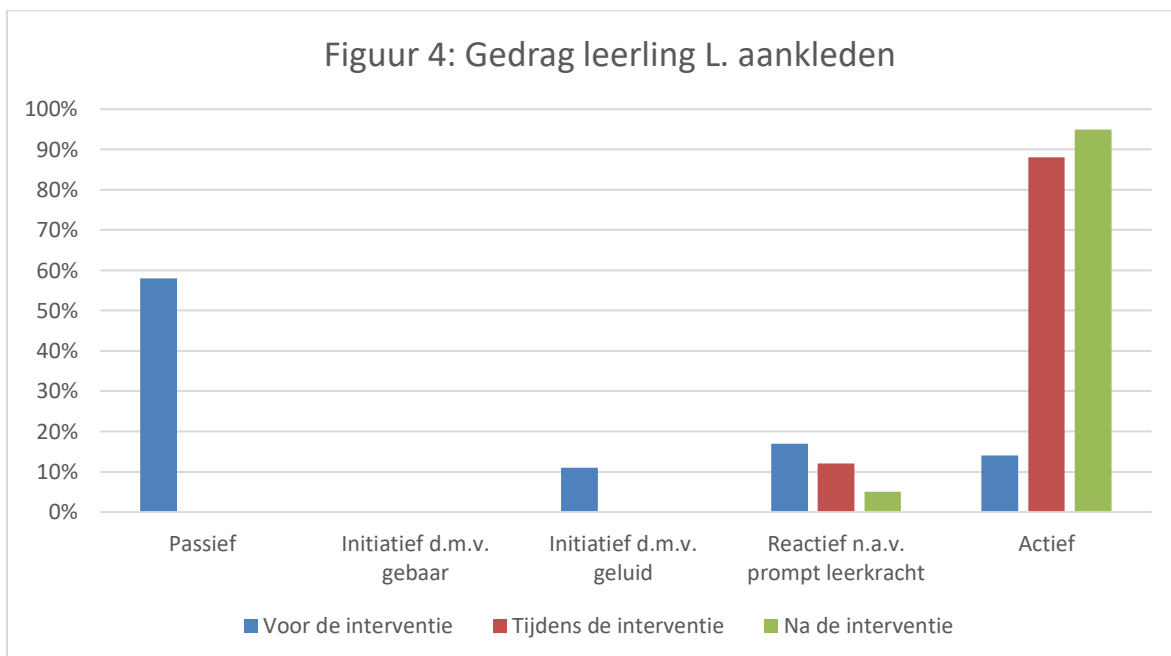
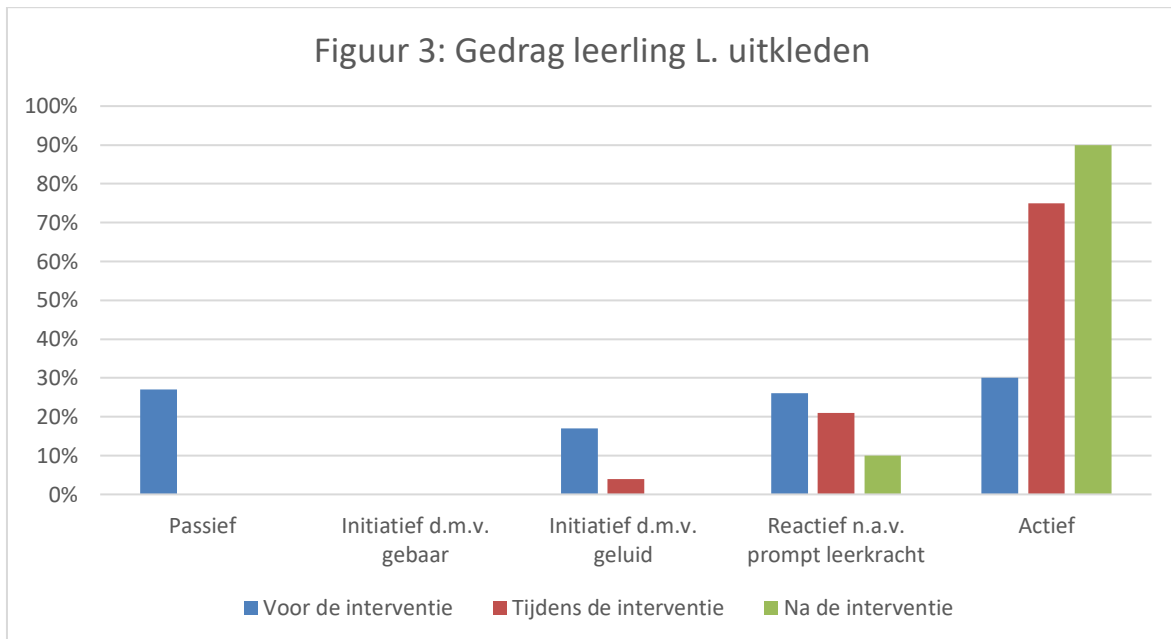
Vanaf dit moment zal ik naar verschillende betekenissen verwijzen met een voetnoot die onderaan de pagina te lezen is.

Na de interventie

Tijdens het fruit toont de leerling in 91% van de observatiemomenten actief gedrag, waarbij de schaduwtrainer geen hulp biedt. Actief gedrag vertaalt zich in de aanleerstappen van de ontworpen

aanleerstrategie PECS¹. Opvallend is dat de leerling voornamelijk handelt vanuit fase 3. In 9% van de observatiemomenten toont de leerling reactief gedrag, waarbij de communicatiepartner gedeeltelijke hulp biedt zoals het wijzen naar de spraakcomputer of verbaal aangeeft de spraakcomputer op te ruimen ([bijlage G](#)).

ADL-handeling uit- en aankleden

Voor de interventie

Tijdens het uitkleden (figuur 3) toont de leerling in 30% van de observatiemomenten actief gedrag. De motorische handelingen zoals sokken uit, broek omlaag, schoenen uit zijn voor leerling L. eenvoudig te volbrengen. In tegenstelling tot het aankleden (figuur 4) toont de leerling maar 14%

¹ Aantikken (fase 1), spraakcomputer gebruiken en de juiste pictogram aantikken/onderscheiden (fase 2), afgewend aantikken (fase 3), zelf de spraakcomputer pakken en aantikken (fase 3).

actief gedrag. Deze motorische handelingen zijn complexer voor de leerling.

In 27% van de observatiemomenten bij het uitkleden is de leerling passief en 58% bij het aankleden. Passief gedrag vertaalt zich in rondkijken en draaiende bewegingen met het hoofd.

In 26% van de observatiemomenten bij het uitkleden toont de leerling reactief gedrag en 17% bij het aankleden.

Reactief gedrag wordt vertoond nadat de leerkracht een verbale of non-verbale prompt¹ heeft gegeven. De ene keer reageert de leerling en doet het gebaar na. De andere keer geeft zij geen reactie of legt de kleding weer op de grond. Tot slot toont de leerling in 17% van de

observatiemomenten bij het uitkleden initiatief door middel van geluid en 11% bij het aankleden.

Leerling L. spreekt niet, maar maakt klanken. Als hier niet direct op gereageerd wordt, laat de leerling passief gedrag bij het uitkleden of gaat jammeren bij het aankleden als zij haar armen niet door haar T-shirt krijgt ([bijlage C](#)).

Tijdens de interventie

Tijdens het uitkleden toont de leerling in 75% van de observatiemomenten actief gedrag en bij het aankleden 88%. Actief gedrag vertaalt zich in de aanleerstappen van de ontworpen aanleerstrategie PECS². In 21% van de observatiemomenten bij het uitkleden toont de leerling reactief gedrag en bij het aankleden 12%. Reactief gedrag wordt getoond, nadat de schaduwtrainer gedeeltelijke fysieke hulp³ aanbiedt. Opvallend is dat de schaduwtrainer één keer volledige fysieke hulp⁴ moest bieden nadat de leerling een aantal dagen ziek was. Tevens is het opvallend is dat de leerling vaker gaat handelen vanuit fase 3⁵ van de aanleerstrategie PECS ([bijlage E](#)).

Na de interventie

Tijdens het uitkleden toont de leerling in 90% van de observatiemomenten actief gedrag en bij het aankleden 95%. Actief gedrag vertaalt zich in de aanleerstappen van de ontworpen aanleerstrategie PECS³. Opvallend is dat de leerling steeds meer kledingstukken op eigen initiatief uit doet en deze motorische vaardigheid ontwikkeld. Ook hier wordt er door de leerling veel vanuit fase 3 van de aanleerstrategie PECS gehandeld. In 10% van de observatiemomenten bij het uitkleden toont de leerling reactief gedrag en bij het aankleden 5%. Reactief gedrag wordt getoond, nadat de communicatiepartner gedeeltelijke fysieke hulp⁴ heeft geboden. Opvallend is dat leerling L. haar spraakcomputer gebruikt bij een andere ADL-handeling zoals jas dichtmaken ([bijlage G](#)).

¹ Een verbale of non-verbale prompt wordt aangeboden op een vragende manier zoals 'Wat wil je vragen?' of door de hulpvraag voor te zeggen zoals 'Wil je helpen?' met het bijbehorende gebaar.

² Aantikken (fase 1), spraakcomputer gebruiken en de juiste pictogram aantikken/onderscheiden (fase 2), afgewend aantikken (fase 3), zelf de spraakcomputer pakken en aantikken (fase 3).

³ Gedeeltelijke fysieke hulp is het wijzen naar de schouder van de communicatiepartner, begeleiden vanuit de elle boog, wijzen naar de map, aankijken, knikken, verbaal.

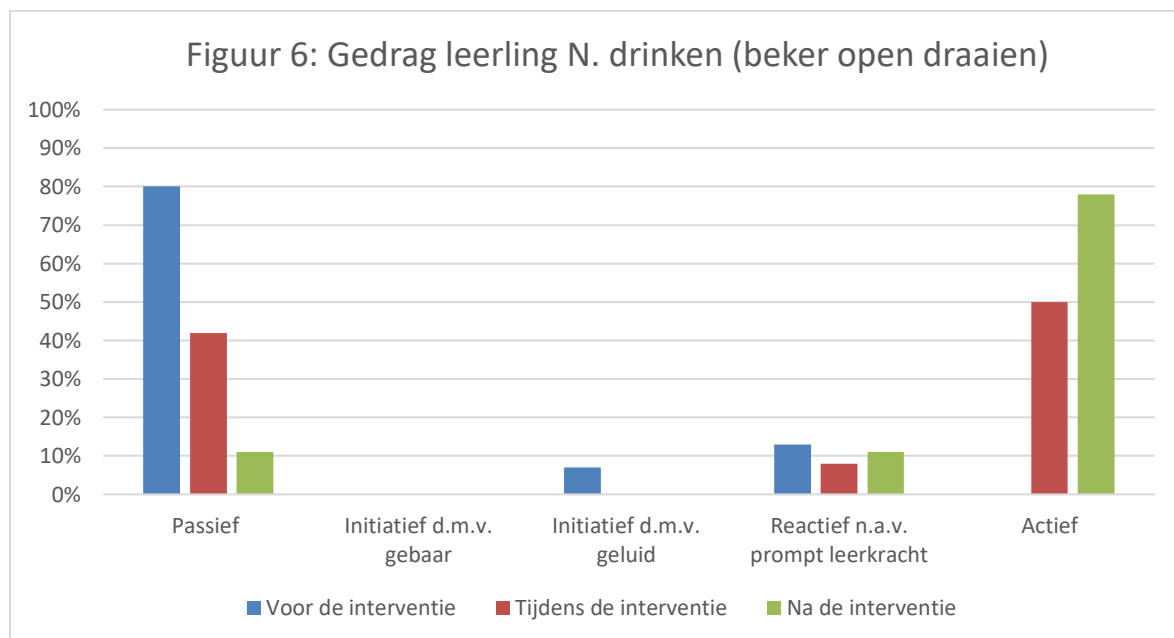
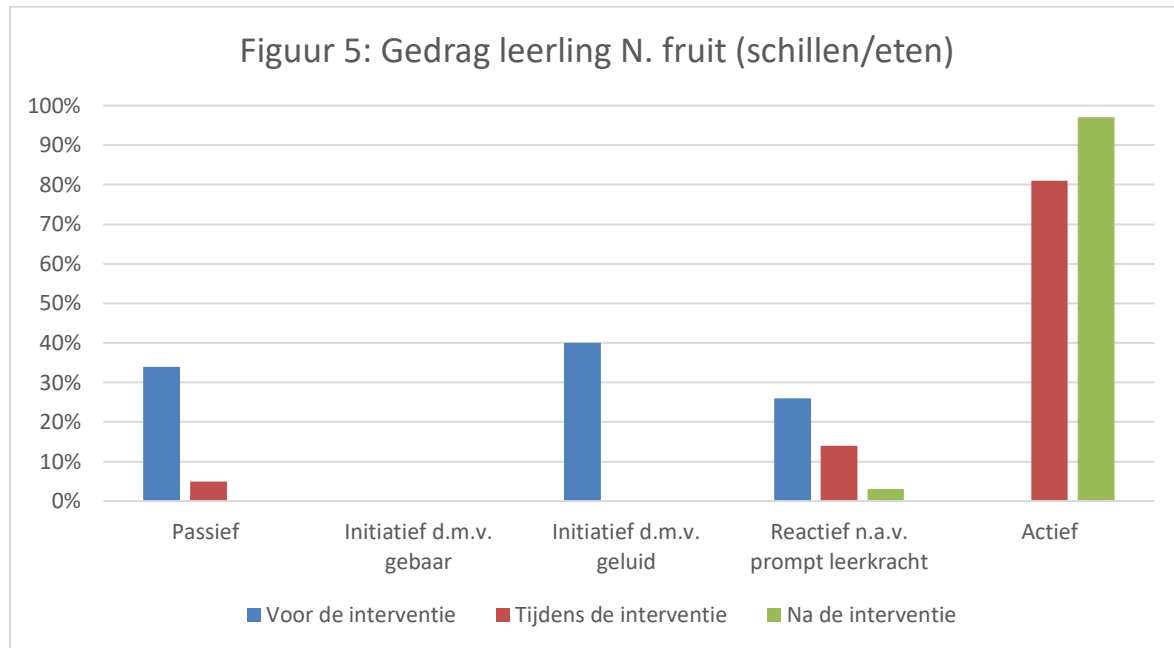
⁴ Volledige fysieke hulp is hand op hand begeleiding of open hand cue.

⁵ Fase 3 aanleerstrategie PECS: afgewend aantikken, zelf spraakcomputer pakken van vaste plek, één meter aantikken en van grote afstand aantikken.

4.2.2 Data, deelvraag 1 en 2 leerling N.

Deelvraag 1: In welke mate wordt er bij ADL-handelingen zelf initiatief genomen voor de interventie?

Deelvraag 2: In welke mate wordt er bij ADL-handelingen zelf initiatief genomen na de interventie?

Voor de interventie

Tijdens het fruit (figuur 5) toont de leerling in 40% van de observatiemomenten initiatief door middel van geluid en bij het drinken (figuur 6) maar 7%. Dit gedrag vertaalt zich in jammeren als hij de beker niet open krijgt. In deze situaties wordt de leerling erop geattendeerd te praten. Opmerkelijk is dat de leerling af en toe 'gaat niet' zegt. In 34% van de observatiemomenten bij het fruit toont de leerling passief gedrag en bij het drinken 80%. Passief gedrag vertaalt zich in duimen en rondkijken. Opvallend is dat de leerling de beker weg duwt of over de tafel gaat rolt. Tevens is het opvallend dat

harde geluiden een oorzaak kunnen zijn voor passief gedrag bij leerling N. Hij klapt dan dicht en reageert of spreekt niet meer.

Bij het drinken is het opmerkelijk dat de leerling de ene keer wel drinkt in de aula tijdens het fruit en drinkmoment en de andere keer niet. Leerling N. drinkt dan wel aan zijn eigen tafel in de klas. In 26% van de observatiemomenten bij het fruit toont de leerling reactief gedrag en bij het drinken 13%. Reactief gedrag wordt vertoont nadat de leerkracht een verbale of non-verbale prompt¹ heeft gegeven. Daarbij kan de leerling af en toe reageren met één of tweewoordzinnen zoals 'helpen', 'helpen banaan' of 'open maken'. Het komt tevens voor hij niet reageert en stopt dan zijn duim in zijn mond ([bijlage D](#)).

Tijdens de interventie

Fase 1 (uitwisselen) is in een aparte ruimte met eten inge oefend. Tijdens het inoefenen van fase 1 en een paar stappen van fase 2 (onderscheiden van visuele verwijzers) toont de leerling in 86% van de observatiemomenten actief gedrag. Kortom de leerling verstaat de aanleerstappen van fase 1 ([bijlage J](#)) en kan de transfer naar de klassensituatie en de ADL-handelingen maken.

Bij de transfer naar het fruit toont leerling N. in 81% van de observatiemomenten actief gedrag en bij het drinken 50%. Actief gedrag vertaalt zich in de aanleerstappen van de ontworpen aanleerstrategie PECS². Hierbij biedt de schaduwtrainer geen hulp en handelt de leerling zelfstandig. Opvallend is dat leerling N. na het inoefenen bij elke handeling (geven van de pictogram) in één of tweewoordzinnen spreekt zoals 'helpen', 'helpen banaan' of 'open maken'. In 14% van de observatiemomenten bij het fruit toont de leerling reactief gedrag en bij het drinken 8%. Reactief gedrag wordt getoond, nadat de schaduwtrainer gedeeltelijke fysieke hulp³ heeft geboden. In 5% van de observatiemomenten bij het fruit toont de leerling passief gedrag en bij het drinken 42%. Passief gedrag vertaalt zich in duimen, waarbij de schaduwtrainer volledige fysieke hulp⁴ biedt. Opvallend is dat de leerling bij het drinken regelmatig weerstand biedt bij de hand op hand begeleiding. De leerling drinkt dan niet in de ruimte bij het fruit -en drinkmoment, maar neemt wel zelf initiatief met de PECS-map in de klas aan zijn eigen tafel ([bijlage F](#)).

Na de interventie

Tijdens het fruit toont de leerling in 97% van de observatiemomenten actief gedrag en bij drinken 78%. Actief gedrag vertaalt zich in de aanleerstappen van de ontworpen aanleerstrategie PECS⁸. Opmerkelijk is dat de leerling over het algemeen de stappen van fase 3 toepast, maar af en toe ook stappen uit fase 2. In 3% van de observatiemomenten bij het fruit toont de leerling reactief gedrag en bij het drinken 11%. Reactief gedrag wordt getoond, nadat de schaduwtrainer gedeeltelijke fysieke hulp⁹ heeft geboden. In 11% van de observatiemomenten vertoont de leerling alleen bij het drinken passief gedrag. Passief gedrag vertaalt zich in duimen, waarbij de schaduwtrainer volledige

¹ Een verbale of non-verbale prompt wordt aangeboden op een vragende manier zoals 'Wat wil je vragen?' of door de hulpvraag voor te zeggen zoals 'Wil je helpen?' met het bijbehorende gebaar.

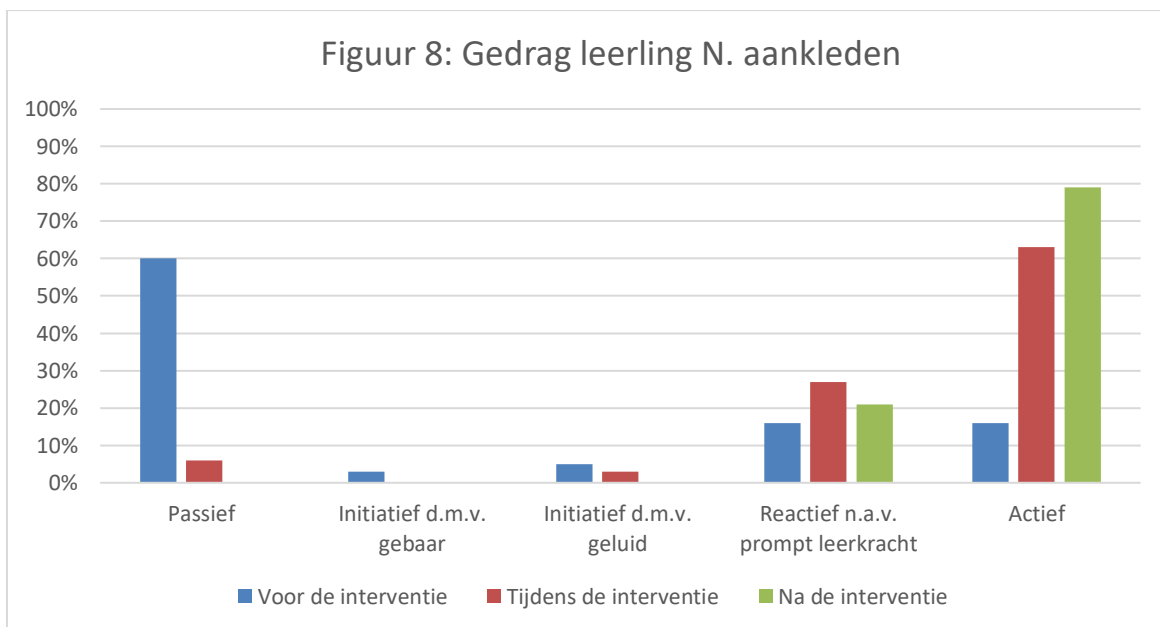
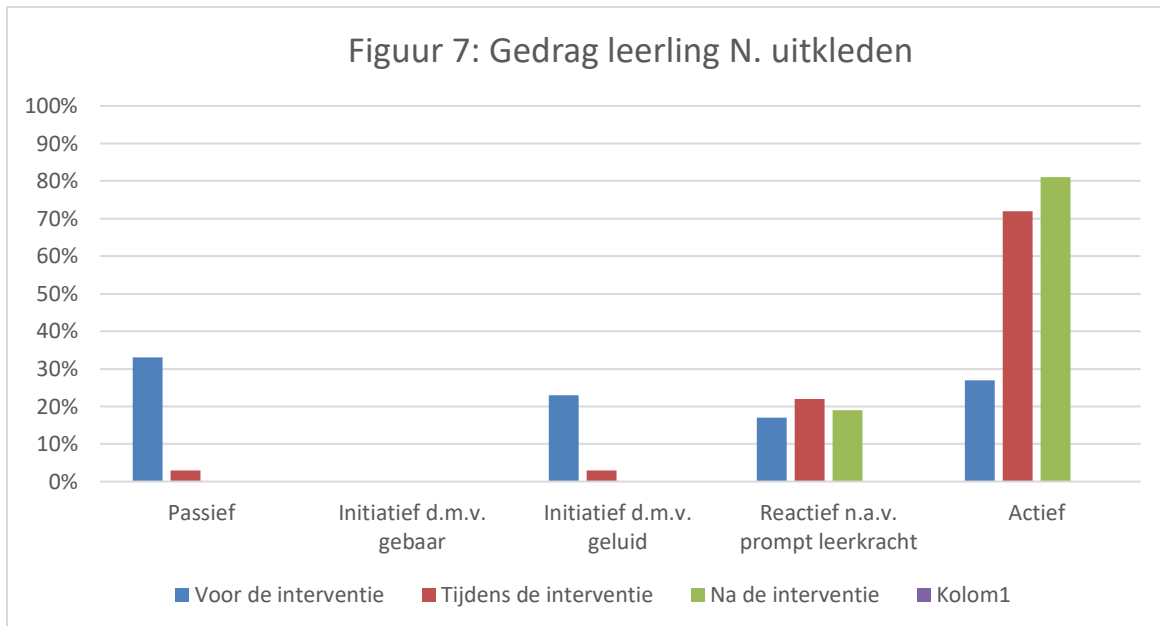
² Pictogram in de hand van de communicatiepartner leggen (open hand cue, fase 1), aantikken (fase 1), map gebruiken en de juiste pictogram pakken/onderscheiden (fase 2), afgewend aantikken (fase 3), zelf de map pakken en aantikken (fase 3).

³ Gedeeltelijke fysieke hulp is het wijzen naar de schouder van de communicatiepartner, begeleiden vanuit de elle boog, wijzen naar de map, aankijken, knikken, verbaal.

⁴ Volledige fysieke hulp is hand op hand begeleiding of open hand cue.

fysieke hulp¹⁰ biedt. Hierbij wordt minder weerstand geboden bij hand op hand begeleiding en drinkt de leerling vaker in de fruit- en drinkruimte. Tevens heeft de leerling nu de mogelijkheid om met pictogram 'aan tafel' aan te geven in de klas te drinken ([bijlage H](#)).

ADL-handeling uit- en aankleden

Voor de interventie

Tijdens het uitkleden (figuur 7) toont de leerling in 33% van de observatiemomenten passief gedrag en bij het aankleden (figuur 8) 60%. Passief gedrag vertaalt zich in rondkijken, zitten en duimen ondanks dat er een signaal wordt gegeven om zich uit te kleden of dat hij zijn gymtas zelfstandig uitpakt. Opvallend is dat de leerling regelmatig met kleding gooit of kleding op zijn hoofd legt en hierbij lacht.

In 27% van de observatiemomenten bij het uitkleden toont de leerling actief gedrag en bij het aankleden 16%. De motorische handelingen zoals sokken uit, broek uit zijn voor leerling N. eenvoudig

te volbrengen. Aankleden is complexer. Opvallend is dat de leerling bij het uitkleden zijn sokken of broek weg gooit.

In 23% van de observatiemomenten bij het uitkleden toont de leerling initiatief door middel van geluid en bij het aankleden 5%. Dit gedrag vertaalt zich in jammeren als het laatste stukje uittrekken van zijn broek niet lukt. In 17% van de observatiemomenten bij het uitkleden toont de leerling reactief gedrag en bij het aankleden 16%. Reactief gedrag wordt vertoond, nadat de leerkracht een verbale of non-verbale prompt¹ heeft gegeven. Leerling N. kan dan soms reageren met één of tweewoordenzinnen zoals helpen of helpen schoenen. Tot slot maakt de leerling in 3% van de observatiemomenten het gebaar helpen ([bijlage D](#)).

Tijdens de interventie

Tijdens het uitkleden toont de leerling in 72% van de observatiemomenten actief gedrag en bij het aankleden 63%. Actief gedrag vertaalt zich in de aanleerstappen van de ontworpen aanleerstrategie PECS². De schaduwtrainer biedt geen hulp en de leerling handelt zelfstandig. In 22% van de observatiemomenten bij het uitkleden toont de leerling reactief gedrag en bij het aankleden 27%. Reactief gedrag wordt vertoond, nadat de schaduwtrainer gedeeltelijke fysieke hulp³ biedt. In 3% van de observatiemomenten bij het uitkleden toont de leerling passief gedrag en bij het aankleden 6%. Passief gedrag vertaalt zich in duimen en rondkijken. Opmerkelijk is het gooien met kleding, vooral met gymkleding die net uit de tas wordt gehaald. Er is sprake van volledige fysieke hulp⁴ en geen sprake van weerstand. In 3% van de observatiemomenten bij het uitkleden toont de leerling initiatief door middel van geluid en bij het aankleden 3%. Dit gedrag vertaalt zich in jammeren als het laatste stukje uittrekken van zijn broek niet lukt ([bijlage F](#)).

Na de interventie

Tijdens het uitkleden toont de leerling in 81% van de observatiemomenten actief gedrag en bij het aankleden 79%. Actief gedrag vertaalt zich in de aanleerstappen van de ontworpen aanleerstrategie PECS¹². Leerling N. past over het algemeen de eerste twee stappen (afgewend aantikken en één meter aantikken van fase 3 toe. Op grote afstand aantikken (stap 3) In 19% van de observatiemomenten bij het uitkleden vertoont de leerling reactief gedrag en bij het aankleden 21%. Reactief gedrag wordt vertoont, nadat de schaduwtrainer gedeeltelijke fysieke hulp¹³ biedt. Opmerkelijk is dat de leerling af en toe nog met kleding gooit. De leerling moet zich voortaan eerst uitkleden, voordat hij zijn gymtas mag pakken. Dit geeft duidelijk aan wat er eerst van de leerling verwacht wordt ([bijlage H](#)).

¹ Een verbale of non-verbale prompt wordt aangeboden op een vragende manier zoals 'Wat wil je vragen?' of door de hulpvraag voor te zeggen zoals 'Wil je helpen?' met het bijbehorende gebaar.

² Pictogram in de hand van de communicatiepartner leggen (open hand cue, fase 1), aantikken (fase 1), map gebruiken en de juiste pictogram pakken/onderscheiden (fase 2), afgewend aantikken (fase 3), zelf de map pakken en aantikken (fase 3).

³ Gedeeltelijke fysieke hulp is het wijzen naar de schouder van de communicatiepartner, begeleiden vanuit de elle boog, wijzen naar de map, aankijken, knikken, verbaal.

⁴ Volledige fysieke hulp is hand op hand begeleiding of open hand cue.

5. Conclusies, discussie en aanbevelingen

In hoofdstuk 4 is een analyse gemaakt van de data. In hoofdstuk 5 beschrijf ik de conclusies en het antwoord op de onderzoeksvraag, met daaraan gekoppeld de theorie.

5.1 Conclusies deelvragen en beantwoording onderzoeksvraag

5.1.1. Conclusies deelvraag 1

*In welke mate wordt er bij ADL-handelingen zelf initiatief genomen **voor** de interventie?*

Volgens Lavooij (2003) hebben ZML leerlingen weinig motivatie en nemen weinig initiatieven. Uit het onderzoek is gebleken dat beide leerlingen over het algemeen passief gedrag vertonen bij het fruit schillen/eten en het aankleden na de gymles. Voor leerling N. geldt dit eveneens voor het open draaien van de drinkbeker. Volgens Došen (2010) heeft dit te maken met beperkingen in het adaptieve gedrag zoals de praktische vaardigheden in het dagelijks leven. Het passieve gedrag van de leerlingen vertaalt zich in zitten, rondkijken, duimen of draaiende bewegingen met het hoofd. Opvallend is dat beide leerlingen tijdens de observatiemomenten bij uitkleden een redelijk evenredig beeld laten zien tussen passief en actief gedrag. De conclusie die ik hieruit trek, is dat kledingstukken uittrekken eenvoudiger te volbrengen is dan kledingstukken aantrekken.

Daarnaast is er bij beide leerlingen sprake van reactief gedrag. Reactief gedrag ontstaat nadat de leerkracht een verbale of non-verbale prompt geeft. Een verbale prompt die gegeven wordt door de leerkracht bestaat uit een vraag zoals 'Wat wil je vragen?' of het voorzeggen van een vraag zoals 'Wil je helpen?' met het bijbehorende gebaar dat tevens een non-verbale prompt is.

Ik constateer dat beide leerlingen bij de verbale prompt: 'Wat wil je vragen?' in eerste instantie meestal geen reactie geven. Leerling L. kan in deze situatie haar hoofd op en neer schudden en geeft daarmee indirect aan de taal niet te begrijpen. Volgens Došen (2010) heeft dit te maken met beperkingen in het adaptieve gedrag zoals de conceptuele vaardigheden. Dat wil zeggen het begrijpen en hanteren van taal. Tevens constateer ik dat de verbale prompt: 'Wil je helpen?' met het bijbehorende gebaar wel effect heeft. Hierop wordt regelmatig gereageerd door beide leerlingen. Leerling L. reageert met het gebaar helpen, omdat zij niet spreekt en leerling N. reageert door het woord 'helpen' na te zeggen met het bijbehorende gebaar. De conclusie die ik hieruit trek, is dat het effectief is om een visuele prompt te geven, door taal voor te zeggen met het bijbehorende gebaar. Visuele ondersteuning vereenvoudigt en ondersteunt volgens Diemel (2012) het taalaanbod, waardoor ZML leerlingen met een trage informatieverwerking volgens Damen et al. (2005) beter in staat zijn de informatie te verwerken.

Tot slot zijn er geringe momenten van zelf initiatief die worden geuit in gebaren of geluiden.

Leerlingen met een verstandelijke beperking kunnen niet of nauwelijks spreken en zijn aangewezen op non-verbale communicatie (Diemel, 2012). Uit video-analyses blijkt dat de leerkracht niet direct reageert op deze kleine momenten van zelf initiatief. Dit kan leiden tot passief gedrag bij leerlingen of opmerkelijke gedragingen zoals gooien met kleding in het geval van leerling N.

5.1.2. Conclusies deelvraag 2

*In welke mate wordt er bij ADL-handelingen zelf initiatief genomen **na** de interventie?*

Bij alle ADL-handelingen is er sprake van een significante toename in het zelf initiatief oftewel actief gedrag. Actief gedrag vertaalt zich in de aanleerstappen van de ontworpen aanleerstrategie PECS. De aanleerstappen zijn gebaseerd op eerste drie fasen van de PECS-methode (Huskens & Didden, 2008).

Fase 1 (uitwisselen) en fase 2 (onderscheiden van visuele verwijzers) werden al snel door beide leerlingen beheerst. Dit kwam doordat zij de verwijzende betekenis van een afbeelding begrepen en hun communicatie op representatieniveau plaatsvond (Maljaars & Noens, 2008). Opvallend in fase 3 (vergroten van afstand/spontaniteit) was dat leerlingen vaak opereerden vanuit de eerste twee aanleerstappen (afgewend aantikken en één meter aantikken). Aanleerstap 3 'van grote afstand aantikken' kwam in de praktijksituatie minder vaak aan bod. Dit resulteerde bij leerlingen in weinig initiatief, zoals naar de communicatiepartner toe lopen. Hierbij moest de schaduwtrainer regelmatig volledige fysieke hulp bieden om fase 3 in te oefenen.

Reactief gedrag is over het algemeen afgenomen bij beide leerlingen, omdat zij de PECS-map en de spraakcomputer hanteerden. Het reactieve gedrag kwam tijdens de interventie voor, nadat de schaduwtrainer gedeeltelijke fysieke hulp bood door bijvoorbeeld de PECS-map of spraakcomputer aan te wijzen. Na de interventie was de schaduwtrainer over het algemeen niet meer nodig en kon de communicatiepartner een prompt geven door bijvoorbeeld naar de PECS-map of spraakcomputer te wijzen. Dit was voor beide leerlingen voldoende om de PECS-map of spraakcomputer te gebruiken volgens de ontworpen aanleerstrategie PECS. Mijn hypothese is dat gedeeltelijke fysieke hulp of prompts in mindere mate noodzakelijk zullen blijven bij het begeleiden van leerlingen met een ernstige verstandelijke beperking. Dit is volgens Diemel (2012) en DSM-5 (2014) vanwege hun beperkingen en de ondersteuning die zij hun hele levensloop nodig zullen hebben. Ondanks dat ik het zelf initiatief wil stimuleren en leerlingen zo onafhankelijk mogelijk wil laten functioneren in de maatschappij.

Opmerkelijk in het gedrag van leerling N. is dat reactief gedrag bij de ADL-handeling uit- en aankleden toegenomen is. Leerling N. was vaak bezig met het weggooiën van zijn kleding of vertoonde clownesk gedrag door zijn kleding op zijn hoofd te leggen en te lachen. Mijn veronderstelling is dat leerling N. een minder beloond gevoel kreeg bij het vragen naar zijn kleding en daardoor vaker gedeeltelijke fysieke hulp nodig had van de schaduwtrainer en minder vaak opereerde in fase 3 van de ontworpen aanleerstrategie PECS.

Initiatief in gebaren en geluiden is bij beide leerlingen aanzienlijk verminderd. Volgens Bogdashina (2006) is een communicatiesysteem een hulpmiddel om taal te leren gebruiken en begrijpen. Omdat PECS een visueel communicatiesysteem is, waarbij gebruik wordt gemaakt van pictogrammen en afbeeldingen, werd er door beide leerlingen vaker zelf initiatief genomen om te communiceren met de communicatiepartner. Uit het onderzoek is gebleken dat leerling N. bij het uitwisselen van een pictogram telkens met één of tweewoordzinnen sprak zoals 'appel schillen', 'open maken', 'helpen broek'. Gevolg is dat er vorderingen zijn geconstateerd in de spraakontwikkeling van leerling N. Voor leerling L. spreekt de spraakcomputer, waardoor zij haar behoeften beter kan uiten. Het gevolg hiervan is dat het initiatief en de volharding van de leerlingen vaker beloond wordt met een reactie van de communicatiepartner.

Tot slot is het opmerkelijk dat leerling L. steeds meer kledingstukken op eigen initiatief uit doet. Dit resulteerde in het vlotter uittrekken van haar kleding.

5.1.3. Beantwoording onderzoeksvraag

Welke aanleerstrategieën stimuleren het zelf initiatief van ZML leerlingen binnen mijn werkcontext om tot een hulpvraag te komen bij de algemene dagelijkse levensverrichtingen (ADL)?

Kijkend naar de onderzoeksvraag en deelvragen kom ik tot de volgende eindconclusie.

Volgens Diemel (2012) hebben leerlingen met een verstandelijke beperking een geringe communicatie. Dat bemoeilijkt de ontwikkeling van communicatie, met als gevolg extreme afhankelijkheid van anderen. Met goed gevolg heb ik vanuit de richtlijnen van het communicatiesysteem PECS (Huskens & Didden, 2008) een aanleerstrategie ontworpen en positieve verandering in het gedrag van leerling L. en leerling N. teweeg gebracht. Het onderzoek heeft ervoor gezorgd dat de leerlingen meer zelf initiatief nemen bij ADL-handelingen en minder passief en afhankelijk zijn van hun omgeving, waardoor zij beter kunnen communiceren en functioneren in de maatschappij.

5.2 Discussie

Naast de ontworpen aanleerstrategie vanuit de richtlijnen PECS zijn er wellicht andere aanleerstrategieën die het zelf initiatief van leerlingen stimuleren. Het onderzoek heeft sterke en minder sterke aspecten.

Een sterk aspect is dat ik leerlingen met dit onderzoek een stem heb gegeven door het aanbieden van een PECS-map of spraakcomputer, zodat zij hun behoeften aan anderen duidelijk kunnen maken. Dit bevordert de zelfstandigheid van leerlingen.

De ontworpen aanleerstrategie PECS zorgt voor vorderingen in het zelf initiatief van leerlingen. Het is belangrijk om het communicatiesysteem PECS te blijven hanteren in de praktijk, zodat de aanleerstappen tot zelf initiatief worden ingeslepen. Dit is van belang voor de continuïteit.

Om interpretaties te voorkomen tijdens het analyseren van data vond ik het essentieel om video-opnamen te maken. Hierdoor konden mijn collega en ik onafhankelijk gedrag van de leerlingen analyseren. Achteraf hebben mijn collega en ik de waarnemingen besproken om tot een eenduidig analysebeeld te komen (de Lange et al., 2016).

Een minder sterk aspect is dat er op één ZML school een interview gehouden is om input te verzamelen voor het maken van het ontwerp. Een sterkte is dat deze ZML school voor langere tijd gespecialiseerd is met de werkwijze van PECS en dat de externe deskundige een aantal jaren geleden in Engeland een cursus heeft gevolgd omtrent PECS. Als ik op meerdere scholen zou gaan kijken, dan zou het onderzoek wel erg groot worden.

Het onderzoek heeft alleen op school plaatsgevonden. De ontworpen aanleerstrategie PECS is door verschillende communicatiepartners en schaduwtrainers binnen de school verricht om generalisatie met verschillende mensen te stimuleren. Hieruit is niet op te maken of het onderzoek te generaliseren is op verschillende plaatsen met andere personen buiten de school. Om vast te stellen of de aanleerstrategie PECS op verschillende plaatsen met verschillende personen functioneert, zal vervolgonderzoek moeten plaatsvinden.

5.3 Aanbevelingen

5.3.1 Aanbevelingen voor de school en de thuissituatie

Op basis van de vorderingen in het gedrag van de leerlingen wil ik aanbevelen om de geleerde vaardigheden te generaliseren in verschillende omgevingen met verschillende mensen. Dit betekent in de thuissituatie met ouders en familie en binnen de school in de integratiegroep. Zowel Huskens en Didden (2008) als Damen et al. (2005) zien dat generalisatie vaak geleerd moet worden bij leerlingen met een verstandelijke beperking en niet automatisch kunnen toepassen in nieuwe situaties.

5.3.2. Aanbevelingen voor de leerlingen en het vervolgonderzoek

Een vervolgstap voor de ontworpen aanleerstrategie die ik wil aanbevelen, is de PECS-map en de spraakcomputer uitbreiden met pictogrammen of afbeeldingen. Hierdoor wordt de kans op zelf initiatief en communicatie met anderen gestimuleerd en zullen leerlingen competentier zijn om hun behoeften te uiten bij andere praktische vaardigheden in het dagelijks leven. Tevens zullen de leerlingen zich beter begrepen voelen en worden de aanleerstappen ingeslepen. Mogelijkheden om uit te breiden zijn: ADL-handelingen zoals handen wassen, wc-bezoek, broodtrommel openen, brood snijden, jas aan en uit doen, tas openmaken en ontspanningsactiviteiten zoals computeren, muziek luisteren, mat zitten of spelen met andere speelmaterialen.

Een tweede aanbeveling voor het vervolgonderzoek is: situaties creëren om aanleerstap 3 'op grote afstand aantikken' uit fase 3 van de PECS-methode vaker in te oefenen. Hierdoor wordt de leerling geactiveerd om in beweging te komen, zodat er in de toekomst zelf initiatief genomen wordt bij andere ADL-handelingen of activiteiten in het dagelijks leven.

Specifiek voor leerling L. beveel ik aan om een PECS-map als materiaal achter de hand te houden voor onverwachte situaties. Want de spraakcomputer kan soms vergeten worden of leeg zijn.

Voor leerling N. beveel ik aan om in een vervolgonderzoek fase 4 (zinstructuur) van het communicatiesysteem PECS toe te passen in de schoolsituatie. In fase 4 leert de leerling om zinnen te maken door het plaatje 'ik wil' en het gewenste item op een zinstrip te plakken (Huskens & Didden, 2008). Leerling N. spreekt met één of tweewoordzinnen en wordt op deze manier gestimuleerd zijn taal verder te ontwikkelen.

Literatuur

Andriessen, D., Onstenk, J., Delnooz, P., Smeijsters, H. & Peij, S. (2010). *Gedragscode praktijkgericht onderzoek voor het hbo. Gedragscode voor het voorbereiden en uitvoeren van praktijkgericht onderzoek binnen het Hoger Beroepsonderwijs in Nederland*. Den Haag: HBO-Raad

Blokhuis, A. & Kooten, van N. (2003). *Je luistert wel, maar je hoort me niet. Voor begeleiders, ouders en leerkrachten. Over communicatie met mensen met een verstandelijk beperking*. Utrecht: Agiel.

Bogdashina, O. (2006). *Communicatiekwesies bij Autisme en Syndroom van Asperger. Spreken we dezelfde taal?*. Antwerpen- Apeldoorn. Garant.

Damen, L.H & Cordang, M. (2007) *Het leren van zml. Op je hurken in de klas*. Stichting leerplanontwikkeling (SLO), Enschede

Damen, L.H., Lavooij, M., Simmerling, M. Timmers-Huigens, D.(2005) *Pedagogisch didactische uitgangspunten speciaal onderwijs*. SLO Enschede.

Diemel, K. (2012). *Totale communicatie*. In: Reader: Onderwijs aan leerlingen met zeer ernstige ontwikkelingsbeperkingen. Reactys – FontysOSO.

Diemel, K. (2012). *Communicatie en contact name*. In: Reader: Onderwijs aan leerlingen met zeer ernstige ontwikkelingsbeperkingen. Reactys – FontysOSO.

Heijkant, van den C. & Wegen, van der R. (2000). *De klas in beeld. Video interactie begeleiding in school*. Uitgeverij Esstede bv, Heeswijk-Dinther.

Heim, M. (2001). *Nauwelijks sprekend veel te zeggen. Een studie naar de effecten van het COCP-programma*. Utrecht: LOT. Geraadpleegd op 8 november 2017, van <http://www.cocp.nl/diversen/Proefschrift%20Heim%202001.pdf>

Heim, M., M. Veen, F. Velthausz (2011). *COCP in de VG. Onderzoek naar de effecten, de implementatie en de sociale validiteit van het COCPvg-programma in Esdégé-Reigersdaal*. Amsterdam: COCP-publicaties. Geraadpleegd op 8 november 2017, van <http://www.cocp.nl/diversen/Eindrapport%20COCPvg.pdf>

Huizinga, H., Graas, D. & Bexkens, A. (2017). *Kinderen met een licht verstandelijke beperking in het passend onderwijs. Visie op ondersteuning in de klas*. Antwerpen- Apeldoorn, Garant.

Huskens, B. & Didden, R. (2008). *Begeleiding van kinderen en jongeren met autisme. Van onderzoek naar praktijk*. Bohn Stafleu van Loghum, Houten.

Kienhuis, J. (2008). *De stem van de leerlingen. Oplossingsgericht werken: basis voor dialoog en participatie*. In Swet, J. van, Huijgevoort, H., Cornelissen, F., Kienhuis, J., (2008) *Bouwen aan een opleiding als platform. Interactieve professionaliteit en interactieve kennisontwikkeling*. Antwerpen/ Apeldoorn: Garant.

Lange de, R., Schuman, H., & Montesano Montessori, N. (2016). *Praktijkgericht onderzoek voor reflectieve professionals*. Antwerpen - Apeldoorn: Garant.

- Lavooij, M. (2003). *Onderwijsleermiddelen zml. Een ontwikkelingsgerichte benadering*. Stichting leerplanontwikkeling (SLO), Enschede.
- Maljaars, J. & Noens, I. (2008). *Communicatie zonder representatie: ondersteunende communicatie op maat*. Wetenschappelijk Tijdschrift Autisme.
- Meersbergen, E. van & Jeninga, J. (2012). *De ecologie van de leerling. Een systeemgericht model voor het onderwijs*. Tijdschrift voor Orthopedagogiek, 2012, 51 (4), p. 175-185
- Mesibov, G.B., Shea V. & Schopler E. (2006) *The TEACCH Approach To Autism Spectrum Disorders*. Chapter 1,2,3. New York: Springer Science+Business Media, LLC. ISBN 0-306-48646-6
- Noens, I.L.J., & van Berckelaer-Onnes, I.A. (2002). *Communicatie bij mensen met autisme en een verstandelijke beperking*. Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan Verstandelijk Gehandicapten, 212-225.
- Oskam, E. & Scheres, W. (2003) *Totale communicatie*. Elsevier gezondheidszorg, Maarssen
- Otter, M. den (red.), Dreissen, L., Duin, M. van, Duren, W., Haasen, M, Hulten, M. van, Jespers, H., Paardekooper, E. & Wegen, R. van der (2009). *De school video interactie begeleider, volgend in beweging*. Antwerpen: Garant.
- Otter den, M. (2009). *Perspectief op inclusief, een passende uitdaging*. Antwerpen, Garant.
- Ponte, P. (2012). *Onderwijs en onderzoek van eigen makelij. Onderzoek met en door leraren*. Boom Lemma uitgevers, Den Haag.
- Porter, G., & Cafiero, J. (2009). *Pragmatic Organization Dynamic Display (PODD) Communication Books: A Promising Prattice for Individuals With Autism Spectrum Disorders*. Perspectives on Augmentative and Alternative Communication, 18 (p. 121-129).
- Rooijen, K. & Rietveld, L. (2017). *Jeugdigen met autisme. Wat werkt?* Nederlands Jeugdinstituut.
- Timmers-Huigens. (2005). *Ervaringsordening*. In *Onderwijs aan leerlingen met een zeer ernstige ontwikkelingsbeperkingen*. Fontys:: Master SEN OSO, REaCtys.
- Stevens, L. (2011). *Zin in onderwijs*. Apeldoorn: Garant.
- Verhoeven, N. (2011). *Wat is onderzoek? Praktijkboek methoden en technieken voor hoger onderwijs*. Boom Lemma uitgevers. Den Haag.
- Watson, L. (1984) *TEACCH Communication curriculum"*, Chapel Hill.

Bijlagen

Bijlage A: Interviewvragen

Vragen semi-gestructureerd interview

1. Wat zijn jouw ervaringen met PECS met betrekking tot de leerling?
2. Waar zijn jullie tijdens de introductie van PECS tegen aangelopen? En hoe hebben jullie deze uitdagingen ondervangen om het succesvol te maken?
3. Hoe worden de fasen van PECS aangeleerd binnen jullie school? Welke aanleerstappen zijn hiervoor ondernomen?
4. Hoe ziet het gedrag van de schaduwtrainer en de communicatiepartner eruit?
5. Hoe wordt het communicatieniveau van een leerling bepaald? En wordt dit gegeven meegenomen in de overweging om PECS aan te leren?
6. Hoe vaak wordt er aandacht aan besteed? Hoe vaak wordt de aanleerstrategie aangeboden? Hoeveel handelingen worden ingeoefend op een dag?
7. Als leerlingen kunnen praten, maar geen initiatief nemen, wat wordt er dan van hen verwacht tijdens het aanleerproces? (Bijvoorbeeld alleen het uitwisselen van plaatjes of ook verbale communicatie)
8. Hoe wordt er omgegaan met het vergroten van de afstand/spontane communicatie?
9. In hoeverre laten leerlingen hun stem gelden tijdens het aanleerproces? En hoe wordt er omgegaan met de stem van de leerling?
10. Wat kunnen jullie mij adviseren als ik PECS binnen mijn school wil gaan integreren?

[Terug naar hoofdstuk 4.1](#)

Bijlage B: Ontwerp aanleerstrategie PECS

Ontwerp aanleerstrategie PECS

Vorbereidende stappen

Stap 1: Communicatieniveau in kaart brengen door middel van de COMVOOR-test. Hierbij wordt bepaald of het communicatiesysteem ondersteund wordt met voorwerpen, foto's of pictogrammen.

Stap 2: Nagaan waar een leerling om wil vragen en mee te belonen is. Bijvoorbeeld een voorwerp of eten.

Stap 3: Collega's goed instrueren om de aanleerstappen zo eenduidig mogelijk uit te voeren

Stap 4: Met het voorwerp of eten in een aparte ruimte fase 1 (uitwisselen) inoefenen.

Stap 5: Wanneer fase 1 (uitwisselen) is ingeoeft de transfer maken naar de klassensituatie en fase 1 (uitwisselen) toepassen bij ADL-handelingen zoals fruit schillen/eten, drinkbeker open maken en uit- en aankleden.

Gedrag schaduwtrainer

- blijft neutraal, praat niet
- schaduwtrainer en communicatiepartner wisselen van rol
- helpt als de leerling geen initiatief neemt d.m.v. hulpniveaus of prompts en corrigeert wanneer nodig. Voor alle stappen geldt: De schaduwtrainer stuurt aan door middel van hulpniveaus;
- Volledige fysieke begeleiding, dat wil zeggen hand over hand begeleiding.
- Gedeeltelijke fysieke begeleiding, dat wil zeggen fysieke begeleiding verminderen. (vanuit elle boog of aantikken)
- Zelfstandig, de leerling voert de handeling zelf uit.

Gedrag communicatiepartner

- NOOIT een verbale cue. Pas verbale interactie nadat de leerling initiatief heeft genomen. Verbale taal wordt niet van de leerling geëist. Wanneer een leerling met één of tweewoordzinnen spreekt, kan taal gestimuleerd worden door de naam van de leerling te zeggen en het voorwerp te benoemen. Bijvoorbeeld; Pietje, jij wilt een koek.
- Vormen van prompting: aankijken, knikken, open hand cue, wijzen.

Leerling L.

Leerling L. spreekt niet. Zij werkt met een spraakcomputer (zingui). Voor alle stappen geldt: werken met de spraakcomputer, de taal stimuleren door handelingen te verwoorden en gebaren te maken. Op deze manier leert leerling L. ook de gebaren, voor als de spraakcomputer vergeten wordt of leeg is. Daarnaast is er ook een PECS-map met pictogrammen voor leerling L. als back-up.

PECS fase 1: uitwisselen

Aanleerstappen:

Stap 1: De spraakcomputer en het voorwerp liggen op tafel. De spraakcomputer staat open op het juiste tabblad (fruit eten). De spraakcomputer ligt dichtbij de leerling. De communicatiepartner geeft een prompt (open hand cue en knikken). De leerling tikt de pictogram op de spraakcomputer aan. De spraakcomputer spreekt voor de leerling. De communicatiepartner verwoordt wat de leerling doet, maakt het bijbehorende gebaar en geeft het voorwerp aan de leerling.

Stap 2: De prompt (open hand cue en knikken) wordt afgebouwd. De hand van communicatiepartner ligt nu met de handpalm naar beneden. De leerling tikt op de hand. De communicatiepartner kijkt de

leerling aan en vraagt: Wat is er?. De leerling tikt de pictogram op de spraakcomputer. De spraakcomputer spreekt voor de leerling. De communicatiepartner verwoordt wat de leerling doet, maakt het bijbehorende gebaar en geeft het voorwerp aan de leerling.

PECS fase 2: Onderscheiden van visuele verwijzers

Op advies van de externe deskundige worden fase 2 en 3 van PECS omgewisseld. De reden hiervan is dat de leerling meer vaardigheden heeft bij de generalisatie naar andere situaties en het minder belastend is voor de begeleiders om in te gaan op initiatieven van leerlingen.

Aanleerstappen:

Stap 1: De spraakcomputer staat open op categorie school. De leerling tikt de juiste pictogram aan (fruit eten/gym). De leerling tikt de communicatiepartner aan en drukt op de juiste pictogram in de spraakcomputer (appel/broek). De communicatiepartner verwoordt wat de leerling doet en zegt 'pak maar'. De leerling pakt het voorwerp. De communicatiepartner zet het bureaublad school weer open.

Stap 2: De spraakcomputer ligt open op de startpagina. De schaduwtrainer oefent met de leerling om op categorie school en categorie fruit eten/gym te tikken en de juiste pictogram te kiezen (appel/broek).

Stap 3: De spraakcomputer wordt gevuld met meerdere pictogrammen per categorie door de trainer. De leerling tikt de communicatiepartner aan en kiest de juiste pictogram in de juiste categorie op de spraakcomputer (fruit eten/banaan). De communicatiepartner verwoordt wat de leerling doet en zegt 'pak maar'. De leerling pakt het voorwerp. Dit wordt meerdere keren herhaald door steeds het voorwerp te wisselen. De leerling leert de pictogrammen onderscheiden.

Stap 4: Er zijn meerdere pictogrammen en categorieën op de spraakcomputer ingeoefend. De leerling voert de handelingen zelfstandig uit. De leerling mag zelf een keuze maken uit de pictogrammen en de categorieën op de spraakcomputer.

PECS fase 3: Vergroten van afstand / spontaniteit

Aanleerstappen:

Stap 1: De communicatiepartner zit afgewend van de leerling en maakt geen oogcontact. De spraakcomputer ligt voor de leerling op tafel. De leerling tikt de communicatiepartner aan.

Stap 2: De communicatiepartner neemt één meter afstand en wacht tot de leerling hem/haar aantikt. De spraakcomputer ligt bij de leerling.

Stap 3: De communicatiepartner neemt steeds meer afstand van de leerling. De spraakcomputer ligt bij de leerling en de leerling loopt op eigen initiatief naar de communicatiepartner.

Stap 4: De spraakcomputer ligt op een willekeurige plaats in de oefenruimte of op de vaste plaats in de eigen groep. De leerling moet opstaan om de spraakcomputer te pakken en loopt naar de communicatiepartner. De leerling legt de spraakcomputer op de vaste plaats terug.

[Terug naar hoofdstuk 4.1.2](#)

Leerling N.

Leerling N. spreekt met één en tweewoordzinnen. Voor alle stappen geldt: de taal wordt gestimuleerd door handelingen te verwoorden, voorwerpen te benoemen en het woord 'helpen' aan te bieden.

PECS fase 1: uitwisselen

Aanleerstappen:

Stap 1: De pictogram en het voorwerp liggen op tafel. De pictogram ligt dichtbij de leerling. De communicatiepartner geeft een prompt (open hand cue). De leerling legt de pictogram in de hand van de communicatiepartner. De communicatiepartner verwoordt wat de leerling doet en geeft het voorwerp aan de leerling.

Stap 2: De prompt (open hand cue) wordt afgebouwd. De hand van communicatiepartner ligt nu met de handpalm naar beneden. De leerling tikt met de pictogram op de hand. De communicatiepartner doet de hand open en de leerling legt de pictogram in de hand. De communicatiepartner verwoordt wat de leerling doet en geeft het voorwerp aan de leerling.

Stap 3: De pictogram zit in de map. De map wordt open aangeboden en ligt dichtbij de leerling. De leerling pakt de pictogram van de map en geeft dit aan de communicatiepartner. De communicatiepartner plakt de pictogram terug in de map.

PECS fase 2: Onderscheiden van visuele verwijzers

Op advies van de externe deskundige worden fase 2 en 3 van PECS omgewisseld. De reden hiervan is dat de leerling meer vaardigheden heeft bij de generalisatie naar andere situaties en het minder belastend is voor de begeleiders om in te gaan op initiatieven van leerlingen.

Aanleerstappen:

Stap 1: De map ligt dicht. De leerling opent de map en pakt het juiste tabblad voor zich. Er zit **één pictogram** in. De leerling pakt de pictogram en tikt de communicatiepartner aan. De communicatiepartner verwoordt wat de leerling doet en zegt 'pak maar'. De leerling pakt het voorwerp. De communicatiepartner plakt de pictogram terug in de map.

Stap 2: De map ligt dicht. De leerling opent de map en pakt het juiste tabblad voor zich. Er zitten **2 of 3 (meerdere) pictogrammen** in. De leerling pakt de juiste pictogram en tikt de communicatiepartner aan. De communicatiepartner verwoordt wat de leerling doet en zegt 'pak maar'. De leerling pakt het voorwerp. Dit wordt meerdere keren herhaald door steeds het voorwerp te wisselen. De leerling leert de pictogrammen onderscheiden. De communicatiepartner plakt de pictogram terug in de map.

Stap 3: Er zijn meerdere pictogrammen ingeoeffend. De pictogrammen liggen los op tafel. De leerling plakt samen met de communicatiepartner de pictogrammen op het juiste tabblad. Hier wordt het opruimen geoefend. Vervolgens ruimt de leerling de pictogram zelf op in de map voorwerp.

Stap 4: De map zit gevuld met pictogrammen. De leerling voert de handelingen zelfstandig uit (open doen, juiste tabblad, pictogram opruimen). De leerling mag zelf een keuze maken uit de pictogrammen.

PECS fase 3: Vergroten van afstand / spontaniteit

Aanleerstappen:

Stap 1: De communicatiepartner zit afgewend van de leerling en maakt geen oogcontact. De map ligt voor de leerling op tafel. De leerling tikt de communicatiepartner aan en/of roept zijn naam.

Stap 2: De communicatiepartner neemt één meter afstand en wacht tot de leerling hem/haar aantikt. De map ligt bij de leerling.

Stap 3: De communicatiepartner neemt steeds meer afstand van de leerling. De map ligt bij de leerling en de leerling loopt op eigen initiatief naar de communicatiepartner.

Stap 4: De map ligt op een willekeurige plaats in de oefenruimte of op de vaste plaats in de eigen groep. De leerling moet opstaan om de pictogram uit zijn/haar map te pakken en loopt naar de communicatiepartner. De leerling legt de map op de vaste plaats terug.

Bijlage C: Observatieformulier voor de interventie leerling L.

Observatieformulier: VOOR de interventie.

Doel: Zelf initiatief nemen.

Situatie: Fruit eten en drinken.

Leerling: L. een meisje van 8 jaar.

Datum	Handeling	Passief	Initiatief d.m.v. gebaar	Initiatief d.m.v. geluid	Reactief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Opmerkingen
							Passief gedrag leerling = geel Bijzonder gedrag leerling = roze Initiatief d.m.v. klanken leerling = blauw Actief gedrag = blauw Prompts (voordoen, verbale opdracht) gedrag leerkracht = groen
05-02	Fruit schillen/eten	x					Kijkt voor zich uit. Voor haar ligt een appel op tafel. L. reageert op iemand die binnen komt door naar haar te wijzen en te zwaaien. Als de persoon weg is, kijkt ze weer zich uit.
	Drinkpakje open maken					x	L. neemt zelf initiatief en stopt het rietje in het pakje en drinkt.
06-02	Fruit schillen/eten	x					L. kijkt rond. Voor haar ligt een appel op tafel. Na verbale en non-verbale prompt/gebaar reageert L. niet.
	Drinkpakje open maken				x		Na verbale prompt (ga je drinken) neemt L. zelf initiatief en stopt het rietje in het pakje en drinkt.
07-02	Fruit schillen/eten	x					L. ligt met haar hoofd op tafel. Na verbale of non-verbale prompt reageert ze niet.
	Drinkpakje open maken					x	L. neemt zelf initiatief en stopt het rietje in het pakje en drinkt.
08-02	Fruit schillen/eten				x		Na verbale prompt (wil je helpen?) en gebaar (helpen) maakt L. het gebaar helpen.
	Drinkpakje open maken					x	L. neemt zelf initiatief en stopt het rietje in het pakje en drinkt.
09-02	Fruit schillen/eten	x					Ligt met haar haar hoofd op tafel. Na verbale en non-verbale prompt/gebaar geeft L. geen reactie.

	Drinkpakje open maken				x		Na verbale prompt (ga je drinken) neemt L. zelf initiatief en stopt het rietje in het pakje en drinkt.
19-02	Fruit schillen/eten	x					Maakt draaiende bewegingen met haar hoofd. Na verbale en non-verbale prompt/gebaar reageert L. niet.
	Drinkpakje open maken					x	L. neemt zelf initiatief en stopt het rietje in het pakje en drinkt.
20-02	Fruit schillen/eten				x		Na verbale prompt (wil je helpen?) en gebaar (helpen) maakt L. het gebaar helpen.
	Drinkpakje open maken				x		Na verbale prompt (ga je drinken) neemt L. zelf initiatief en stopt het rietje in het pakje en drinkt.
21-02	Fruit schillen/eten	x					Voor het fruitmoment was L. hard observatiemomenten. Na verbale prompt weigerde L. Ze schudt haar hoofd op en neer en wil niet eten. Mocht kiezen eerst eten of drinken. L. koos voor drinken. Na het drinken geen reactie. Heeft niet gegeten en fruit bij boterham op.
	Drinkpakje open maken		x				Voor het fruitmoment was L. hard observatiemomenten. Na voordoen van gebaar helpen , maakt L. gebaar helpen.
22-02	Fruit schillen/eten	x					Maakt draaiende bewegingen met haar hoofd. Voor haar ligt een appel op tafel. Na verbale en non-verbale prompt/gebaar reageert L. niet.
	Drinkpakje open maken					x	L. neemt zelf initiatief en stopt het rietje in het pakje en drinkt.
23-02	Fruit schillen/eten			x			L. heeft een banaan en probeert deze open te maken. Dit lukt haar niet en maakt de klanken aa, aa... Leerkracht reageert hier niet direct op. Leerling L. gaat zitten en kijkt voor zich uit. De leerkracht geeft na enige tijd een verbale prompt (vragen om helpen).
	Drinkpakje open maken					x	L. neemt zelf initiatief en stopt het rietje in het pakje en drinkt.
26-02	Fruit schillen/eten	x					L. kijkt rond. Voor haar ligt een peer op tafel. Na meerdere verbale en non-verbale prompt/gebaar geeft L. geen reactie. Ze reageert door te wijzen op een leerling die naast haar een boekje leest.
	Drinkpakje open maken					x	L. neemt zelf initiatief en stopt het rietje in het pakje en drinkt.

27-02	Fruit schillen / eten			x			L. heeft een banaan en probeert deze open te maken. Dit lukt haar niet en maakt de klanken uh, uh... Leerkracht reageert hier niet direct op en geeft na enige tijd een verbale prompt (vragen om helpen).
	Drinkpakje open maken					x	L. neemt zelf initiatief en stopt het rietje in het pakje en drinkt.
28-02	Fruit schillen / eten				x		Voor haar ligt een appel op tafel. Na meerdere verbale prompts (wil je helpen) en gebaren (helpen) maakt L. het gebaar helpen.
	Drinkpakje open maken					x	L. neemt zelf initiatief en stopt het rietje in het pakje en drinkt.
01-03	Fruit schillen / eten	x					Voor haar ligt een peer op tafel. Na meerdere verbale en non-verbale prompt/gebaar reageert L. niet.
	Drinkpakje open maken					x	L. neemt zelf initiatief en stopt het rietje in het pakje en drinkt.
02-03	Fruit schillen/ eten				x		Na verbale prompt (wil je helpen?) en gebaar (helpen) maakt L. het gebaar helpen.
	Drinkpakje open maken			x			L. probeert het plastic van het rietje te halen. Dit lukt haar niet en maakt de klanken aa, aa... Leerkracht reageert hier niet direct op. Leerling L. gaat zitten en maakt draaiende bewegingen met haar hoofd. De leerkracht geeft na enige tijd een verbale prompt (vragen om helpen).

Observatieformulier: VOOR de interventie.

Doel: Zelf initiatief nemen.

Situatie: Uit- en aankleden (gym).

Leerling: L. een meisje van 8 jaar.

Datum	Handeling	Passief	Initiatief d.m.v. gebaar	Initiatief d.m.v. geluid	Reactief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Opmerkingen
	Uit- en aankleden <u>VOOR</u> de gym						Passief gedrag leerling = geel Bijzonder gedrag leerling = roze Initiatief d.m.v. klanken leerling = blauw Actief gedrag = blauw Prompts (voordoen, verbale opdracht) gedrag leerkracht = groen
22-02	Schoen los	x					Kijkt voor zich uit. Reageert niet op verbale en non verbale prompt . Leerkracht maakt rits los.
	Schoenen uit	x					Kijkt voor zich uit. Reageert niet op verbale en non verbale prompt . Leerkracht doet schoenen uit.
	Sokken uit					x	Op eigen initiatief
	Broek open				x		Na voordoen gebaar helpen , maakt L. het gebaar helpen.
	Broek, rok omlaag					x	Op eigen initiatief
	Trui, vest, blouse uit				x		Na verbale prompt (wil je helpen) maakt L. het gebaar helpen.
	t- shirt uit			x			Probeert haar T-shirt uit te doen. T- shirt blijft zitten bij haar hoofd. L. maakt de klanken aa, aa... Leerkracht reageert hier niet direct op en geeft na enige tijd een verbale prompt (vragen om helpen) .
	Gymbroek aan	x					Maakt draaiende bewegingen met haar hoofd. Reageert niet op verbale en non verbale prompt
	Gymshirt aan	x					Kijkt voor zich uit. Reageert niet op verbale en non verbale prompt .
	Gymschoen aan	x					Na verbale prompt schudt L. met haar hoofd op en neer .
	Kleding binnenstebuiten keren				x		Na verbale prompt (wil je helpen) maakt L. het gebaar helpen.

Observatieformulier: VOOR de interventie.

Doel: Zelf initiatief nemen.

Situatie: Uit- en aankleden (gym).

Leerling: L. een meisje van 8 jaar.

Datum	Handeling	Passief	Initiatief d.m.v. gebaar	Initiatief d.m.v. geluid	Reactief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Opmerkingen
	Gymschoen uit	x					Maakt draaiende bewegingen met haar hoofd. Reageert niet op verbale en non verbale prompt
	Gymbroek uit				x		Na meerdere verbale prompt (wil je helpen) maakt L. het gebaar helpen.
	Gymshirt uit			x			L. maakt de klanken uh, uh.. T-shirt gaat niet over het hoofd. L. gaat huilen.
	Kleding binnenstebuiten keren	x					Kijkt voor zich uit.
	t- shirt aan	x					Reageert niet op verbale en non verbale prompt
	Trui, vest, blouse aan				x		
	Broek, rok omhoog			x			Doet broek omhoog. L. krijgt de broek niet over de billen en maakt de klanken uh, uh... Leerkracht reageert direct en maakt het gebaar helpen.
	Broek dicht	x					Zit en kijkt voor zich uit.
	Sokken aan	x					Zit en kijkt voor zich uit.
	Schoenen aan	x					Zit en kijkt voor zich uit.
	Schoen vast			x			Ritst de schoen een stukje omhoog en komt niet verder. L. maakt de klanken uh uh... Leerkracht reageert hier niet direct op. Leerling L. gaat zitten. De leerkracht geeft na enige tijd een verbale prompt (vragen om helpen).

Observatieformulier: VOOR de interventie.

Doel: Zelf initiatief nemen.

Situatie: Uit- en aankleden (gym).

Leerling: L. een meisje van 8 jaar.

Datum	Handeling Uit- en aankleden <u>VOOR</u> de gym	Passief	Initiatief d.m.v. gebaar	Initiatief d.m.v. geluid	Reactief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Opmerkingen
22-02	Schoen los	x					Maakt draaiende bewegingen met haar hoofd.
	Schoenen uit	x					Maakt draaiende bewegingen met haar hoofd.
	Sokken uit	x					Maakt draaiende bewegingen met haar hoofd.
	Broek open				x		Na meerdere verbale prompts (wil je helpen) maakt L. het gebaar helpen.
	Broek, rok omlaag					x	Op eigen initiatief
	Trui, vest , blouse uit			x			Probeert haar trui uit te doen. Dit lukt niet ze maakt de klanken uh, uh...
	t- shirt uit			x			Probeert haar T-shirt uit te doen. Dit lukt niet ze maakt de klanken uh, uh...
	Gymbroek aan					x	Probeert haar broek aan te doen en zit met twee benen in een broekspijp.
	Gymshirt aan				x		Na meerdere verbale prompt (wil je helpen) maakt L. het gebaar helpen.
	Gymschoen aan	x					
	Kleding binnenstebuiten keren	x					Zit en kijkt voor zich uit.

Observatieformulier: VOOR de interventie.

Doel: Zelf initiatief nemen.

Situatie: Uit- en aankleden (gym).

Leerling: L. een meisje van 8 jaar.

Datum	Handeling	Passief	Initiatief d.m.v. gebaar	Initiatief d.m.v. geluid	Reactief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Opmerkingen
	Gymschoen uit					x	Op eigen initiatief
	Gymbroek uit					x	Op eigen initiatief
	Gymshirt uit				x		Na verbale prompt (wil je helpen) maakt L. het gebaar helpen.
	Kleding binnenstebuiten keren	x					Kijkt voor zich uit.
	t- shirt aan	x					Na verbale prompt schudt L. met haar hoofd op en neer en gooit het t-shirt weg.
	Trui, vest, blouse aan	x					Na verbale prompt schudt L. met haar hoofd op en neer en gooit de trui weg.
	Broek omhoog					x	Op eigen initiatief
	Broek dicht	x					Zit en kijkt voor zich uit.
	Sokken aan	x					Zit en kijkt voor zich uit.
	Schoenen aan	x					Kijkt voor zich uit. Reageert niet op verbale en non verbale prompt. Leerkracht doet schoenen aan hand op hand.
	Schoen vast				x		Na verbale prompt (wil je helpen) maakt L. het gebaar helpen.

Observatieformulier: VOOR de interventie.

Doel: Zelf initiatief nemen.

Situatie: Uit- en aankleden (gym).

Leerling: L. een meisje van 8 jaar.

Datum	Handeling Uit- en aankleden <u>VOOR</u> de gym	Passief	Initiatief d.m.v. gebaar	Initiatief d.m.v. geluid	Reactief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Opmerkingen
22-02	Schoen los			x			Probeert haar schoenen uit te doen. Dit lukt niet en L. maakt de klanken uh, uh. Er wordt hulp geboden.
	Schoenen uit					x	Op eigen initiatief
	Sokken uit					x	Op eigen initiatief
	Broek open	x					Zit op haar stoel.
	Broek, rok omlaag					x	Op eigen initiatief
	Trui, vest, blouse uit				x		Leerkracht geeft verbale prompt (wat moet je doen). L. handelt na verbale prompt en doet haar vest uit.
	t- shirt uit				x		Leerkracht geeft non-verbale prompt (gebaar helpen). L. maakt het gebaar van helpen na.
	Gymbroek aan					x	Probeert haar broek aan te doen en zit met twee benen in een broekspijp.
	Gymshirt aan	x					Zit op haar stoel en maakt draaiende bewegingen met haar hoofd. Er wordt hulp geboden.
	Gymschoen aan	x					Zit op haar stoel en maakt draaiende bewegingen met haar hoofd. Reageert niet op prompts of voordoen.
	Kleding binnenstebuiten keren	x					Zit op haar stoel en maakt draaiende bewegingen met haar hoofd. Leerkracht helpt een andere leerling.

[Terug naar hoofdstuk 4.2.1](#)

Observatieformulier: VOOR de interventie.

Doel: Zelf initiatief nemen.

Situatie: Uit- en aankleden (gym).

Leerling: L. een meisje van 8 jaar.

Datum	Handeling Uit- en aankleden <u>NA</u> de gym	Passief	Initiatief d.m.v. gebaar	Initiatief d.m.v. geluid	Reactief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Opmerkingen
	Gymschoen uit	x					Gaat zitten op haar stoel en kijkt rond.
	Gymbroek uit					x	Op eigen initiatief
	Gymshirt uit				x		Leerkracht geeft verbale en non-verbale prompt (wil je helpen, gebaar helpen) L. maakt het gebaar helpen
	Kleding binnenstebuiten keren			x			Probeert haar kleding aan te doen maar de kleding zit niet goed. L. maakt de klanken aa en gooit de kleding voor zich op de grond. Leerkracht reageert door te corrigeren op het gooien.
	t- shirt aan			x			Probeert haar T-shirt aan te doen maar T-shirt gaat niet over haar hoofd. L. maakt de klanken aa, aa . De leerkracht reageert niet direct en leerling L. gaat huilen .
	Trui, vest, blouse aan					x	Op eigen initiatief
	Broek omhoog					x	Op eigen initiatief
	Broek dicht				x		Leerkracht geeft verbale en non-verbale prompt (wil je helpen, gebaar helpen) L. maakt het gebaar .
	Sokken aan	x					Zit op haar stoel en kijkt voor zich uit
	Schoenen aan	x					Maakt draaiende bewegingen met haar hoofd.
	Schoen vast				x		Leerkracht geeft verbale en non-verbale prompt (wil je helpen, gebaar helpen) L. maakt het gebaar .

[Terug naar hoofdstuk 4.2.1](#)

Bijlage D: Observatieformulier voor de interventie leerling N.

Observatieformulier: VOOR de interventie.

Doel: Zelf initiatief nemen.

Situatie: Fruit eten en drinken.

Leerling: N. een jongen van 8 jaar.

Datum	Handeling	Passief	Initiatief d.m.v. gebaar	Initiatief d.m.v. geluid	Reactief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Opmerkingen
							Passief gedrag leerling = geel Bijzonder gedrag leerling = roze Initiatief d.m.v. klanken of leerling = blauw Actief gedrag = blauw Na prompt gedrag leerling (spreekt in één of tweewoordzinnen) = grijs Invloed van andere leerling op het gedrag van N. = rood Prompts (voordoen, verbale opdracht) gedrag leerkracht = groen
19-02	Fruit schillen/eten			x			Pakt banaan bij de stengel en probeert de banaan open te maken. Het lukt niet en N. roept uh.
	Beker open draaien	x					Zit met zijn duim in zijn mond . Geeft geen reactie na meerdere verbale prompts van de leerkracht. Na een aantal minuten wordt de beker geopend door de leerkracht en N. drinkt.
20-02	Fruit schillen/eten	x					Rolt de appel op en neer. Rolt de appel van tafel . N. blijft zitten en er gebeurt niets totdat de leerkracht hem een verbale prompt geeft. N. pakt de appel en legt hem op tafel. N. gaat zitten. C. schreeuwt N. appel pakken .
	Beker open draaien	x					Leerkracht geeft verbale prompt: om hulp vragen , maar N. reageert niet . Geen geluid of gebaar. N. reageert ook niet op andere initiatieven van leerkracht. N. in een andere ruimte laten eten. Ook hier reageert N. niet na een verbale prompt van de leerkracht. Leerkracht schilt appel en maakt beker open. N. eet.
21-02	Fruit schillen/eten				x		Pakt de banaan en legt hem op tafel. Doet dit drie keer. Na 3 minuten neemt de leerkracht initiatief door te zeggen: Wat kun je nu doen? Vervolgens neemt N. initiatief en maakt het gebaar van helpen . Leerkracht opent hand op hand de banaan.
	Beker open draaien	x					Zit met zijn duim in zijn mond en rolt de beker over de tafel . N. drinkt niet aan de fruittafel in de aula. In klas drinkt N. wel aan zijn eigen tafel .
22-02	Fruit schillen/eten			x			N. zit naast de leerkracht en draait zakje met peer in het rond . Na 2 minuten reageert hij op C. die zegt grapje. N. zegt grapje. Vervolgens maakt hij geluid naar de leerkracht. Leerkracht reageert en vraagt: Wat zeg je? N. heeft zakje vast een zegt: gaat niet . Leerkracht zegt: Wat wil je? N. zegt: open maken .

	Beker open draaien	x				N. kijkt in het rond en duwt de beker weg. De leerkracht opent de beker voor N.
23-02	Fruit schillen/eten	x				Zit met duim in zijn mond en heeft banaan vast. Na 2 min een verbale prompt van leerkracht: Ga je de banaan opeten. N reageert niet. De banaan wordt samen met de leerkracht hand op hand geopend.
	Beker open draaien	x				N. zit en de beker staat op tafel voor hem. N. kijkt naar C. C. ligt op de grond te schreeuwen en zegt mijn fruit is gestolen. C. krijgt een time-out. Leerkracht geeft een verbale prompt; N. ga je drinken. N. zit met zijn duim in zijn mond en reageert niet. Ook niet naar meerdere initiatieven van leerkracht. Leerkracht opent beker.
26-02	Fruit schillen/eten	x				N. zit 3 minuten op zijn stoel af raakt af en toe het zakje met de peer aan. Hij gaat met het zakje op en neer. Na meerdere verbale prompts van de leerkracht, reageert N. niet. Ook de andere begeleiders krijgen geen contact met hem. N. reageert niet. De leerkracht besluit om het zakje open te maken en de peer te schillen. N. eet de peer op. Hetzelfde geldt voor het open maken van zijn beker.
	Beker open draaien	x				
27-02	Fruit schillen/eten			x		N. probeert de banaan bij de stengel open te maken. Hij jammert en zegt gaat niet. De leerkracht zegt: Wat kun je dan vragen? N. reageert niet. De leerkracht doet het gebaar van helpen voor. Vervolgens doet N. het gebaar na.
	Beker open draaien	x				Na 2 minuten zegt de leerkracht: N. ga je drinken? N. reageert niet. Leerkracht zegt: Wat kun je dan vragen en maakt het gebaar helpen. N. reageert niet en duwt de beker weg. N. drinkt niet aan de fruittafel in de aula. In klas drinkt N. wel aan zijn eigen tafel.
28-02	Fruit schillen/eten				x	Rolt enige tijd de appel op en neer. De leerkracht zegt: N. wat kun je vragen? N. zegt helpen.
	Beker open draaien	x				N. kijkt in het rond. N. reageert niet op prompts en duwt de beker weg. De leerkracht opent de beker voor N. N. drinkt niet aan de fruittafel in de aula. In klas drinkt N. wel aan zijn eigen tafel.
01-03	Fruit schillen/eten			x		N. probeert de banaan bij de stengel open te maken. Hij jammert en zegt gaat niet. De leerkracht zegt: Wat kun je dan vragen? N. reageert niet. De leerkracht doet het gebaar van helpen voor. Vervolgens doet N. het gebaar na.
	Beker open draaien	x				N. kijkt naar achteren. C. gooit haar stoel om en schreeuwt. N. doet zijn duim in zijn mond. Wanneer het rustig is, zegt de leerkracht: N. ga je drinken? N. reageert niet. N. in een andere ruimte laten drinken. Ook hier reageert hij niet op een verbale prompt van de leerkracht. De leerkracht maakt de beker hand op hand open.
02-03	Fruit schillen/eten			x		Pakt banaan bij de stengel en probeert de banaan open te maken. Het lukt niet en N. roept uh, uh.

							Zit met zijn duim in zijn mond. Leerkracht zegt: Ga je drinken? N. zegt: helpen.
	Beker open draaien				x		
05-03	Fruit schillen/eten			x			Pakt banaan bij de stengel en probeert de banaan open te maken. Het lukt niet en N. roept uh, uh.
	Beker open draaien	x					Zit met zijn duim in zijn mond. Reageert niet op prompt. Gaat onder de tafel zitten.
06-03	Fruit schillen /eten				x		Rolt enige tijd de appel op en neer. De leerkracht zegt: N. wat kun je vragen? N. zegt helpen.
	Beker open draaien			x			N. probeert beker open te draaien. Dit lukt niet en N. begint te jammeren.
07-03	Fruit schillen /eten	x					Zit met duim in zijn mond en heeft banaan vast. Na 2 min een verbale prompt van leerkracht: Ga je de banaan opeten. N reageert niet. De banaan wordt samen met de leerkracht hand op hand geopend.
	Beker open draaien	x					N. kijkt in het rond. N. reageert niet op prompts. De leerkracht opent de beker voor N.
08-03	Fruit schillen /eten	x					Leerling C. tilt op N. op bij zijn stoel en zet hem op zijn stoel. N. gaat met zijn duim in zijn mond zitten en kijkt geschrokken. N. reageert niet op prompts. Even uit de situatie gehaald maar N. reageert nog niet. Leerkracht schilt de appel. N. eet zijn fruit.
	Beker open draaien	x					N. reageert niet op prompts en rolt de beker over de tafel. De leerkracht opent de beker voor N. N. drinkt niet aan de fruittafel in de aula. In klas drinkt N. wel aan zijn eigen tafel.
09-03	Fruit schillen /eten				x		Na verbale prompt (wil je helpen?) en gebaar (helpen) maakt N. het gebaar helpen.
	Beker open draaien				x		Na verbale prompt (wil je helpen?) en gebaar (helpen) maakt N. het gebaar helpen.

Observatieformulier: VOOR de interventie.

Doel: Zelf initiatief nemen.

Situatie: Uit- en aankleden (gym).

Leerling: N. een jongen van 8 jaar.

Datum	Handeling	Passief	Initiatief d.m.v. gebaar	Initiatief d.m.v. geluid	Reactief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Opmerkingen
	Uit- en aankleden <u>VOOR</u> de gym						Opmerkingen Passief gedrag leerling = geel Bijzonder gedrag leerling = roze Initiatief d.m.v. klanken of leerling = blauw Actief gedrag = blauw Na prompt gedrag leerling (spreekt in één of tweewoordzinnen) = grijs Invloed van andere leerling op het gedrag van N. = rood Prompts (voordoen, verbale opdracht) gedrag leerkracht = groen
19-02	Veters los			x			Na verbale prompt (doe je schoenen uit) trekt N. aan zijn veter en zegt uh, uh.. Leerkracht zeg: Je kunt praten.
	Schoenen uit			x			
	Sokken uit					x	Trekt op eigen initiatief zijn sokken uit. Gooit de sokken in de lucht.
	Broek open	x					Na uitdoen van schoenen en sokken gaat N. weer zitten met zijn duim in zijn mond
	Broek omlaag					x	Doet op eigen initiatief zijn broek uit. Gooit zijn broek weg.
	Trui, vest, blouse uit	x					C. slaat hard op tafel. Na meerdere verbale prompts (doe je trui uit) reageert N. niet en blijft passief
	t- shirt uit	x					Zit met duim in zijn mond.
	Gymbroek aan	x					Na verbale prompts reageert N. niet. Legt zijn t- shirt op zijn hoofd.
	Gymshirt aan					x	Op eigen initiatief
	Gymschoen aan				x		Zegt na verbale prompt (wat kun je vragen) helpen
	Kleding binnenstebuiten keren			x			Na voordoen en verbale prompt van de leerkracht doet N. zijn broekspijp goed. Dit lukt N. niet en zegt uh, uh. Vervolgens gaat hij zitten en kijkt rond. Na aandringen van de leerkracht probeert N. het nogmaals. Het lukt weer niet. Leerkracht zegt: Wat kun je dan doen? N. zegt helpen.

Observatieformulier: VOOR de interventie.

Doel: Zelf initiatief nemen.

Situatie: Uit- en aankleden (gym).

Leerling: N. een jongen van 8 jaar.

Datum	Handeling Uit- en aankleden <u>NA</u> de gym	Passief	Initiatief d.m.v. gebaar	Initiatief d.m.v. geluid	Reactief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Opmerkingen
	Gymschoen uit			x			N. zegt gaat niet en begint te jammeren. Leerkracht vraagt wat gaat niet. N. zegt schoenen helpen
	Gymbroek uit					x	Op eigen initiatief. Gooit de broek naar achteren.
	Gymshirt uit			x			
	Kleding binnenstebuiten keren	x					Na meerdere verbale prompts (ga je aankleden) doet N. niks en doet zijn duim in zijn mond.
	t- shirt aan		x				N. maakt gebaar met handen dat hij het niet kan. Leerkracht zegt niets en kijkt N. aan. N. maakt gebaar helpen
	Trui, vest, blouse aan	x					Na meerdere verbale prompts (doe je trui aan) gooit N. zijn trui in de lucht
	Broek omhoog					x	Op eigen initiatief
	Broek dicht	x					D. en S. maken grapjes. N. reageert hierop en heeft geen oog voor het aankleden. Na een klassikale correctie van de leerkracht reageert N. niet meer op verbale prompts of gebaren. N. wordt uit de situatie gehaald, maar reageert daar ook niet. Geen geluid of gebaar. N. vertoont koppig gedrag. De leerkracht helpt N. aankleden want de taxi staat over 10 min voor de school. N. heeft niet meer gereageerd tot de taxi.
	Sokken aan	x					
	Schoenen aan	x					
	Veters vast	x					

Observatieformulier: VOOR de interventie.

Doel: Zelf initiatief nemen.

Situatie: Uit- en aankleden (gym).

Leerling: N. een jongen van 8 jaar.

Datum	Handeling Uit- en aankleden <u>VOOR</u> de gym	Passief	Initiatief d.m.v. gebaar	Initiatief d.m.v. geluid	Reactief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Opmerkingen
26-02	Veters los	x					Is passief. Na meerdere verbale en non-verbale prompts (doe je veters los) gebeurt er niets. N. reageert niet.
	Schoenen uit	x					De veters worden door de leerkracht losgemaakt. Dit geldt ook voor de schoenen.
	Sokken uit					x	Op eigen initiatief. Gooit de sokken in de lucht.
	Broek open				x		Is passief. Na verbale prompt (wat nu?) zegt N. helpen
	Broek omlaag					x	Op eigen initiatief
	Trui, vest, blouse uit			x			N. trekt aan zijn blouse. Blouse gaat niet open en N. begint te jammeren. Leerkracht reageert en zegt wat wil je? N. zegt gaat niet, helpen. Leerkracht maakt knoopjes los. N. doet zelf de blouse uit.
	t- shirt uit				x		Is passief. Na aankijken zegt N. helpen. Wanneer er geen oogcontact is, komt er geen reactie.
	Gymbroek aan					x	Op eigen initiatief
	Gymshirt aan	x					Is passief. Gooit t- shirt weg. Na meerdere verbale en non-verbale prompts reageert N. niet.
	Gymschoen aan	x					Is passief. Zit met de schoenen aan de handen en klapt tegen elkaar. Na meerdere verbale en non-verbale prompts reageert N. niet.
	Kleding binnenstebuiten keren			x			Na voordoen en verbale prompt van de leerkracht doet N. zijn broekspijp goed. Dit lukt N. niet en zegt uh, uh. Vervolgens gaat hij zitten en kijkt rond. Na aandringen van de leerkracht probeert N. het nogmaals. Het lukt weer niet. Leerkracht zegt: Je kunt praten, wat kun je dan doen? N. zegt helpen

Observatieformulier: VOOR de interventie.

Doel: Zelf initiatief nemen.

Situatie: Uit- en aankleden (gym).

Leerling: N. een jongen van 8 jaar.

Datum	Handeling	Passief	Initiatief d.m.v. gebaar	Initiatief d.m.v. geluid	Reactief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Opmerkingen
	Gymschoen uit				x		Na verbale prompt (doe je t-shirt uit) zegt N. helpen.
	Gymbroek uit					x	Op eigen initiatief
	Gymshirt uit				x		Na verbale prompt (doe je t-shirt uit) zegt N. helpen.
	Kleding binnenstebuiten keren	x					Na meerdere verbale prompts (ga je aankleden) doet N. niks en doet zijn duim in zijn mond.
	t- shirt aan	x					Na meerdere verbale prompts (ga je aankleden) zit N. met T-shirt op zijn hoofd.
	Trui, vest, blouse aan				x		Doet op eigen initiatief doet de blouse aan. Na verbale prompt (doe je blouse dicht) zegt N. helpen
	Broek omhoog					x	Op eigen initiatief
	Broek dicht	x					Na meerdere verbale prompts (ga je aankleden) doet N. niks en doet zijn duim in zijn mond.
	Sokken aan	x					Na meerdere verbale prompts (ga je aankleden) doet N. niks en doet zijn duim in zijn mond.
	Schoenen aan				x		Doet de schoenen aan zijn handen en gaat klappen. Laat de schoenen vallen en pakt ze weer op en doet hetzelfde. Leerkracht vraagt waar moeten je schoenen. N. zegt aan voeten en doet de handeling. Het lukt niet. N. zegt helpen
	Veters vast	x					Na meerdere verbale prompts (de veters moeten vast) geeft N. geen reactie. Leerkracht doet het gebaar helpen voor, maar ook hierop geeft N. geen reactie.

Observatieformulier: VOOR de interventie.

Doel: Zelf initiatief nemen.

Situatie: Uit- en aankleden (gym).

Leerling: N. een jongen van 8 jaar.

Datum	Handeling Uit- en aankleden <u>VOOR</u> de gym	Passief	Initiatief d.m.v. gebaar	Initiatief d.m.v. geluid	Reactief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Opmerkingen
05-03	Veters los	x					Zit met zijn duim in zijn mond. Na verbale prompt reageert N. niet. De leerkracht maakt de veters los.
	Schoenen uit			x			Probeert schoenen uit te doen en zegt uh. Kort erna schreeuwt hij.
	Sokken uit					x	Op eigen initiatief
	Broek open			x			Probeert broek open te maken en zegt gaat niet.
	Broek omlaag					x	Op eigen initiatief
	Trui, vest, blouse uit	x					N. reageert niet. Zet zijn gymtas op zijn hoofd.
	t- shirt uit	x					N. kijkt voor zich. Na verbale prompt en voordoen gebaar helpen, reageert N. niet.
	Gymbroek aan					x	Op eigen initiatief
	Gymshirt aan				x		Na verbale prompt zegt N. schreeuwt om helpen.
	Gymschoen aan	x					Zit met zijn duim in zijn mond. Heeft gymschoenen om zijn handen en klapt. Leerkracht benoemt dat N. schoenen aan moet. N. reageert niet.
	Kleding binnenstebuiten keren	x					Na meerdere verbale prompts (ga je aankleden) doet N. niks

Observatieformulier: VOOR de interventie.

Doel: Zelf initiatief nemen.

Situatie: Uit- en aankleden (gym).

Leerling: N. een jongen van 8 jaar.

Datum	Handeling Uit- en aankleden <u>NA</u> de gym	Passief	Initiatief d.m.v. gebaar	Initiatief d.m.v. geluid	Reactief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Opmerkingen
	Gymschoen uit	x					Zit met zijn duim in zijn mond. Leerkracht benoemt dat N. schoenen uit moet. N. reageert niet.
	Gymbroek uit	x					Zit met zijn duim in zijn mond. Leerkracht benoemt dat N. schoenen uit moet. N. reageert niet.
	Gymshirt uit				x		Na verbale prompt zegt N. helpen.
	Kleding binnenstebuiten keren				x		Na verbale prompt (wat kun je vragen) zegt N. helpen.
	t- shirt aan				x		Na verbale prompt (wat kun je vragen) zegt N. helpen.
	Trui, vest, blouse aan	x					N. kijkt rond. Na verbale prompt en voordoen gebaar helpen, reageert N. niet.
	Broek omhoog					x	Op eigen initiatief
	Broek dicht	x					N. kijkt rond. Na verbale prompt en voordoen gebaar helpen, reageert N. niet.
	Sokken aan	x					Na meerdere verbale prompts (ga je aankleden) doet N. niks en doet zijn duim in zijn mond.
	Schoenen aan	x					Na meerdere verbale prompts (ga je aankleden) doet N. niks en doet zijn duim in zijn mond.
	Veters vast	x					

Bijlage E: Observatieformulier tijdens de interventie leerling L.

Observatieformulier: TIJDENS de interventie. **Doel:** Zelf initiatief nemen. **Situatie:** Fruit eten en drinken. **Leerling:** L. een meisje van 8 jaar.

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling L.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
		Fase 1: uitwisselen									In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer Passief gedrag leerling = geel Actief gedrag leerling =blauw Bijzonder gedrag leerling = roze Prompts (voordoen, verbale opdracht) gedrag leerkracht = groen
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
			Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	
Fruit schillen/ eten	23-03	Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder				x			x		ST wijst de schouder van de CP aan. L. tikt de CP aan en gebruikt haar spraakcomputer.
		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder					x			x	Na een keer hulp tikt L. zelfstandig de CP aan en gebruikt de spraakcomputer.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik rijden
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik rijden
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik rijden
Fruit schillen/ eten	03-04	Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder	x					x			*L. was een hele ziek en na het paasweekend weer op school. ST helpt met aantikken. L. gebruikt vervolgens zelf haar spraakcomputer.
		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder					x			x	Na één keer helpen tikt L. de CP zelf aan.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik appel
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik appel
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik appel. Ze opent zelf haar pakje en drinkt.
Fruit schillen/ eten	04-04	Stap 4: Zelf de spraakcomputer pakken					x			x	L. pakt haar spraakcomputer als het fruitmoment begint.
		Stap 3: Grote afstand aantikken									CP staat in de keuken. L. loopt naar CP die op grote afstand staat en tikt CP aan en wijst naar de spraakcomputer. CP loopt mee naar de tafel. L. gebruikt spraakcomputer schillen peer. De spraakcomputer ligt op tafel. Het is voor leerling L. te zwaar om mee te nemen.
		Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken					x			x	CP. zit aan tafel. L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik peer
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik peer
		Stap 2: één meter aantikken					x			x	CP. moet een doekje pakken. L. tikt schaduwtrainer achter zich aan en gebruikt spraakcomputer mag ik peer.
							x			x	

		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	CP. zit weer aan tafel. L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik peer
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik peer. Ze opent zelf haar pakje en drinkt.
Fruit schillen/ eten	05-04	Stap 4: Zelf de spraakcomputer pakken					x			x	L. pakt haar spraakcomputer als het fruitmoment begint.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik peer.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik peer.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik peer.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik peer.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik peer. Ze opent zelf haar pakje en drinkt.
Fruit schillen	06-04	Stap 4: Zelf de spraakcomputer pakken					x			x	L. pakt haar spraakcomputer als het fruitmoment begint.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik peer.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik appel.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik appel.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik appel.
Fruit schillen/ eten	09-04	Stap 4: Zelf de spraakcomputer pakken					x			x	L. pakt haar spraakcomputer als het fruitmoment begint.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik druiven
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik druiven
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik druiven
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik druiven
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik druiven

[Terug naar hoofdstuk 4.2.1](#)

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling L.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
			Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	
Gym uit- en aankleden <u>Voor de gymles</u>		Fase 1: uitwisselen									In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer Passief gedrag leerling = geel Actief gedrag leerling =blauw Bijzonder gedrag leerling = roze Prompts (voordoen, verbale opdracht) gedrag leerkracht = groen
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
Schoen los	26-03										
Schoenen uit							x			x	L. doet zelf haar instaplaarzen uit
Sokken uit						x			x		L. zit op haar stoel en kijkt voor zich. ST. geeft verbale prompt trekt (de sokken uit). L. trekt haar sokken zelf uit.
Broek open		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. loopt naar CP en tikt aan en gebruikt haar spraakcomputer broek open.
Broek, rok omlaag							x			x	L. doet zelf haar broek omlaag en uit.
Trui, vest, blouse uit		Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken				x			x		L. zit en kijkt voor zich uit. ST. geeft verbale prompt. (L. ga je uitkleden). L. tikt aan en gebruikt de spraakcomputer helpen trui.
t- shirt uit		Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken				x			x		L. staat met t-shirt in haar hand. ST. geeft verbale prompt (L. ga je uitkleden). L. tikt aan en gebruikt de spraakcomputer helpen T-shirt.
Gymbroek aan	26-03	Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken					x			x	CP heeft oogcontact. L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer.
Gymshirt aan		Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken					x			x	CP heeft oogcontact. L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Gymschoen aan		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer.
Kleding binnenstebuiten keren		Stap 3: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer helpen met t-shirt.

[Terug naar hoofdstuk 4.2.1](#)

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling L.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
Gym uit- en aankleden <u>Na de gymles</u>		Fase 1: uitwisselen	Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer Passief gedrag leerling = geel Actief gedrag leerling =blauw Bijzonder gedrag leerling = roze Prompts (voordoen, verbale opdracht) gedrag leerkracht = groen
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
Gymschoen uit	26-03					x			x		L. zit. ST. geeft verbale prompt (ga je uitkleden) L. doet zelf haar gym schoenen uit.
Gymbroek uit							x			x	L. doet zelf haar broek uit.
Gymshirt uit		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder	x					x			L. zit en maakt draaiende bewegingen met haar hoofd. CP gebruikt de open hand cue.
Kleding binnenstebuiten keren	26-03	Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder				x			x		ST. geeft prompt vanuit de elle boog . L. tikt de CP aan.
t- shirt aan		Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken					x			x	L. tikt de CP aan en gebruikt de spraakcomputer. CP maakt oogcontact.
Trui, vest, blouse aan		Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken					x			x	L. tikt de CP aan en gebruikt de spraakcomputer. CP maakt oogcontact.
Broek, rok omhoog		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt de CP aan en gebruikt de spraakcomputer.
Broek dicht		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt de CP aan en gebruikt de spraakcomputer.
Sokken aan		Stap 2: één meter afstand					x			x	L. tikt de CP aan en gebruikt de spraakcomputer.
Schoenen aan							x			x	L. doet zelf haar instaplaarzen aan.

[Terug naar hoofdstuk 4.2.1](#)

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling L.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
Gym uit- en aankleden <u>Voor de gymles</u>		Fase 1: uitwisselen	Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer Passief gedrag leerling = geel Actief gedrag leerling =blauw Bijzonder gedrag leerling = roze Prompts (voordoen, verbale opdracht) gedrag leerkracht = groen
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
Schoen los	05-04	Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken				x			x		L. maakt draaiende bewegingen met haar hoofd. CP wijst naar de spraakcomputer. L. tikt de CP aan en tikt op spraakcomputer veters los.
Schoenen uit							x			x	L. doet zelf haar schoenen uit als haar veters los zijn gemaakt.
Sokken uit							x			x	Trekt zelf haar sokken uit.
Broek open		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Broek, rok omlaag							x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Trui, vest, blouse uit		Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken				x			x		L. staat met trui in haar hand. ST. geeft verbale prompt (L. ga je uitkleden). L. tikt aan en gebruikt de spraakcomputer helpen T-shirt.
t- shirt uit		Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken					x			x	CP heeft oogcontact. L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Gymbroek aan	05-04	Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Gymshirt aan		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Gymschoen aan		Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken				x			x		L. zit en kijkt rond. CP wijst naar haar spraakcomputer.
Kleding binnenstebuiten keren		Stap 3: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer

[Terug naar hoofdstuk 4.2.1](#)

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling L.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
Gym uit- en aankleden <u>Na de gymles</u>		Fase 1: uitwisselen	Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer Passief gedrag leerling = geel Actief gedrag leerling =blauw Bijzonder gedrag leerling = roze Prompts (voordoen, verbale opdracht) gedrag leerkracht = groen
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
Gymschoen uit	05-04						x			x	Doet zelf haar schoenen uit.
Gymbroek uit							x			x	Doet zelf haar broek omlaag.
Gymshirt uit		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Kleding binnenstebu iten keren	05-04	Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
t- shirt aan		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Trui, vest, blouse aan		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Broek, rok omhoog							x			x	Trekt zelf haar broek omhoog.
Broek dicht		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Sokken aan		Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken				x			x		ST biedt hulp vanuit de elle boog.
Schoenen aan		Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken				x			x		Andere leerling schreeuwt naar L. L. had de verkeerde schoen vast. L gaat zitten en maakt draaiende bewegingen met haar hoofd. Doet dit totdat de ST hulp biedt vanuit de elle boog.

Opvallendheden in het logboek: Leerling L. neemt na het aankleden haar spraakcomputer naar de kapstok. Bij de kapstok gebruikt zij de spraakcomputer en tikt vest aan, terwijl zij naar de rits van haar jas wijst.

[Terug naar hoofdstuk 4.2.1](#)

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling L.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
			Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	
Gym uit- en aankleden <u>Voor de gymles</u>		Fase 1: uitwisselen									In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer Passief gedrag leerling = geel Actief gedrag leerling =blauw Bijzonder gedrag leerling = roze Prompts (voordoen, verbale opdracht) gedrag leerkracht = groen
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
Schoen los	09-04	Stap 4: Zelf de spraakcomputer pakken					x			x	Maakt zelf de rits los.
Schoenen uit							x			x	Doet één schoen zelf uit.
Schoenen uit		Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken			x				x		Andere schoen gaat niet en L. maakt geluiden. De CP wijst naar de spraakcomputer.
Sokken uit							x			x	
Broek open		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt de CP aan en gebruikt de spraakcomputer
Broek, rok omlaag		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt de CP aan en gebruikt de spraakcomputer (smalle spijkerbroek)
Trui, vest, blouse uit		Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken					x			x	L. tikt de CP aan en gebruikt de spraakcomputer. CP maakt oogcontact.
t- shirt uit		Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken					x			x	L. tikt de CP aan en gebruikt de spraakcomputer. CP maakt oogcontact.
Gymbroek aan	09-04	Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt de CP aan en gebruikt de spraakcomputer
Gymshirt aan		Stap 2: één meter aantikken					x			x	Zit niet goed met haar arm in haar mouw. Vraagt nogmaals met de spraakcomputer om hulp.
Gymschoen aan		Stap 3: Grote afstand aantikken					x			x	L. tikt de CP aan en gebruikt de spraakcomputer
Kleding binnenstebuiten keren		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt de CP aan en gebruikt de spraakcomputer

[Terug naar hoofdstuk 4.2.1](#)

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling L.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
Gym uit- en aankleden <u>Na de gymles</u>		Fase 1: uitwisselen	Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer Passief gedrag leerling = geel Actief gedrag leerling =blauw Bijzonder gedrag leerling = roze Prompts (voordoen, verbale opdracht) gedrag leerkracht = groen
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
Gymschoen uit	09-04						x			x	Doet zelf haar gymschoenen uit.
Gymbroek uit							x			x	Doet zelf haar gymbroek uit.
Gymshirt uit		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt de CP aan en gebruikt de spraakcomputer
Kleding binnenstebuiten keren	09-04	Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt de CP aan en gebruikt de spraakcomputer
t- shirt aan		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt de CP aan en gebruikt de spraakcomputer
Trui, vest, blouse aan		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt de CP aan en gebruikt de spraakcomputer
Broek, rok omhoog		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt de CP aan en gebruikt de spraakcomputer (smalle spijkerbroek)
Broek dicht		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt de CP aan en gebruikt de spraakcomputer
Sokken aan		Stap 3: Grote afstand aantikken					x			x	L. tikt de CP aan en gebruikt de spraakcomputer
Schoenen aan		Stap 3: Grote afstand aantikken					x			x	L. tikt de CP aan en gebruikt de spraakcomputer

[Terug naar hoofdstuk 4.2.1](#)

Bijlage F: Observatieformulier tijdens de interventie leerling N.

Observatieformulier: TIJDENS de interventie.

Doel: Zelf initiatief nemen.

Situatie: Fruit eten en drinken.

Leerling: N. een jongen van 8 jaar.

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling N.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
		Fase 1: uitwisselen	Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer Passief gedrag leerling = geel Actief gedrag leerling =blauw Bijzonder gedrag leerling = roze Na prompt gedrag leerling (spreekt in één of tweewoordzinnen) = grijs Invloed van andere leerling op het gedrag van N. = rood Prompts (voordoen, verbale opdracht) gedrag leerkracht = groen
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
Fruit schillen/eten	22-03	Stap 1: Open hand cue				x			x		Pictogram ligt op tafel. Pakt pictogram en ruikt eraan. Kijkt rond. CP geeft open hand cue en kijkt N. aan. N. pakt pictogram en geeft het en zegt helpen
		Stap 1: Open hand cue				x			x		Pictogram ligt op tafel. Komkommer zakje wordt open gemaakt en N. wil meteen eten. CP geeft open hand cue en kijkt N. aan. N. zegt mag ik komkommer.
		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder					x			x	Pictogram ligt op tafel. N. tikt CP aan op hand en pakt stukje komkommer
		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map. CP maakt oogcontact.
		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map. CP maakt oogcontact.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map en pakt komkommer
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map en pakt komkommer
Beker open draaien	22-03	Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map en pakt beker.
Fruit schillen/eten	23-03	Stap 1: Open hand cue				x			x		Pictogram ligt op tafel. N kijkt rond. CP geeft open hand cue en kijkt N. aan.
		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder					x			x	Pictogram ligt op tafel. N. tikt CP aan op hand
		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map. CP maakt oogcontact.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map en pakt banaan
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map en pakt banaan
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map en pakt banaan

Beker open draaien	23-03	Stap 4: De map zelf gebruiken	x					x			N. zit. Schaduwtrainer biedt hulp. N. laat weerstand voelen. In de klas neemt N. zelf initiatief en zegt beker open bij het geven van de pictogram.
Fruit schillen eten	26-03	Stap 1: Open hand cue				x			x		CP geeft open hand cue en kijkt aan. Geeft banaan in hand.
		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder	x					x			Map ligt voor N. N. kijkt rond. Schaduwtrainer helpt met tikken.
		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map. CP maakt oogcontact.
		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map. CP maakt oogcontact.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map en pakt banaan
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map en pakt banaan
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map en pakt banaan
Beker open draaien	26-03	Stap 1: Afgewend aantikken	x					x			N. zit met zijn duim in zijn mond. Schaduwtrainer helpt en N. laat weerstand voelen. Fruitmoment is klaar en in de klas drinkt N wel.
Fruit schillen/eten	27-03	Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder	x					x			Duimt. Schaduwtrainer helpt.
		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	Na één keer fysieke hulp neemt N. zelf initiatief
		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map en pakt appel. CP maakt oogcontact.
		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map en pakt appel. CP maakt oogcontact.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map en zegt mag ik appel.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map en zegt mag ik appel.
Beker open maken	27-03	Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	Overgang naar de beker moet de CP oogcontact maken voordat N. haar aantikt en de map gebruikt.
Fruit schillen/eten	28-03	Stap 4: De map zelf gebruiken				x			x		N. reageert op D. en zingen samen banaana. CP geeft verbale prompt. 'Wat gaan we doen N.?'
		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map en pakt peer. CP maakt oogcontact.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map en zegt mag ik peer.
		Stap 1: Afgewend aantikken	x					x			N. zit gedraaid op zijn stoel en kijkt naar D. die een boek pakt. N. roept D. N. wordt gecorrigeerd en stopt duim in mond. Schaduwtrainer helpt.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map en zegt mag ik peer.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map en zegt mag ik peer.
Beker open draaien	28-03	Stap 1: Afgewend aantikken	x						x		N. duimt. N. wordt gestuurd vanuit de elle boog en N. gebruikt zelf zijn map en tikt op de hand van de CP. N. drinkt niet. CP. Vraagt in de klas te drinken. In de klas neemt N. zelf initiatief.

Fruit schillen/eten	29-03	Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. geeft pictogram schillen.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map en zegt mag ik peer.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map en zegt mag ik peer.
Beker open draaien	29-03	Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. geeft pictogram beker en zegt open maken.
Fruit schillen/eten	04-04	Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. tikt aan en geeft pictogram banaan. De banaan is open en N. pakt de banaan en neemt een hap van de banaan.
		Stap 4: De map zelf gebruiken				x			x		Na verbale prompt (we gaan de map gebruiken) wil hij nog een hap nemen. Schaduwtrainer helpt hem vanuit de elle boog
		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	Na voordoen gebruikt N. zijn map en vraagt mag ik banaan.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map en pakt banaan
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map en pakt banaan
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt handpalm van CP en gebruikt zijn map en pakt banaan
Beker open draaien	04-04	Stap 4: De map zelf gebruiken	x						x		N. kijkt rond. N. laat weerstand zien bij de hand op hand begeleiding. De ST vraagt of hij in de klas wil drinken i.p.v. in de aula. N. geeft aan in de klas te willen drinken.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt de CP aan en vraagt om beker open maken. N. drinkt in de klas.
Fruit schillen/eten	05-04	Stap 4: Zelf map halen en aantikken					x			x	Na het buiten spelen staat er fruit eten op het dagprogramma. N. doet zijn jas uit en zegt; map pakken. Hij haalt zijn map en legt hem op tafel.
		Stap 4: De map zelf gebruiken				x			x		Leerkracht schuift de map (prompt) naar N. N. pakt de map en pakt pictogram banaan en tikt de CP aan.
		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. tikt de CP aan en vraagt banaan. CP heeft oogcontact.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt de CP aan en vraagt banaan
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt de CP aan en vraagt banaan
Beker open draaien	05-04	Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt de CP aan en vraagt om beker open maken. N. drinkt aan fruittafel.
Fruit schillen/eten	06-04	Stap 4: Zelf map halen en aantikken					x			x	Na het buiten spelen staat er fruit eten op het dagprogramma. N. doet zijn jas uit en zegt; map pakken. Hij haalt zijn map en legt hem op tafel.
		Stap 4: De map zelf gebruiken				x			x		CP geeft een prompt door de map aan te wijzen. N. gebruikt de map.
		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. tikt de CP aan en vraagt banaan
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt de CP aan en vraagt banaan
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt de CP aan en vraagt banaan
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt de CP aan en vraagt banaan

Beker open draaien	06-04	Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt de CP aan en vraagt om open maken. N. drinkt aan fruittafel.
Fruit schillen /eten	09-04	Stap 4: Zelf map halen en aantikken					x			x	Na het buiten spelen staat er fruit eten op het dagprogramma. N. doet zijn jas uit en zegt; map pakken. Hij haalt zijn map en legt hem op tafel.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt de CP aan en vraagt om peer schillen
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt de CP aan en vraagt om peer
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt de CP aan en vraagt om peer
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt de CP aan en vraagt om peer
Beker open draaien	09-04	Stap 4: De map zelf gebruiken	x						x		N. laat weerstand zien bij de hand op hand begeleiding. De ST vraagt of hij in de klas wil drinken i.p.v. in de aula. N. geeft aan in de klas te willen drinken.
		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	In de klas schreeuwt een andere leerling en slaat tegen de deur. N. zit met zijn duim in zijn mond. CP zit op één meter afstand van N. N. blijft met zijn duim in zijn mond zitten. CP is alleen in de ruimte met N. CP gaat naast de leerling zitten (prompt) en N. slaat zijn map open en pakt de juiste pictogram.

Opvallendheden in het logboek: N. gebruikt de map ook tijdens het brood eten. Hij gebruikt daar zijn map bij het open draaien van de beker.

[Terug naar hoofdstuk 4.2.2](#)

Observatieformulier: TIJDENS de interventie. Doel: Zelf initiatief nemen.

Situatie: Uit- en aankleden (gym).

Leerling: N. een jongen van 8 jaar.

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling N.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
Gym uit- en aankleden <u>Voor de gymles</u>		Fase 1: uitwisselen	Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer Passief gedrag leerling = geel Actief gedrag leerling =blauw Bijzonder gedrag leerling = roze Na prompt gedrag leerling (spreekt in één of tweewoordzinnen) = grijs Invloed van andere leerling op het gedrag van N. = rood Prompts (voordoen, verbale opdracht) gedrag leerkracht = groen
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
Veters los	26-03	Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder	x						x		N. zit met gymschoen om zijn hand en klapt ze tegen elkaar. Legt gymkleden op zijn hoofd. ST geeft prompt door te wijzen naar de map. N. gebruikt zelf de map.
Schoenen uit							x			x	N. doet zelf de schoenen uit.
Sokken uit							x			x	N. doet zelf de sokken uit.
Broek open		Stap 4: De map zelf gebruiken				x			x		ST wijst naar de map. N. tikt zelf de CP aan. N. zegt helpen broek.
Broek omlaag							x			x	
Trui, vest, blouse uit		Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken					x			x	N. tikt CP aan en gebruikt de map en zegt helpen. CP heeft oogcontact.
t- shirt uit		Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken				x			x		N. zit met duim in mond. ST wijst naar de map. N. pakt picto en tikt aan en zegt shirt uit.
Gymbroek aan	26-03	Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. tikt en gebruikt zelf zijn map en zegt schoen aan.
Gymshirt aan		Stap 4: De map zelf gebruiken	x					x			N. probeert shirt aan te doen. Lukt hem niet en blijft zitten. ST helpt hand op hand.
Gymschoen aan		Stap 4: De map zelf gebruiken	x					x			N. zit met schoenen in de handen op de stoel. ST. helpt hand op hand met gebruik van map.
Kleding binnenstebuiten keren		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. tikt en gebruikt zelf zijn map en zegt helpen

Observatieformulier: **TIJDENS** de interventie. Doel: Zelf initiatief nemen.

Situatie: Uit- en aankleden (gym).

Leerling: N. een jongen van 8 jaar.

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling N.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
Gym uit- en aankleden <u>Na de gymles</u>		Fase 1: uitwisselen	Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
Gymschoen uit	26-03						x			x	N. doet zelf zijn schoenen met klittenband uit.
Gymbroek uit							x			x	N. doet zelf zijn gymbroek uit.
Gymshirt uit		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. tikt en gebruikt zelf zijn map en zegt helpen
Kleding binnenstebuiten keren	26-03	Stap 4: De map zelf gebruiken				x			x		N. duimt. ST wijst naar de map. N. tikt en gebruikt zelf zijn map en zegt helpen.
t- shirt aan		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. tikt en gebruikt zelf zijn map en zegt shirt aan.
Trui, vest, blouse aan		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zelf zijn map en zegt trui aan.
Broek omhoog		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zelf zijn map en zegt broek aan.
Broek dicht		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zelf zijn map en zegt broek dicht.
Sokken aan		Stap 4: De map zelf gebruiken				x			x		N. duimt en kijkt rond. ST wijst naar de map.
Schoenen aan		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zelf zijn map en zegt schoen aan
Veters vast		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zelf zijn map en zegt veters

Opvallendheden in het logboek: N. ziet dat de andere leerling haar spraakcomputer gebruikt bij de kapstok. N. zegt ik map halen. N. pakt zijn map voor een andere ADL-handeling zoals; jas dicht maken.

[Terug naar hoofdstuk 4.2.2](#)

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling N.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
			Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	
Gym uit- en aankleden <u>Voor de gymles</u>		Fase 1: uitwisselen									In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
Schoen los	05-04	Stap 4: De map zelf gebruiken				x			x		Zit met tas op zijn hoofd. Gooit tas op grond en zet weer op zijn hoofd. CP geeft verbale prompt (wat gaan we doen?) N. zegt gymmen en pakt zijn map. Pakt pictogram schoenen en tikt de CP aan. CP heeft oogcontact.
Schoenen uit		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	Een schoen doet hij zelf uit. De andere lukt niet en N tikt aan en geeft pictogram schoenen en zegt schoen uit. CP zit naast N. en heeft oogcontact.
Sokken uit							x			x	N. doet zelf de sokken uit.
Broek open											
Broek, rok omlaag							x			x	N. doet zelf zijn joggingbroek uit.
Trui, vest, blouse uit		Stap 1: Open hand cue				x			x		N. gooit met zijn gymbroek. CP geeft prompt open hand cue. N. pakt pictogram T-shirt en geeft dit aan CP. CP heeft oogcontact.
t- shirt uit		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. tikt de CP aan en gebruikt zijn map. N. zegt shirt uit. CP heeft oogcontact.
Gymbroek aan	05-04	Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. tikt de CP aan en gebruikt zijn map. N. zegt broek uit. CP heeft oogcontact.
Gymshirt aan		Stap 4: De map zelf gebruiken				x			x		N. tikt de CP aan en gebruikt zijn map. N. zegt shirt uit. CP heeft oogcontact en wijst naar de map.
Gymschoen aan		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt de CP aan en gebruikt zijn map. N. zegt schoen uit.
Kleding binnenstebuiten keren		Stap 4: De map zelf gebruiken				x			x		N. probeert gymbroek aan te doen. Dit lukt niet. Broek zit gedraaid. N. begint te jammeren. CP wijst naar de map. N. pakt pictogram broek en zegt helpen.

[Terug naar hoofdstuk 4.2.2](#)

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling N.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
Gym uit- en aankleden <u>Na de gymles</u>		Fase 1: uitwisselen	Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
Gymschoen uit	05-04	Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt CP aan en gebruikt map en zegt schoen uit. CP doet samen met N. schoenen uit. N. gooit de schoenen weg.
Gymbroek uit							x			x	N. doet zelf zijn gymbroek uit.
Gymshirt uit		Stap 4: De map zelf gebruiken				x			x		N. gooit zijn broek omhoog en vangt hem en gooit weer omhoog. CP geeft verbale prompt (wat moeten we doen?) N. gebruikt de map en tikt de CP aan en zegt shirt uit.
Kleding binnenstebuiten keren	05-04	Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. tikt CP aan en gebruikt map en zegt helpen.
t- shirt aan		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. tikt CP aan en gebruikt map en zegt shirt aan.
Trui, vest, blouse aan		Stap 4: De map zelf gebruiken				x			x		N. zit te duimen. CP wijst naar de map. N. gebruikt de map.
Broek, rok omhoog		Stap 1: Open hand cue				x			x		N. houdt de broek vast en maakt het gebaar dat hij het niet weet. CP geeft een prompt met open hand cue.
Broek dicht											
Sokken aan		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt CP aan en gebruikt map en zegt sok aan.
Schoenen aan		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt CP aan en gebruikt map en zegt schoen aan.

[Terug naar hoofdstuk 4.2.2](#)

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling N.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
			Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	
Gym uit- en aankleden <u>Voor de gymles</u>		Fase 1: uitwisselen									In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
Schoen los	09-04	Stap 4: De map zelf gebruiken			x			x			N. jammert en krijgt broek niet uit. ST. helpt hand op hand en pakt pictogram schoenen en tikt samen de CP aan. N. zegt schoenen los.
Schoenen uit		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. tikt de CP aan en gebruikt de map en zegt helpen.
Sokken uit							x			x	N. doet zelf zijn sokken uit.
Broek open		Stap 1: Afgewend aantikken				x			x		ST. wijst naar de map. N. gebruikt de map en tikt de CP aan zegt broek open.
Broek, rok omlaag							x			x	N. doet zelf zijn broek omlaag. N. krijgt de broek niet omdat hij zijn schoenen nog aan heeft. Hij begint te jammeren.
Trui, vest, blouse uit											
t- shirt uit							x			x	N. doet zelf zijn t- shirt uit.
Gymbroek aan	09-04	Stap 4: De map zelf gebruiken				x			x		N. zit op de grond. CP geeft een verbale prompt (nu aankleden). N. pakt zijn map en tikt de CP aan en zegt broek aan.
Gymshirt aan		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. pakt zijn map en tikt de CP aan en zegt shirt aan.
Gymschoen aan		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. pakt zijn map en tikt de CP aan en zegt schoen aan.
Kleding binnenstebuiten keren		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. pakt zijn map en tikt de CP aan en zegt helpen broek.

[Terug naar hoofdstuk 4.2.2](#)

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling N.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
Gym uit- en aankleden <u>Na de gymles</u>		Fase 1: uitwisselen	Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
Gymschoen uit	09-04						x			x	N. doet zelf zijn gymschoenen uit. Gooit de schoenen weg.
Gymbroek uit							x			x	N. doet zelf zijn broek uit en schopt de broek weg.
Gymshirt uit							x			x	N. doet zelf zijn T-shirt aan en gooit het richting de camera.
Kleding binnenstebuiten keren	09-04	Stap 4: De map zelf gebruiken				x			x		N. gooit met zijn t-shirt. CP wijst naar de map. N. pakt map en gebruikt de map en zegt helpen.
t- shirt aan		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. tikt de CP aan en gebruikt zijn map en zegt helpen. CP heeft oogcontact.
Trui, vest, blouse aan											
Broek, rok omhoog		Stap 4: De map zelf gebruiken				x			x		CP wijst naar de map. N. pakt de map en gebruikt de map. CP heeft oogcontact.
Broek dicht		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt de CP aan en gebruikt zijn map en zegt broek dicht.
Sokken aan		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt de CP aan en gebruikt zijn map en zegt sokken aan.
Schoenen aan		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt de CP aan en gebruikt zijn map en zegt schoenen aan.
Schoenen aan		Stap 4: De map zelf gebruiken			x				x		Krijgt zijn schoen net niet goed aan en begint te jammeren. Jammeren stopt en N. stopt zijn duim in zijn mond. CP wijst naar de map. N. pakt de map en gebruikt de map. CP heeft oogcontact.

[Terug naar hoofdstuk 4.2.2](#)

Bijlage G: Observatieformulier NA de interventie leerling L.

Observatieformulier: NA de interventie.

Doel: Zelf initiatief nemen.

Situatie: Fruit eten en drinken.

Leerling: L. een meisje van 8 jaar.

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling L.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
		Fase 1: uitwisselen									In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer Passief gedrag leerling = geel Actief gedrag leerling =blauw Bijzonder gedrag leerling = roze Prompts (voordoen, verbale opdracht) gedrag leerkracht = groen
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
			Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	
Fruit schillen/ eten	13-04	Stap 4: Zelf spraakcomputer pakken/opruimen				x			x		L. hoort en de andere leerling zeggen map halen. L. wijst naar zichzelf en gaat haar spraakcomputer halen. Reactief door voordoen van de andere leerling.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik rijden
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik rijden
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik rijden
		Stap 4: Zelf spraakcomputer pakken/opruimen					x			x	L. legt de spraakcomputer op haar vast plek terug
Fruit schillen/ eten	16-04	Stap 4: Zelf spraakcomputer pakken/opruimen					x			x	L. pakt zelf haar spraakcomputer
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer schillen
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik peer
		Stap 4: Zelf spraakcomputer pakken/opruimen				x			x		CP geeft verbale prompt spraakcomputer opruimen.
Fruit schillen/ eten	17-04	Stap 4: Zelf spraakcomputer pakken/opruimen					x			x	L. pakt zelf haar spraakcomputer
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer schillen
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik peer
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik peer
		Stap 4: Zelf spraakcomputer pakken/opruimen					x			x	L. legt de spraakcomputer op haar vast plek terug
Fruit schillen/ eten	18-04	Stap 4: Zelf spraakcomputer pakken/opruimen					x			x	L. pakt zelf haar spraakcomputer
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer schillen
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik appel
		Stap 4: Zelf spraakcomputer pakken/opruimen					x			x	L. legt de spraakcomputer op haar vast plek terug
Fruit schillen/ eten	19-04	Stap 4: Zelf spraakcomputer pakken/opruimen					x			x	L. pakt zelf haar spraakcomputer
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik rijden

		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik rijden
		Stap 4: Zelf spraakcomputer pakken/opruimen				x			x		CP geeft verbale prompt spraakcomputer opruimen.
Fruit schillen/ eten	07-05	Stap 4: Zelf spraakcomputer pakken/opruimen					x			x	Na twee weken vakantie pakt L. zelf haar spraakcomputer.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik rijden
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik rijden
		Stap 4: Zelf spraakcomputer pakken/opruimen					x			x	L. legt de spraakcomputer op haar vast plek terug
Fruit schillen/ eten	08-05	Stap 4: Zelf spraakcomputer pakken/opruimen					x			x	L. pakt zelf haar spraakcomputer
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik rijden
		Stap 4: Zelf spraakcomputer pakken/opruimen					x			x	L. legt de spraakcomputer op haar vast plek terug
Fruit schillen/ eten	09-05	Stap 4: Zelf spraakcomputer pakken/opruimen					x			x	L. pakt zelf haar spraakcomputer
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	L. tikt CP aan en gebruikt spraakcomputer mag ik appel
		Stap 4: Zelf spraakcomputer pakken/opruimen					x			x	L. legt de spraakcomputer op haar vast plek terug

[Terug naar hoofdstuk 4.2.1](#)

Observatieformulier: NA de interventie.

Doel: Zelf initiatief nemen.

Situatie: Uit- en aankleden.

Leerling: L. een meisje van 8 jaar.

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling L.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
			Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	
Gym uit- en aankleden <u>Voor de gymles</u>		Fase 1: uitwisselen									In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer Passief gedrag leerling = geel Actief gedrag leerling =blauw Bijzonder gedrag leerling = roze Prompts (voordoen, verbale opdracht) gedrag leerkracht = groen
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
	16-04	Stap 4: Zelf spraakcomputer pakken/opruimen					x			x	Pakt zelf haar spraakcomputer.
Schoen los		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Schoenen uit		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Sokken uit							x			x	Doet zelf haar sokken uit.
Broek open		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Broek, rok omlaag		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Trui, vest, blouse uit						x			x		CP geeft verbale prompt (we gaan uitkleden). L. doet vervolgens haar vest uit.
t- shirt uit							x			x	Doet zelf haar T-shirt uit.
Gymbroek aan	16-04	Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Gymshirt aan		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Gymschoen aan		Stap 2: Grote afstand aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Kleding binnenstebuiten keren		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling L.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
Gym uit- en aankleden <u>Na de gymles</u>		Fase 1: uitwisselen	Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer Passief gedrag leerling = geel Actief gedrag leerling =blauw Bijzonder gedrag leerling = roze Prompts (voordoen, verbale opdracht) gedrag leerkracht = groen
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
Gymschoen uit	16-04					x			x		Wil haar t-shirt aan doen maar heeft haar gymkleding nog aan. CP geeft verbale prompt om eerst uit te kleden. Vervolgens doet L. haar schoenen uit.
Gymbroek uit							x			x	Doet zelf haar broek uit.
Gymshirt uit		Stap 2: één meter aantikken					x			x	Probeert T-shirt uit te doen maar het lukt niet. Zit en kijkt rond. Na een paar minuten tikt L. en gebruikt haar spraakcomputer
Kleding binnenstebuiten keren	16-04	Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken				x			x		Er wordt veel gepraat in de klas. L. zit met haar T-shirt in haar handen en kijkt rond. CP wijst naar de spraakcomputer. L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
t- shirt aan		Stap 2: Grote afstand aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Trui, vest, blouse aan		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Broek, rok omhoog							x			x	Trekt zelf haar broek omhoog.
Broek dicht		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Sokken aan		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Schoenen aan		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
		Stap 4: Zelf spraakcomputer pakken/opruimen					c			x	Ruimt zelf haar spraakcomputer op en legt het op de vaste plek.

Opvallendheden in het logboek: Leerling L. neemt na het aankleden haar spraakcomputer naar de kapstok. Bij de kapstok gebruikt zij de spraakcomputer en tikt vest aan, terwijl zij naar de rits van haar jas wijst.

[Terug naar hoofdstuk 4.2.1](#)

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling L.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
Gym uit- en aankleden <u>Voor de gymles</u>		Fase 1: uitwisselen	Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer Passief gedrag leerling = geel Actief gedrag leerling =blauw Bijzonder gedrag leerling = roze Prompts (voordoen, verbale opdracht) gedrag leerkracht = groen
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
		Stap 4: Zelf spraakcomputer pakken/opruimen					x			x	L. pakt zelf haar spraakcomputer.
Schoen los	07-05						x			x	Maakt zelf haar schoenen los (rits)
Schoenen uit							x			x	Doet zelf haar schoenen uit.
Sokken uit							x			x	Doet zelf haar sokken uit.
Broek open		Stap 2: Grote afstand aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Broek, rok omlaag							x			x	Doet zelf haar broek naar beneden (korte broek)
Trui, vest, blouse uit											
t- shirt uit		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer helpen T-shirt
Gymbroek aan	07-05	Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Gymshirt aan		Stap 3: Grote afstand aantikken					x			x	CP moest even iets pakken. L. loopt op grote afstand naar CP toe en tikt de CP aan.
Gymschoen aan		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Kleding binnenstebuiten keren		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling L.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
Gym uit- en aankleden <u>Na de gymles</u>		Fase 1: uitwisselen	Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer Passief gedrag leerling = geel Actief gedrag leerling =blauw Bijzonder gedrag leerling = roze Prompts (voordoen, verbale opdracht) gedrag leerkracht = groen
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
Gymschoen uit	07-05						x			x	Trekt zelf haar schoenen uit
Gymbroek uit							x			x	Trekt zelf haar broek uit.
Gymshirt uit		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Kleding binnenstebuiten keren	07-05	Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
t- shirt aan		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Trui, vest, blouse aan											
Broek, rok omhoog							x			x	Trekt zelf haar broek omhoog
Broek dicht		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Sokken aan		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
Schoenen aan		Stap 2: één meter aantikken					x			x	L. tikt en gebruikt haar spraakcomputer
		Stap 4: Zelf spraakcomputer pakken/opruimen					x			x	Legt haar spraakcomputer terug op de vast plek.

Opvallendheden in het logboek: Leerling L. neemt na het aankleden haar spraakcomputer naar de kapstok. Bij de kapstok gebruikt zij de spraakcomputer en tikt vest aan, terwijl zij naar de rits van haar jas wijst.

[Terug naar hoofdstuk 4.2.1](#)

Bijlage H: Observatieformulier NA de interventie leerling N.

Observatieformulier: NA de interventie.

Doel: Zelf initiatief nemen.

Situatie: Fruit eten en drinken.

Leerling: N. een jongen van 8 jaar.

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling N.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
		Fase 1: uitwisselen									In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer Passief gedrag leerling = geel Actief gedrag leerling =blauw Bijzonder gedrag leerling = roze Na prompt gedrag leerling (spreekt in één of tweewoordzinnen) = grijs Invloed van andere leerling op het gedrag van N. = rood Prompts (voordoen, verbale opdracht) gedrag leerkracht = groen
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
			Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	
Fruit schillen/eten	13-04	Stap 4: Zelf map pakken/opruimen					x			x	Zit met banaan in zijn hand en gaat zelf zijn map pakken na het fruitliedje.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt mag schillen
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt mag banaan
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt mag banaan
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt mag banaan
Beker open draaien	13-04	Stap 1: Open hand cue	x					x			Zit met duim in zijn mond. CP geeft open hand cue. N reageert niet. ST helpt hand op hand. N. geeft weerstand door hand terug te duwen. ST biedt keuze aan in de klas te eten. N. kiest voor klas.
		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	CP. maakt oogcontact. N. tikt aan geeft pictogram en zegt open.
		Stap 4: Zelf map pakken/opruimen					x			x	N. legt zelf de map op de vaste plek.
Fruit schillen/eten	16-04	Stap 4: Zelf map pakken/opruimen					x			x	Gaat zelf zijn map pakken voor het fruitliedje.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt mag banaan
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt mag banaan
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt mag banaan
Beker open draaien	16-04	Stap 4: De map zelf gebruiken	x					x			Zit met duim in zijn mond. Andere leerling wijst naar de map. N. reageert niet. ST laat hand op hand zien dat er een pictogram aan tafel drinken in zijn map zit. N. pakt pictogram en tikt de CP aan. CP zegt wil jij in de klas aan jouw eigen tafel drinken. N. reageert met ja.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt aan geeft pictogram en zegt open maken.

		Stap 4: Zelf map pakken/opruimen					x			x	N. legt zelf de map op de vaste plek.
Fruit schillen eten	17-04	Stap 4: Zelf map pakken/opruimen					x			x	Gaat zelf zijn map pakken voor het fruitliedje.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt schillen appel
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt mag ik appel
Beker open draaien	17-04	Stap 4: De map zelf gebruiken				x			x		CP wijst naar de map. N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt open maken. N. drinkt in de fruit-drinkruimte.
		Stap 4: Zelf map pakken/opruimen					x			x	N. legt zelf de map op de vaste plek.
Fruit schillen/eten	18-04	Stap 4: Zelf map pakken/opruimen					x			x	Gaat zelf zijn map pakken voor het fruitliedje.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt schillen peer
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt mag ik peer
Beker open maken	18-04	Stap 4: De map zelf gebruiken				x			x		CP wijst naar map. ST helpt bij pictogram aan tafel drinken in klas. N. tikt en geeft de pictogram en zegt in de klas.
		Stap 4: Zelf map pakken/opruimen					x			x	N. legt zelf de map op de vaste plek.
Fruit schillen/eten	19-04	Stap 4: Zelf map pakken/opruimen					x			x	Gaat zelf zijn map pakken voor het fruitliedje.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt schillen peer
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt mag ik peer
Beker open draaien	19-04	Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	N. tikt en geeft de pictogram en zegt in de klas. CP maak oogcontact.
		Stap 4: Zelf map pakken/opruimen					x			x	N. legt zelf de map op de vaste plek.
Fruit schillen/eten	07-05	Stap 4: Zelf map pakken/opruimen				x			x		N. ziet dat de andere leerling de spraakcomputer pakt. N. wijst naar de leerling en zegt map halen. Prompt andere leerling voordoen.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt helpen banana
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt mag ik banana
Beker open draaien	07-05	Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt open maken N. drinkt inde fruit -drinkruimte.
		Stap 4: Zelf map pakken/opruimen					x			x	N. legt zelf de map op de vaste plek. Na twee weken vakantie worden de handelen nog steeds beheerst.
Fruit schillen/eten	08-05	Stap 4: Zelf map pakken/opruimen					x			x	Pakt zelf de map.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt schillen peer
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt schillen peer
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt schillen peer
Beker open draaien	08-05	Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt open maken
		Stap 4: Zelf map pakken/opruimen					x			x	N. legt zelf de map op de vaste plek.

Fruit schillen/eten	09-05	Stap 4: Zelf map pakken/opruimen					x			x	Pakt zelf de map.
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt schillen peer
		Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt schillen peer
Beker open draaien	09-05	Stap 1: Afgewend aantikken					x			x	N. tikt en gebruikt zijn map. Geeft pictogram en zegt open maken
		Stap 4: Zelf map pakken/opruimen					x			x	Legt zelf de map op de vaste plek.

Observatieformulier: NA de interventie.

Doel: Zelf initiatief nemen.

Situatie: Uit- en aankleden (gym).

Leerling: N. een jongen van 8 jaar.

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling N.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
Gym uit- en aankleden <u>Voor de gymles</u>		Fase 1: uitwisselen	Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer Passief gedrag leerling = geel Actief gedrag leerling =blauw Bijzonder gedrag leerling = roze Na prompt gedrag leerling (spreekt in één of tweewoordzinnen) = grijs Invloed van andere leerling op het gedrag van N. = rood Prompts (voordoen, verbale opdracht) gedrag leerkracht = groen
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
	16-04	Stap 4: Zelf map pakken/opruimen				x			x		N. haalt zijn gymkleding uit de tas. Speelt met de tas door op zijn hoofd te leggen. CP geeft verbale (wat gaan we doen?) N. zegt uitkleden en zegt map pakken. N. pakt de map.
Veters los		Stap 4: De map zelf gebruiken				x			x		Gaat weer zitten en speelt met gymkleding door er mee te draaien en op het hoofd te leggen. N krijgt reactie van een andere leerling. N doet het nogmaals. CP pakt de gymkleding en doet het terug in de tas en zegt eerst uitkleden dan pas je tas. N. zit en kijkt rond. CP. wijst naar de map. N. pakt pictogram en tikt CP aan en zegt veters los.
Schoenen uit							x			x	Doet zelf de schoenen uit.
Sokken uit							x			x	Doet zelf de sokken uit.
Broek open		Stap 2: één meter aantikken					x			x	N. tikt en geeft de pictogram en zegt broek open
Broek omlaag		Stap 2: één meter aantikken					x			x	N. tikt en geeft de pictogram en zegt broek uit (smalle spijkerbroek)

t- shirt uit						x			x	Twee T-shirts aan. Onderste doet N zelf uit.
t- shirt uit		Stap 4: De map zelf gebruiken				x		x		Probeert zijn t-shirt aan te doen. Lukt niet. N. blijft zitten kijkt rond. CP wijst naar de map. N. pakt de map en tikt de CP aan.
Gymbroek aan	16-04	Stap 1: Afgewend aantikken					x		x	N. tikt en geeft de pictogram en zegt broek aan
Gymshirt aan		Stap 4: De map zelf gebruiken				x		x		Krijgt zijn tas en gooit zijn tas om zodat de kleding eruit valt en zet de tas op zijn hoofd. Probeert zijn T-shirt uit te doen maar lukt niet. Gaat draaien met het T-shirt. ST wijst naar de map. N. gebruikt de map en tikt de CP aan.
Gymschoen aan		Stap 1: Afgewend aantikken					x		x	N. tikt en geeft de pictogram en zegt schoen aan
Kleding binnenstebuiten keren		Stap 1: Afgewend aantikken					x		x	N. tikt en geeft de pictogram en zegt helpen

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling N.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
Gym uit- en aankleden <u>Na de gymles</u>		Fase 1: uitwisselen	Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
Gymschoen uit	16-04						x			x	Trekt zelf de schoenen uit.
Gymbroek uit							x			x	Trekt zijn broek uit en doet het om zijn hoofd. Doet dit nog een keer en gaat lachen. CP spreekt hem aan op zijn gedrag om te stoppen. N. legt tas weg en gaat zitten.
Gymshirt uit							x			x	Trekt zelf zijn t-shirt uit en legt het op zijn hoofd.
Kleding binnenstebuiten en keren	16-04	Stap 4: De map zelf gebruiken				x			x		N. zit met broek in zijn hand. Broek zit binnenstebuiten gekeerd. N. legt broek weer neer op de grond en kijkt rond. CP wijst naar de map. N. pakt zijn map en tikt de CP aan zegt helpen.
t- shirt aan		Stap 4: De map zelf gebruiken				x			x		Legt t-shirt op zijn hoofd. CP geeft verbale prompt wat gaan we nu doen? N. zegt aankleden en pakt zijn map en tikt de CP aan en zegt helpen.

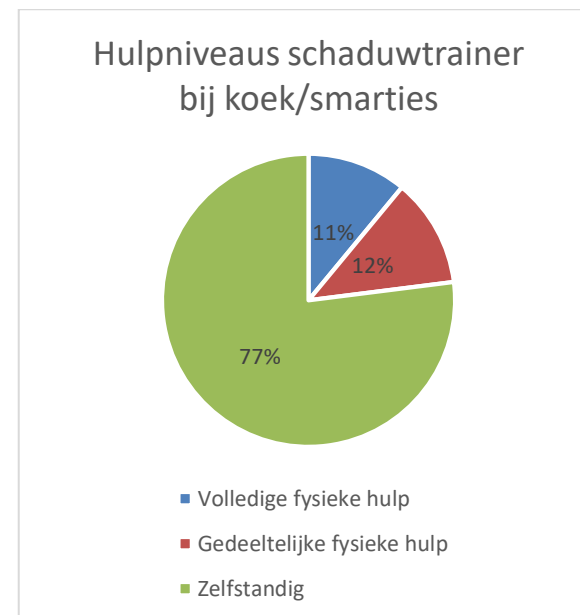
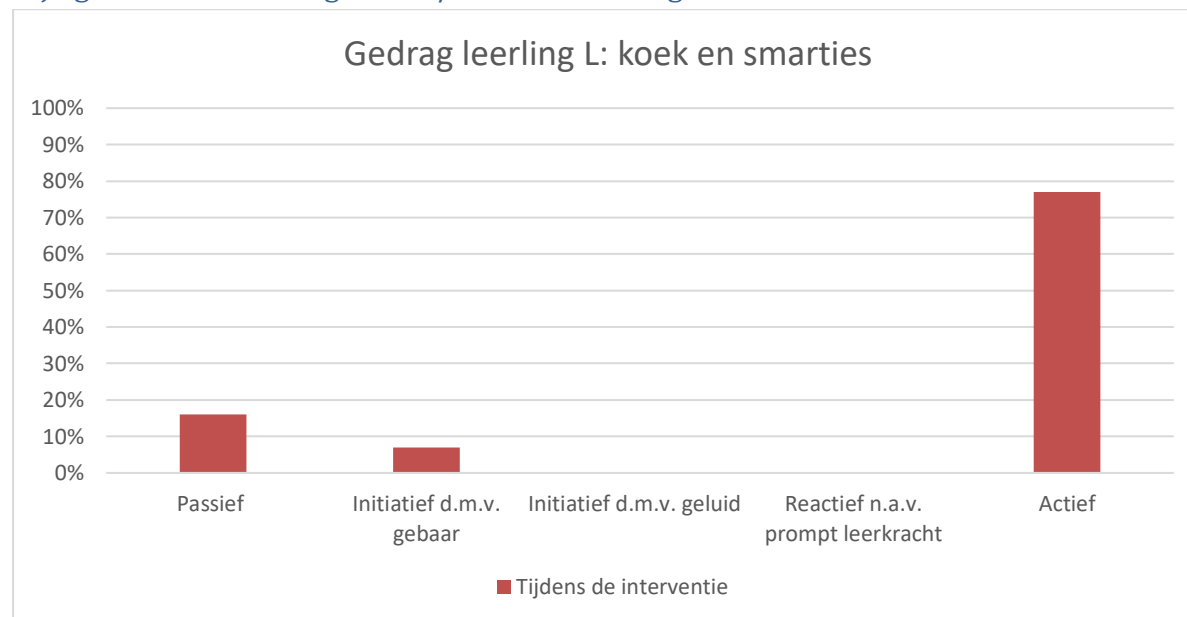
t- shirt aan		Stap 2: één meter aantikken					x			x	N. tikt en geeft de pictogram	en zegt helpen
Broek omhoog		Stap 2: één meter aantikken					x			x	N. tikt en geeft de pictogram	en zegt helpen
Broek dicht		Stap 2: één meter aantikken					x			x	N. tikt en geeft de pictogram	en zegt broek dicht
Sokken aan		Stap 2: één meter aantikken					x			x	N. tikt en geeft de pictogram	en zegt helpen
Schoenen aan		Stap 2: één meter aantikken					x			x	N. tikt en geeft de pictogram	en zegt helpen
Veters vast		Stap 2: één meter aantikken					x			x	N. tikt en geeft de pictogram	en zegt helpen
		Stap 4: Zelf map pakken/opruimen					x			x	N. legt zelf zijn map weg.	

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling N.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
Gym uit- en aankleden <u>Voor de gymles</u>		Fase 1: uitwisselen	Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. <u>*CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer</u>
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
		Stap 4: Zelf map pakken/opruimen					x			x	Pakt zelf zijn map. N. krijgt pas zijn gymtas als hij zich heeft uitgekleden. Dit voorkomt gooi en speelgedrag.
Schoen los	07-05	Stap 2: één meter aantikken				x			x		N. zit op stoel en kijkt rond. CP wijst naar de map. N. tikt en geeft de pictogram en zegt helpen
Schoenen uit							x			x	Doet zelf zijn schoenen uit en gooit ze weg.
Sokken uit							x			x	Doet zelf zijn sokken uit en gooit ze weg.
Broek open		Stap 2: één meter aantikken					x			x	N. tikt en geeft de pictogram en zegt broek open
Broek, omlaag							x			x	
Trui, vest, blouse uit											
t- shirt uit		Stap 2: één meter aantikken					x			x	N. tikt en geeft de pictogram en zegt helpen
Gymbroek aan	07-05						x			x	Doet zelf de gymbroek aan.
Gymshirt aan		Stap 2: één meter aantikken					x			x	N. tikt en geeft de pictogram en zegt helpen
Gymschoen aan		Stap 2: één meter aantikken					x			x	N. tikt en geeft de pictogram en zegt schoen aan
Kleding binnenstebuiten keren		Stap 2: één meter aantikken					x			x	N. tikt en geeft de pictogram en zegt helpen broek

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling N.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
Gym uit- en aankleden <u>Na de gymles</u>		Fase 1: uitwisselen	Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner *ST is schaduwtrainer
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
Gymschoen uit	07-05						x			x	Doet zelf schoenen uit.
Gymbroek uit							x			x	Doet zelf broek uit.
Gymshirt uit		Stap 2: één meter aantikken					x			x	N. tikt en geeft de pictogram en zegt helpen shirt
Kleding binnenstebuiten keren	07-05	Stap 2: één meter aantikken					x			x	
t- shirt aan		Stap 2: één meter aantikken				x			x		Na de gym gaat N zitten op zijn stoel. CP wijst naar de map. N. pakt de map, tikt en geeft de pictogram en zegt helpen
Trui, vest, blouse aan											
Broek, omhoog							x			x	Trekt zelf zijn broek omhoog.
Broek dicht		Stap 2: één meter aantikken					x			x	N. tikt en geeft de pictogram en zegt broek dicht
Sokken aan		Stap 2: één meter aantikken					x			x	N. tikt en geeft de pictogram en zegt sok aan
Schoenen aan		Stap 2: één meter aantikken				x			x		Schooltv staat aan. N. kijkt naar schooltv. CP tikt N aan en wijst naar de map. N. pakt de map, tikt en geeft de pictogram en zegt helpen
		Stap 4: Zelf map pakken/opruimen					x			x	Legt zelf de map op de vaste plek

Opvallendheden in het logboek: N. pakt zijn map voor een andere ADL-handeling zoals jas dicht maken. N. gebruikt de map ook tijdens het brood eten. Hij gebruikt daar zijn map bij het open draaien van de beker.

Bijlage I: Aanleerstrategie koek/smarties leerling L.

Om fase 1 en 2 van PECS in te trainen ben ik nagegaan waar de leerling om willen vragen. Voor leerling L. was dit eten zoals koek en smarties. Ik heb de ontworpen aanleerstrategie in een aparte ruimte toegepast, voordat ik de aanleerstrategie hanteer bij de ADH-handelingen fruit eten en uit- en aankleden. Hieruit bleek dat leerling L. in 77% van de observatiemomenten actief gedrag toont. Dit past de leerling toe door de stappen in de fases van PECS uit te voeren; zoals aantikken (fase 1) en de juiste pictogram op de spraakcomputer aan te tikken (fase 2). In 16% van de observatiemomenten is de leerling passief. Dit uit zich in zitten en kijken. De schaduwtrainer biedt in deze observatiemomenten 11% van de observatiemomenten volledige fysieke hulp door hand op hand de communicatiepartner aan te tikken en de spraakcomputer te bedienen. In 7% van de observatiemomenten toont de leerling initiatief door middel van een gebaar zoals wijzen naar de koek/smarties of spraakcomputer. De schaduwtrainer biedt in deze observatiemomenten 12% van de observatiemomenten gedeeltelijke fysieke hulp door aan te sturen vanuit de elle boog of te wijzen naar de spraakcomputer. In 77% van de observatiemomenten biedt de schaduwtrainer geen hulp en neemt de leerling zelfstandig initiatief. Opvallend is dat zij fase 1; het uitwisselen en het aantikken direct verstaat en toepast in de praktijk.

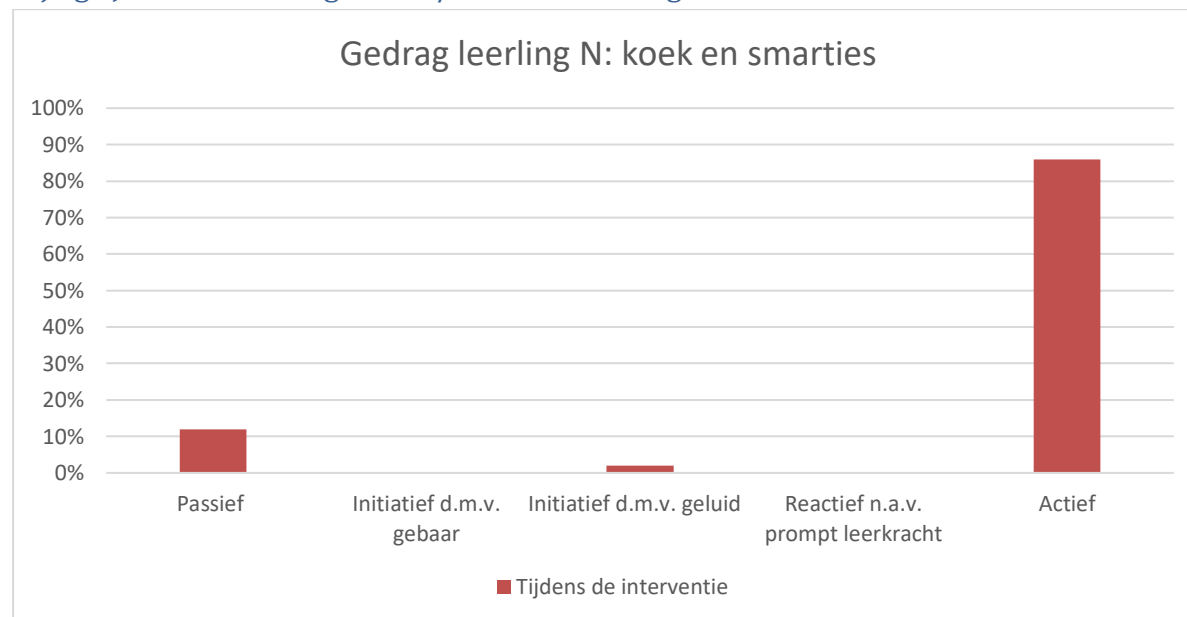
[Terug naar hoofdstuk 4.2.1](#)

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling L.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
		Fase 1: uitwisselen	Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling.
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
Smarties	15-03	Stap 1: Open hand cue/knikken	x					x			Hand op hand aansturen
		Stap 1: Open hand cue/knikken					x			x	
		Stap 1: Open hand cue/knikken					x			x	
		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder	x					x			
		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder		x					x		Wijst naar de smarties. Vanuit elle boog aansturen.
		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder					x			x	
		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder					x			x	
		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder					x			x	
		Stap 1: Tikt op categorie fruit eten	x					x			
		Stap 1: Tikt op categorie fruit eten					x			x	
		Stap 1: Tikt op categorie fruit eten					x			x	
Smarties	16-03	Stap 1: Open hand cue/knikken					x			x	Heeft snel door wat er van haar verwacht wordt.
		Stap 1: Open hand cue/knikken					x			x	
		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder					x			x	
		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder					x			x	
		Stap 1: Tikt op categorie fruit eten					x			x	
		Stap 1: Tikt op categorie fruit eten					x			x	
		Stap 2: Tikt op categorie school en fruit eten					x			x	
		Stap 2: Tikt op categorie school en fruit eten					x			x	
		Stap 3: Juiste categorie openen 2/ 3 pictogram	x					x			L. tikt op alle pictogrammen. Hand op hand aansturen
		Stap 3: Juiste categorie openen 2/ 3 pictogram	x						x		Vanuit de elle boog aansturen
		Stap 3: Juiste categorie openen 2/ 3 pictogram					x			x	

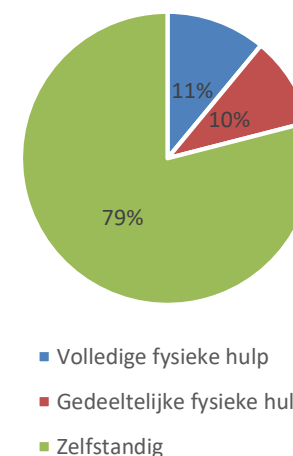
Koek	19-03	Stap 1: Open hand cue/knikken					x			x	
		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder					x			x	
		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder					x			x	
		Stap 1: Tikt op categorie fruit eten					x			x	
		Stap 2: Tikt op categorie school en fruit eten					x			x	
		Stap 2: Tikt op categorie school en fruit eten					x			x	
		Stap 3: Juiste categorie openen 2/ 3 pictogram	x					x			
		Stap 3: Juiste categorie openen 2/ 3 pictogram	x						x		Vanuit de elle boog aansturen
		Stap 3: Juiste categorie openen 2/ 3 pictogram	x						x		Wijst naar de spraakcomputer.
		Stap 3: Juiste categorie openen 2/ 3 pictogram					x			x	
		Stap 3: Juiste categorie openen 2/ 3 pictogram					x			x	
Smarties	20-03	Stap 1: Open hand cue/knikken					x			x	
		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder					x			x	
		Stap 1: Tikt op categorie fruit eten					x			x	
		Stap 2: Tikt op categorie school en fruit eten					x			x	
		Stap 2: Tikt op categorie school en fruit eten					x			x	
		Stap 3: Juiste categorie openen 2/ 3 pictogram	x						x		Vanuit de elle boog aansturen
		Stap 3: Juiste categorie openen 2/ 3 pictogram					x			x	
		Stap 3: Juiste categorie openen 2/ 3 pictogram					x			x	
		Stap 3: Juiste categorie openen 2/ 3 pictogram					x			x	
		Stap 3: Juiste categorie openen 2/ 3 pictogram					x			x	
		Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken		x				x			Wijst naar de leerkracht en dan naar de spraakcomputer
Koek	21-03	Stap 1: Open hand cue/knikken					x			x	
		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder					x			x	
		Stap 1: Tikt op categorie fruit eten					x			x	
		Stap 2: Tikt op categorie school en fruit eten					x			x	
		Stap 3: Juiste categorie openen 2/ 3 pictogram					x			x	
		Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken		x					x		Wijst naar de spraakcomputer.
		Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken					x			x	
		Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken					x			x	
		Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken					x			x	
		Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken					x			x	
		Stap 4: De spraakcomputer zelf gebruiken					x			x	

[Terug naar hoofdstuk 4.2.1](#)

Bijlage J: Aanleerstrategie koek/smarties leerling N.

Hulpniveaus schaduwtrainer bij koek/smarties

Om fase 1 en 2 van PECS in te trainen ben ik nagegaan waar de leerling om willen vragen. Voor leerling N. was dit ook eten zoals koek en smarties. Ik heb de ontworpen aanleerstrategie in een aparte ruimte toegepast, voordat ik de aanleerstrategie hanteer bij de ADH-handelingen fruit eten en uit- en aankleden. In 86% van de observatiemomenten toont leerling N. een actieve houding. Dit past de leerling toe door de stappen in de fases van PECS uit te voeren zoals open hand cue, aantikken, pictogram uit map (fase 1) en de juiste pictogram(men) in de map te pakken (fase 2). Opvallend is dat leerling N. zelf initiatief neemt om het tabblad in de map om te slaan, maar regelmatig gedeeltelijke fysieke hulp nodig heeft om de motorische handeling uit te kunnen voeren. In 12% van de observatiemomenten toont de leerling een passieve houding en krijgt in 11% van de observatiemomenten volledige fysieke hulp van de schaduwtrainer. In 2% van de observatiemomenten neemt de leerling initiatief door middel van geluid.

[Terug naar hoofdstuk 4.2.2](#)

Handeling	Datum	Aanleerstrategie	Gedrag leerling N.					Hulpniveaus schaduwtrainer			Opmerkingen
		Fase 1: uitwisselen	Passief	Initiatief gebaar	Initiatief geluid	Re-actief n.a.v. prompt leerkracht	Actief	Volledige fysieke hulp	Gedeeltelijke fysieke hulp	Zelfstandig	In fase 1 en 2 heeft de communicatiepartner bij alle stappen oogcontact met de leerling. *CP is communicatiepartner
		Fase 2: Onderscheiden visuele verwijzers									
		Fase 3: afstand vergroten/spontaniteit									
Koek	15-03	Stap 1: Open hand cue					x			x	Legt de pictogram zelfstandig in de hand van de CP Na één keer aansturen, doet N. de handeling zelf
		Stap 1: Open hand cue					x			x	
		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder	x					x			
		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder					x			x	
		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder					x			x	
		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder					x			x	
		Stap 3: Pictogram in map	x					x			
		Stap 3: Pictogram in map					x			x	
		Stap 3: Pictogram in map					x			x	
		Stap 1: Juiste tabblad openen 1 pictogram	x					x			
		Stap 1: Juiste tabblad openen 1 pictogram	x					x			
Smarties	16-03	Stap 1: Open hand cue					x			x	
		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder					x			x	
		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder					x			x	
		Stap 3: Pictogram in map					x			x	
		Stap 3: Pictogram in map					x			x	
		Stap 3: Pictogram in map					x			x	
		Stap 1: Juiste tabblad openen 1 pictogram	x					x			
		Stap 1: Juiste tabblad openen 1 pictogram	x						x		
		Stap 1: Juiste tabblad openen 1 pictogram					x		x		
		Stap 1: Juiste tabblad openen 1 pictogram					x		x		
		Stap 1: Juiste tabblad openen 1 pictogram					x			x	
		Stap 1: Juiste tabblad openen 1 pictogram					x			x	
Koek	19-03	Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder					x			x	Neemt initiatief en heeft gedeeltelijk hulp nodig bij tabblad omslaan
		Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder					x			x	
		Stap 3: Pictogram in map					x			x	
		Stap 1: Juiste tabblad openen 1 pictogram					x		x		
		Stap 1: Juiste tabblad openen 1 pictogram					x			x	

		Stap 1: Juiste tabblad openen 1 pictogram					x			x	
		Stap 1: Juiste tabblad openen 1 pictogram					x			x	
		Stap 2: Juiste tabblad openen 2 of 3 pictogram	x					x			Benoemt de pictogrammen in de map en legt zijn hand op schoot
		Stap 2: Juiste tabblad openen 2 of 3 pictogram					x			x	Na één keer voordoen doet N. de handeling zelf
		Stap 2: Juiste tabblad openen 2 of 3 pictogram					x			x	
		Stap 2: Juiste tabblad openen 2 of 3 pictogram					x			x	
Smarties	20-03	Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder					x			x	
		Stap 3: Pictogram in map					x			x	
		Stap 1: Juiste tabblad openen 1 pictogram					x			x	
		Stap 1: Juiste tabblad openen 1 pictogram					x			x	
		Stap 2: Juiste tabblad openen 2 of 3 pictogram					x			x	
		Stap 2: Juiste tabblad openen 2 of 3 pictogram					x			x	
		Stap 3: Pictogram opruimen in map					x		x		Neemt zelf initiatief en zegt waar? CP geeft aan opruimen
		Stap 3: Pictogram opruimen in map					x			x	
		Stap 3: Pictogram opruimen in map					x			x	
		Stap 3: Pictogram opruimen in map					x			x	
		Stap 4: De map zelf gebruiken			x				x		N. zegt lukt niet. Het tabblad omslaan lukt niet en legt zijn hand weer op schoot
		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	
		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	
Koek	21-03	Stap 2: Aantikken bovenkant hand/schouder					x			x	
		Stap 3: Pictogram in map					x			x	
		Stap 1: Juiste tabblad openen 1 pictogram					x			x	
		Stap 2: Juiste tabblad openen 2 of 3 pictogram					x			x	
		Stap 3: Pictogram opruimen in map					x			x	
		Stap 3: Pictogram opruimen in map					x			x	
		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	
		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	
		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	
		Stap 4: De map zelf gebruiken					x			x	

[Terug naar hoofdstuk 4.2.2](#)